

С. В. ВОРОНОВА

**РОБОТА З БАТЬКАМИ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Навчально-методичний посібник

Одеса
«Астропринт»
2015

УДК 37.018.26(07)
ББК 74.205я7
В754

Вступ

ВСТУП

*Любіть вашу дитину такою, якою вона є,
і забудьте про риси, яких у неї немає.*
Бенджамін Спок

У навчальному посібнику наведено загальні відомості про сім'ю (життєвий цикл, функції, типи сім'ї); розглянуто педагогічну культуру та авторитет батьків в сучасних умовах. Визначено роль керівника загальноосвітнього навчального закладу у налагодженні співпраці з батьками; основні форми та методи взаємодії загальноосвітнього навчального закладу з батьками учнів; розроблено практичні рекомендації щодо оптимального сімейного спілкування; наведено розробки практичних занять для підвищення педагогічної культури батьків.

Навчальний посібник пропонується керівникам загальноосвітніх навчальних закладів, класним керівникам, батькам, студентам педагогічних університетів, слухачам курсів підвищення кваліфікації вчителів.

Рецензенти:

В. В. Корнєшук, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи та кадрового менеджменту Одеського національного політехнічного університету;

Л. А. Снігур, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Військової академії (м. Одеса)

Рекомендовано до друку вченою радою Одеського обласного інституту удосконалення вчителів (*протокол № 3 від 25 червня 2015 р.*)

Складовою навчально-виховного процесу сучасного загальноосвітнього навчального закладу є організація роботи з батьками, сім'ями учнів.

Сім'я – це первинне природне середовище, джерело духовної та матеріальної підтримки для дитини. Сім'я не є ізольованим мікросередовищем: багатоканальні зв'язки з'єднують її із суспільством; різноманітні зовнішні чинники впливають на здійснення нею виховної функції. Важливе місце тут належить загальноосвітнім навчальним закладам, педагогам, які завдяки фаховій освіті володіють необхідними психолого-педагогічними знаннями, професійними вміннями і навичками, виступають важливою складовою в педагогічній співпраці «дитина – батьки – вчитель». Від того, як організована і реалізована робота з батьками учнів, значною мірою залежить успішність процесу навчання і виховання дітей. Важливим завданням є широке залучення батьків, усіх дорослих членів сім'ї до співпраці з педагогічним колективом, до активної участі в житті загальноосвітнього навчального закладу, класу.

Зміст управлінської та педагогічної діяльності керівника ЗНЗ, вчителя має спрямовуватись на підвищення готовності батьків до виховання дітей, на усвідомлення ними важливості відповідального батьківства, на передачу всім дорослим членам родини певної психолого-педагогічної, фізіолого-гігієнічної, правової інформації, на формування в них відповідних практичних умінь і навичок.

Даний посібник спрямований на підготовку керівників ЗНЗ, вчителів, формування в них комплексу теоретичних знань і умінь щодо роботи з батьками учнів.

Теоретичну основу посібника складають положення психолого-педагогічної науки про соціальну сутність виховання (І. Бех, Л. Виготський, І. Кон); особливості розвитку особистості в дошкільному віці (Л. Божович, О. Запорожець, Д. Ельконін,

О. Кононко, В. Котирло); дитину як об'єкт і суб'єкт виховання (Л. Артемова, Я. Коломінський, В. Петровський, Ю. Приходько); виховний вплив сім'ї (Ю. Азаров, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський); процес взаємодії батьків і дітей (А. Адлер, Е. Берн, Т. Гордон, К. Хорні).

Навчальний посібник складається з IV розділів.

Перший розділ «Робота з батьками: управлінський аспект» забезпечує керівникам ЗНЗ можливість проаналізувати проблему взаємодії загальноосвітнього навчального закладу та сім'ї; визначити свою роль у співпраці з батьками учнів, врахувати особливості мотивації педагогічних працівників загальноосвітнього навчального закладу до співпраці з батьками.

У другому розділі «Психологічні особливості сімейного спілкування» розкриваються фізіологічні та психологічні особливості дітей різних вікових категорій та визначено нюанси спілкування батьків з дітьми; подано рекомендації успішного спілкування батьків з дітьми різних вікових категорій.

У третьому розділі «Співпраця з батьками в умовах загальноосвітнього навчального закладу» викладено теоретичний матеріал щодо визначення поняття «сім'я», педагогічної культури, авторитету сучасних батьків, форм та методів взаємодії загальноосвітнього навчального закладу з батьками учнів.

Четвертий розділ «Практикум» передбачає активні форми навчання керівників та вчителів ЗНЗ щодо взаємодії з батьками учнів. Нові знання допоможуть усвідомити індивідуальні особливості дітей, розвинути їхні здібності, сформулювати ціннісні життєві орієнтири, попереджати негативні прояви в їх поведінці; налагодити партнерські взаємини і спільні інтереси з родиною кожного учня, створити атмосферу довіри, взаєморозуміння, взаємодопомоги, співтворчості у вихованні та навчанні підростаючого покоління.

Наприкінці кожного розділу для закріплення матеріалу наводяться питання для самостійної роботи. Після опрацювання всіх тем посібника пропонуються питання та тестові завдання для самоконтролю.

Розділ I РОБОТА З БАТЬКАМИ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

*Інструктивно-методичні вказівки
щодо вивчення розділу*

Актуальність питання та цільові настанови

Батьки віддають дитину до школи з надією, що вона потрапить до рук розумного, досвідченого вчителя, який забезпечить її належне навчання і виховання. Хибною є думка окремих батьків, що виховання дітей – справа лише школи. Сім'я посідає важливе місце у вихованні дітей. Проте роль сім'ї з віком дитини не зменшується, а інколи навіть збільшує своє значення. Тому виникає необхідність у взаємодії загальноосвітнього навчального закладу з батьками. Якщо ЗНЗ сприяє інтеграції дитини в соціумі, то сім'я повинна забезпечити індивідуалізацію розвитку дитини.

Для отримання позитивних та плідних результатів у взаємодії ЗНЗ та сім'ї визначальна роль відводиться керівникові. Саме він має спрямувати управління процесом виховання ЗНЗ на тісний контакт між педагогами та батьками учнів; вибудувати співпрацю «діти–батьки–педагоги» на принципах взаємоповаги, довіри, відповідальності та рівноправного партнерства.

Важливо проаналізувати проблему взаємодії загальноосвітнього навчального закладу та сім'ї; визначити роль керівника ЗНЗ у налагодженні співпраці з батьками; врахувати особливості мотивації педагогічних працівників загальноосвітнього навчального закладу до співпраці з батьками.

У цьому контексті виділяємо такі навчальні цілі:

– систематизувати знання про сучасні тенденції взаємодії ЗНЗ та сім'ї;

- систематизувати знання щодо системи мотивації ЗНЗ до співпраці з батьками;
- формувати вміння мотивувати педагогічних працівників до співпраці з батьками;
- розвивати лідерські та комунікативні якості керівника ЗНЗ у роботі з батьками;

Вивчення матеріалів даного розділу пропонуємо почати з ознайомлення з інформаційно-довідковими матеріалами з теми та рекомендованою літературою; потім можна перейти до виконання завдань, що представлені в рубриці «Завдання для самостійної роботи».

Теми для обговорення:

- 1.1. Проблема взаємодії ЗНЗ та сім'ї в сучасних умовах.
- 1.2. Роль керівника загальноосвітнього навчального закладу у налагодженні співпраці з батьками.
- 1.3. Мотивація педагогічних працівників загальноосвітнього навчального закладу до співпраці з батьками.

Результати навчання

Після вивчення рекомендованої літератури, всіх тем даного розділу, виконання практичних завдань ви будете

знати:

- сутність феномена «потреби», «інтереси», «мотиви»;
- наукове обґрунтування взаємодії ЗНЗ з батьками;
- права та обов'язки батьків щодо виховання дитини;
- напрями організації взаємодії з батьками;
- підходи до співпраці ЗНЗ з сім'єю;
- положення, які слід враховувати під час визначення стратегії співпраці ЗНЗ з батьками;
- сучасні підходи до співпраці ЗНЗ та сім'ї;
- ознаки потреб вчителя у співпраці з батьками;
- засоби підвищення рівня мотивації вчителя;
- причини та наслідки інтересу;

- демотиватори в роботі з батьками;
вміти:
- визначати внутрішні та зовнішні фактори мотивації вчителів до співпраці з батьками;
- складати річний звіт керівника ЗНЗ перед громадськістю;
- заохочувати вчителя до співпраці з батьками;
- підвищувати мотивацію у підлеглих;
мотивовані:
- на просування ідей взаємодії з батьками учнів у суспільстві.

Ключові слова: батьки, демотиватори, дитинство, звернення громадян, інтереси, керівник загальноосвітнього навчального закладу, мотивація, мотиви, потреби, річний звіт, сім'я, стратегія співпраці.

Список рекомендованої літератури

1. Андреева Т. В. Семейная психология : учеб. пособие / Т. В. Андреева. – СПб. : Речь, 2005. – 205 с.
2. Гребенников И. В. Основы семейной жизни / И. В. Гребенников. – М. : Просвещение, 1991. – 158 с.
3. Колот А. М. Мотивація персоналу : підруч. / А. М. Колот. – К. : КНЕУ, 2002. – 337 с.
4. Комісарова С. М. Мистецтво сімейного життя / С. М. Комісарова, М. В. Білогорка, Г. А. Скорейко. – Чернівці: Склавія, 2000. – 112 с.
5. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; [пер. с англ.]. – 2-е изд. – М. : Дело, 2001. – 800 с.
6. Травин В. В. Подготовка и реализация управленческих решений : Модуль IV: учеб.-практич. пособие / В. В. Травин, М. И. Магура, М. Б. Курбатова. – 2-е изд, испр. – М. : Дело, 2005. – 80 с.

Інформаційно-довідкові матеріали

ТЕМА 1.1 ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ ЗНЗ ТА СІМ'Ї В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. робиться наголос, що одним з пріоритетних напрямків державної освітньої політики має стати побудова ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді [65]. Це передбачає розроблення нових державних програм та ефективних механізмів взаємодії органів управління освітою, сім'ї, освітніх установ, дитячих і молодіжних громадських організацій у напрямі розвитку, виховання і соціалізації дітей та молоді.

У Законі України «Про загальну середню освіту» в статті 29 визначено права та обов'язки батьків або осіб, які їх замінюють:

1. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право:
 - вибирати навчальні заклади та форми навчання для неповнолітніх дітей;
 - приймати рішення щодо участі дитини в інноваційній діяльності загальноосвітнього навчального закладу;
 - обирати і бути обраними до органів громадського самоврядування загальноосвітніх навчальних закладів;
 - звертатися до відповідних органів управління освітою з питань навчання і виховання дітей;
 - захищати законні інтереси дітей.
2. Батьки або особи, які їх замінюють, зобов'язані:
 - забезпечувати умови для здобуття дитиною повної загальної середньої освіти за будь-якою формою навчання;
 - постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей;
 - поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до сім'ї,

старших за віком, державної, регіональних мов або мов меншин і рідної мови, до народних традицій і звичаїв;

– виховувати повагу до національних, історичних, культурних цінностей українського народу, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання та навколишнього природного середовища, любов до України.

3. У разі, якщо батьки або особи, які їх замінюють, всупереч висновку відповідної психолого-медико-педагогічної консультації відмовляються направляти дитину до відповідної спеціальної загальноосвітньої школи (школи-інтернату), навчання дитини проводиться за індивідуальною формою [35].

Таким чином, батьки мають виконувати свої прямі обов'язки, брати участь у житті ЗНЗ і відповідати за успіхи та невдачі своєї дитини.

Дослідники (О. Зверева, О. Кононко, Т. Кротова, Т. Поніманська та ін.) наголошують, що родина і ЗНЗ, виконуючи специфічні виховні функції, не можуть замінити один одного і мають взаємодіяти задля повноцінного розвитку дитини.

Науковим обґрунтуванням взаємодії ЗНЗ з батьками виступають: основні положення досліджень, що розглядають сутність та особливості професійної компетентності педагогів (Н. Гавриш, К. Крутій, Є. Павлютенков, О. Савченко), технологію гуманізації педагогічного процесу (В. Алфімов, Г. Балл, К. Гавриловець, В. Кабуш, В. Сухомлинський, А. Сущенко); наукові праці, в яких розкрито особливості гуманного педагогічного процесу (В. Білоусова, О. Бондаревська, І. Зязюн, А. Макаренко, Л. Фрідман, Н. Щуркова); специфіка роботи з батьками (Н. Віноградова, О. Кононко, А. Макаренко, Л. Островська, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський); концепція особистісно зорієнтованої освіти (Ш. Амонашвілі, І. Бех, Т. Сущенко, І. Якиманська).

Слід розуміти, що сім'я й загальноосвітній навчальний заклад – два важливі інститути соціалізації дитини. Дитинство – період, коли закладаються фундаментальні якості особистості, що забезпечує психологічну стійкість, позитивні моральні якості, комунікабельність, життєздатність і цілеспрямованість.

Свій перший досвід соціальних відносин та взаємозв'язків дитина набуває саме в сім'ї. Моральні якості особистості не формуються спонтанно, вони є наслідками поведінки усіх членів родини. Саме сім'я як перший чинник розвитку особистості дитини вражає своєю моральною силою, і широтою впливу, на жаль не завжди позитивного. У сім'ї дитина засвоює моделі поведінки. Важливо зазначити, що від правильного сімейного виховання дитини залежить, чи стане вона в майбутньому повноцінною особистістю, повноправним членом суспільства.

Школа зосереджує свою увагу насамперед на інтелектуальному розвитку дітей, на розвитку розумових можливостей учнів, а вже на другому місці – виховний процес, який безпосередньо впливає з уміння дитини поводитися у суспільстві, умінні спілкуватися з однолітками, дорослими людьми без присутності батьків, залишаючись без підтримки мами. Школа здебільшого теоретично навчає, що слід робити у певних життєвих ситуаціях. Але, як засвідчує життя, діти й молоді люди краще засвоюють знання тоді, коли їм не лише розповідають, як що має робитися, а й коли вони на власні очі бачать, як дана робота виконується і як поведуться люди за певних обставин. Особливе місце посідає сімейне виховання і з точки зору психологічного становлення та розвитку особистості. Гуманне ставлення до дитини як до повноцінного члена сім'ї, врахування її інтересів і бажань – це результат історичного розвитку сім'ї як соціального інституту. З одного боку, статус дитини в сім'ї визначає її повну залежність від дорослих, з іншого, – сучасна дитина в сім'ї часто володіє привілейованим статусом людини, по відношенню до якої люблячі батьки буквально реалізують відоме гасло: «Усе найкраще – дітям». За таких умов дитина опиняється в центрі соціальної структури сім'ї і навіть починає виконувати функції управління, оскільки навколо неї відбувається забезпечення саме її потреб, організовується активність усіх інших членів родини навколо дитини, яка є керівником. Однак батьки забувають про те, що дитина, потрапляючи до дитячого колективу, не має цих привілеїв, стає такою ж одиницею суспільства, як і інші діти, і тут починаються проблеми взаємопорозуміння, спілкування, і батьки звинувачують саме школу, учителя, а не себе.

Тому слід розуміти, що виховні функції ЗНЗ та сім'ї є різними, але для всебічного розвитку дитини необхідна їх взаємодія. У родини та ЗНЗ одна мета: виховувати здорову, соціально адаптовану, всебічно розвинену людину з високим інтелектуальним, творчим та духовним потенціалом. Разом з тим актуальна проблема взаємозв'язку ЗНЗ з сім'єю набуває сьогодні нового соціального звучання. Як відомо, ці зв'язки багатогранні. На перший план виступають такі аспекти, як контакти з педагогічним персоналом та батьками, міжособистісна взаємодія, підхід до дитини як результат спільних виховних і навчальних зусиль. Мета взаємодії з родинами учнів не повинна обмежуватись якісним виконанням їхнього соціального замовлення щодо нагляду, виховання та навчання дітей, яких сьогодні хочуть бачити «конкурентоспроможними» та максимально підготовленими до життя у соціумі. Важливим у взаємодії з кожною сім'єю є організація допомоги батькам у сприйнятті сучасних гуманістичних ідей та орієнтирів, які ґрунтуються на повазі до особистості дитини, турботі про її всебічний розвиток. Такий підхід передбачає сприйняття дитини як унікальної особистості, визнання її прав, ставлення до неї як до суб'єкта з власними потребами. А це вимагає від батьків володіння певними знаннями про закономірності розвитку дитини.

Організація взаємодії з батьками учнів у сучасному ЗНЗ має здійснюватись за такими основними напрямками:

- вивчення сімей учнів, їх виховного потенціалу;
- включення батьків, усіх дорослих членів родини у навчально-виховний процес як рівноправних учасників, інтеграція зусиль і гармонізація взаємин педагогічного колективу і батьківської громадськості в створенні сприятливих умов для ефективної роботи закладу освіти;
- формування педагогічної культури сучасної сім'ї та допомога батькам в їх психолого-педагогічній самоосвіті;
- корекція виховної діяльності родин з різним типом сімейного неблагополуччя.

Організація взаємодії з батьками в ЗНЗ – багатоаспектна і має значні педагогічні можливості. Успіх такої взаємодії великою мірою залежить від особистості й авторитету педагогів,

їх професійності, високих моральних, людських якостей, вміння спілкуватись з батьками, з колегами, з дітьми.

У процесі взаємодії з батьками педагогічним працівникам слід враховувати, що:

– школа – не рідний дім, а сім'я ніколи не замінить школи. Звідси випливає, що логіка шкільного та логіка сімейного виховання не тотожні. Розводячи виховні сфери школи і сім'ї, педагог має враховувати психологію дитинства й дорослішання дитини і, певним чином зближуючи ці дві сфери, у жодному разі не намагатися підмінити собою батьків і не інструментувати шкільне життя як життя родинне;

– школа не є частиною ринкового простору, оскільки не надає послуг, не торгує крамом, не обслуговує батьків;

– школа – інститут соціальний, її призначення – передавати як естафету духовні надбання людства й учити дитину жити у світі матеріальних продуктів культури;

– школа вільна від батьківських вказівок і настанов в організації своєї професійної діяльності;

– школа незалежна від батьків у будові життєдіяльності школярів.

Однак і шкільна, і сімейна сфери не існують ізольовано в житті дитини, яка, приходячи до школи, репрезентує світ своєї родини, умови життя, спектр соціальних взаємин, звички, манери поведінки, зрештою, рівень інтелекту.

Школа завжди прагнула до взаємодії з сім'єю. Це знаходило своє відображення в корекції сімейного виховання, у педагогічній просвіті батьків, у безкінечному обговоренні з батьками навчання і поведінки їхніх дітей, у викликах батьків до школи.

Контакт з батьками як взаємодія може бути встановлений лише за умови, що обидва суб'єкти усвідомлюють: тільки спільними зусиллями можна створити умови для розвитку та виховання дитини, допомогти їй у набутті необхідного соціального досвіду. Визначальна умова взаємодії цих двох суб'єктів – батьків і педагога – вичерпне уявлення про зміст виховної діяльності один одного.

На даному часі актуальним є оновлення стратегії й тактики взаємодії педагогів з батьками, зміни її векторів та акцентів,

осучаснення предмета розмов, розширення спектру життєво важливих проблем, надання зустрічам більшої щирості, відвертості, конструктивності, звільнення від надмірної формалізованості. Об'єднання зусиль допоможе створити широкий розвивальний простір, сприятливий для повноцінного буття дитини в сім'ї та ЗНЗ, розкриття нею своїх сутнісних сил, становлення як активного суб'єкта індивідуальної та колективної діяльності. Педагогічні працівники та батьки діють в інтересах дитини, приймають рішення стосовно її виховання та навчання, створюють для неї належні умови. Від того, наскільки ці взаємовідносини будуть узгоджені, – залежить успіх формування особистості в цілому. Завдяки тісній взаємодії ЗНЗ з членами родини навколо дітей створюється атмосфера довіри, взаєморозуміння, підтримки. Це означає, що батьки та інші члени родини мають перестати бути пасивними, виступати в ролі експертів чи спостерігачів і почати діяти з вчителями й дітьми на засадах партнерства з правом ініціативи, активної дії, самоконтролю. Вони рівноправні партнери і союзники. Ідеї батьків слід цінувати, до їх порад – прислухатися. Адже тільки завдяки високій культурі спілкування педагогів і батьків, доброзичливості, неупередженості у розв'язанні різних проблем можна досягти ефективної взаємодії ЗНЗ і сім'ї, яка має пронизувати всю освітню роботу.

ТЕМА 1.2 РОЛЬ КЕРІВНИКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ У НАЛАГОДЖЕННІ СПІВПРАЦІ З БАТЬКАМИ

Розвиток системи освіти, можливості досягнення нею європейського рівня, спрямованість її на виховання вільної, творчої, відповідальної особистості починає визначатися дією принципів гуманізації і демократизації. Надзвичайно важливо, щоб керівник ЗНЗ забезпечив глибоке розуміння сутності гуманістичних принципів членами педагогічного колективу і дав змогу впровадити ці принципи у атмосферу, стосунки, стиль діяльності і загалом життя загальноосвітнього навчального закладу. Це можна здійснити лише за умов співпраці ЗНЗ з

батьками, під час якої навколо дітей створюється атмосфера довіри, взаєморозуміння, підтримки.

Визначаючи стратегію співпраці школи з батьківською громадськістю, керівнику ЗНЗ слід враховувати наступні положення:

1. Місія сучасної школи полягає не тільки в тому, щоб давати дітям освіту, але й в тому, щоб створювати культуротворче призначення, активно впливати на самоосвіту своїх учнів, виховувати мотивацію постійного поновлення знань вже після закінчення школи.

2. Школа сьогодні не є єдиним джерелом знань. У педагогів має бути сформоване критичне мислення щодо змісту освіти, технологій навчання, що може стимулювати їх ініціативу та пошук у збагаченні змістового та процесуального аспектів освіти, різних форм самоосвітньої діяльності учнів.

3. Співпраця з батьками, їх оцінка якості освітнього процесу та рівня освіченості їхніх дітей не повинні бути джерелом конфліктів та опозиції школи і батьків, а навпаки, мають ставати стимулом педагогічної рефлексії, самоекспертизи досягнень школи, пошуків нових шляхів розвитку.

4. Можливість сучасних батьків та дітей обирати освітній заклад варто визначити як одну з ключових позицій в стратегії співпраці з батьками. Більшість сучасних батьків прагнуть, щоб їх діти вчилися у престижному закладі, який має свій позитивний імідж і користується авторитетом серед батьків та учнів.

5. На співпрацю школи і батьків в значній мірі впливає авторитет педагогічного колективу та окремих вчителів, що визначають репутацію школи в місті (селі), мікрорайоні. Це зумовлено якістю освіти, яку здобувають учні в школі, досягненнями учнів за межами школи (конкурси, олімпіади, змагання); ставленням випускників до школи, їх бажанням приходити до школи і зустрічатися зі своїми вчителями; відносинами між дитячим садком, який «надає» майбутніх учнів, й школою, між батьками майбутніх першокласників та педагогами.

6. Репутація школи визначається вже накопиченим досвідом спілкування та співпраці з батьками. Формальні, нецікаві

батьківські збори, виклики батьків до школи з метою не стільки об'єднати зусилля, скільки насварити їх, дорікнути поганою поведінкою чи навчанням їх дітей – все це має серйозні наслідки: цей досвід передається від одних батьків до інших, «відбиває» бажання бути в школі. Навпаки, зацікавлене ставлення школи до батьків, уміння в кожному учневі побачити його «я», позитивне начало, помітити успіх, доповісти про це батькам, залучити батьків до загальношкільних справ – все це сприяє росту авторитету школи і бажання батьків допомагати їй.

Під час організації роботи загальноосвітнього навчального закладу з батьками керівнику слід дотримуватися сучасних підходів до співпраці з сім'єю (див. рис. 1.1).

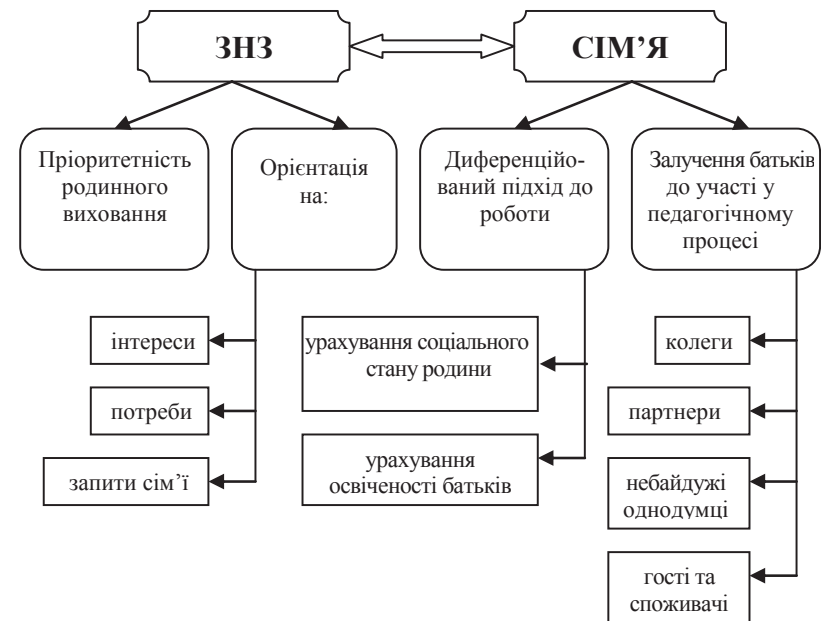

Рис. 1.1. Сучасні підходи до співпраці ЗНЗ та сім'ї

Керівник повинен розуміти значимість взаємозв'язку ЗНЗ з сім'єю. Адже сім'ї належить пріоритет у становленні особистості дитини, вона має максимальні можливості для

набуття учнем знань, умінь та навичок, необхідних у подальшому житті. У процесі співпраці акцент слід робити на інтереси, потреби та запити батьків щодо навчання та виховання їхніх дітей і враховувати при організації спеціалізованих, поглиблених, профільних класів, формуванні варіативної складової навчального плану, виборі напрямків виховної роботи.

Спочатку до участі в педагогічному процесі варто залучати мінімальну кількість батьків, яка згодом може зростати в міру того, як батьки набуватимуть досвіду педагогічної взаємодії з дітьми і матимуть менше допомоги з боку вчителів. Відмітимо, що категорії батьків «колеги і партнери» та «небайдужі однодумці» є дієвою опорою керівника ЗНЗ. Саме вони жваво відгукуються на будь-які ініціативи педагогів і завжди готові надати допомогу навчальному закладу, незважаючи на дефіцит свого часу. Їх можна вважати найкращими кандидатами у члени батьківських комітетів загальноосвітнього навчального закладу.

Така категорія батьків як «гості та споживачі» ставиться до ЗНЗ як до установи, що зобов'язана надати їм певний комплекс послуг з догляду, навчання і виховання їхніх дітей, відмежовуючись від будь-якої участі у житті школи або класу. Вони дуже критично ставляться до роботи закладу, висловлюючи незадоволення якістю освітніх послуг. Ця необ'єктивність – результат небажання брати участь у навчально-виховному процесі ЗНЗ. Щоб налагодити партнерські стосунки з категорією батьків «гості та споживачі», важливо насамперед зацікавити їх, показати результативність діяльності ЗНЗ через позитивні зрушення в емоційному стані, здоров'ї, навчальних досягненнях їхньої дитини у порівнянні з її попередніми результатами. Розповідаючи батькам про організацію роботи школи, керівник ЗНЗ тим самим залучає їх до активної співпраці з педагогами, формує у них правильний погляд на виховання та навчання учнів.

Ефективність роботи керівника ЗНЗ з батьками учнів і громадськістю щодо навчання та виховання дітей залежить від: вмiлої організації педагогічного імiджу школи в мікрорайоні; педагогічного управління діяльністю загальних батьківських зборів, Ради школи, Ради голів батьківських

комітетів класів, піклувальної Ради, залучення батьків до загальношкільних свят; зв'язок з шефами та громадськими організаціями, створення технічних і спортивних баз, клубів, майданчиків, таборів; індивідуальної роботи з батьками; інформування батьків про хід і результати навчання, виховання та розвиток учнів. Колективні органи батьківського самоврядування – дієвий засіб формування громадської думки й ефективний спосіб демократизації управління.

Під час планування роботи ЗНЗ щодо співпраці з батьками керівнику слід враховувати використання різноманітних форм роботи, потреб та побажань батьків, наповнення заходів змістовними і цікавими матеріалами, постійне підвищення компетентності педагогів у сфері взаємодії з батьками; залучати батьків до аналізу (оцінювання) успіхів дитини, прогнозування перспектив її розвитку; заохочувати батьків до участі в спільній роботі з дитиною і педагогом, колективом ЗНЗ; доброзичливість, оптимізм, привітність у стосунках з батьками; уміння вислуховувати батьків, прагнення зрозуміти їхні проблеми, допомогти прийняти найбільш оптимальне рішення.

Відповідно до Закону України «Про звернення громадян» робота керівника ЗНЗ спрямована на захист прав і свобод людини, зміцнення законності і правопорядку [36]. Керівник школи поводить особистий прийом громадян у відповідності до чинного законодавства України. Необхідна документація ведеться у відповідності до вимог «Інструкції з діловодства зі звернення громадян», затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 р. № 348 [68]. Звернення громадян можуть бути як в усній, так і у письмовій формах. Стан роботи з даного питання заслуховується на нараді при директорі. На шкільному сайті та у школі має діяти інформаційний куточок з питань звернення громадян, на якому висвітлено графік прийому відвідувачів, здійснюється інформування колективу про проведену роботу.

Велике значення у співпраці з батьками має річний звіт керівника ЗНЗ перед батьківською громадою. Завдяки річному звіту керівник ЗНЗ може привернути увагу потенційних

партнерів, зацікавити батьків учнів новими додатковими освітніми послугами.

Чітке визначення ідеї та її грамотне представлення в тексті доповіді дозволять задовольнити інформаційні потреби аудиторії, сформувати довіру й повагу до закладу освіти, спонукати батьків до конкретних дій (віддати дитину до першого класу школи, зробити благодійний внесок до фонду підтримки школи, брати участь у виборах до Ради школи, батьківських комітетів). Для того щоб досягти бажаного ефекту, треба добре знати інформаційні потреби батьків. Вивчити їх допоможуть різні анкетування й опитування.

У більшості звітів керівника ЗНЗ домінує прагнення представити досягнення учнів у навчанні (результати ЗНО, перемоги на олімпіадах та ін.). Без сумніву, якість освіти дуже важлива для батьків. Однак сучасні дослідження показують, що їм не менш цікаве ставлення закладу освіти до збереження здоров'я й забезпечення безпеки дітей. Крім того, у різних соціокультурних умовах інтереси батьківської аудиторії можуть відрізнятися один від одного. У великих містах батьків напевно зацікавлять можливості поглибленого вивчення предметів. У сільській місцевості – можливості школи повного дня або надання ЗНЗ послуг додаткової освіти та ін. Своєчасне виявлення й продумане врахування інтересів батьківської аудиторії дозволяють знайти оптимальний підхід до побудови змісту звіту. Таким чином, звіт, з одного боку, повинен бути орієнтований на інтереси батьківської аудиторії, а з іншого боку, на інтереси закладу освіти у взаємодії із цією аудиторією.

Як варіант пропонуємо зміст річного звіту керівника ЗНЗ перед батьківською громадою, що демонструє цілісність і системність триєдності навчання, виховання й збереження здоров'я.

*Зміст річного звіту керівника
загальноосвітнього навчального закладу*

1. Чому саме цей ЗНЗ? *(історична довідка)*
2. Для чого й для кого працює ЗНЗ? *(місія загальноосвітнього навчального закладу)*
3. Що лежить в основі? *(мета і концепція загальноосвітнього навчального закладу)*

4. Нас не так навчали. Чи добре, коли у школі відбуваються зміни? *(інноваційна робота в ЗНЗ)*

5. Наскільки зараз сучасний ЗНЗ? *(програма розвитку ЗНЗ)*

6. Які зміни мають бути в майбутньому? *(найближчі перспективи)*

7. Чому вчать у ЗНЗ? *(зміст освіти)*

8. Як навчають у ЗНЗ? *(якість навчання)*

9. Чи можна досягти успіхів у навчанні без злагодженої та продуманої системи виховання?

10. Які відмітні риси має середовище даного ЗНЗ?

11. Що найбільш важке у вихованні? *(колективна діяльність)*

12. Чим підтверджується ефективність такої системи виховної роботи? *(рівень вихованості)*

13. Яким чином діти долають такі навантаження? *(«шкільні хвороби»)*

14. Чи призведе до поліпшення стану здоров'я дітей організація на базі школи різних оздоровчих процедур? *(сприятливі умови)*

15. Але в добі тільки 24 години. Що робити? *(режим)*

16. Для чого в школах проводять медичні огляди? *(медичний супровід)*

17. Цього досить для збереження здоров'я? *(навчання здоров'ю)*

18. Навіщо ще й психологічна служба? *(психологічний супровід)*

19. Чи йде психолог в ногу з прогресом? *(психологія й техніка)*

20. Це впливає на відносини в колективі? *(психологічний клімат)*

21. З якими кадрами можна все вирішити? *(педагоги ЗНЗ)*

22. Що складніше: управляти або керувати? *(управління ЗНЗ)*

23. Хто й за що платить? *(фінансування ЗНЗ)*

24. Чи є у ЗНЗ однодумці? *(поширення досвіду)*

25. Будинок – повна чаша? *(дещо про недоліки)*

Наведений приклад служить ілюстрацією досить оригінального підходу до вибору стилю тексту публічного звіту.

Але однією з умов досягнення успішного результату є чітке бачення загальноосвітнім навчальним закладом своєї місії, що не просто декларується в Програмі розвитку, але є реальним орієнтиром розвитку школи.

Отже, важливо узгодити позиції та очікування педагогів і батьків, гуманізувати їх взаємодію, налаштуватися на необхідність професійного та особистісного самовдосконалення. Якщо ЗНЗ і сім'я закриті один для одного, дитина опиняється між двома паралельними системами. Тільки при взаєморозумінні між керівниками ЗНЗ, педагогами та батьками можливе створення умов, які допомагають особистісному становленню та соціальному розвитку дитини.

ТЕМА 1.3 МОТИВАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ДО СПІВПРАЦІ З БАТЬКАМИ

Ефективне управління педагогічним колективом ЗНЗ передбачає наявність мотивації – могутньої рушійної сили, спрямованої на активізацію спільної діяльності працівників закладу освіти та батьківської громади задля надання якісних освітніх послуг.

Мотивація як одна з основних функцій менеджменту є процесом спонукання особи до дієвості, спрямованої на досягнення особистих цілей чи цілей організації [44, с. 16]. В управлінні – це функція керівництва, що полягає у формуванні в працівників стимулів до діяльності, в здійсненні тривалого впливу на працівника з метою зміни структури його ціннісних орієнтацій та інтересів відповідно до заданих параметрів, формування відповідного мотиваційного ядра і розвитку на цій основі трудового потенціалу [58].

Використовуючи мотивацію вчителів до співпраці з батьками як функцію управління, керівник ЗНЗ вирішує такі завдання:

– забезпечення підвищення продуктивності та якості надання освітніх послуг в закладі освіти;

– формування сприятливого психологічного клімату в колективі та за його межами;

– визнання результатів праці вчителів батьківською громадою;

– розповсюдження позитивного досвіду досягнення успіху;

– становлення педагогічної культури батьків.

Від чого ж залежить мотивація вчителів?

Процес мотивації формується під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. Внутрішні фактори пов'язані з особистістю вчителя – його потребами та інтересами, соціальними установками, індивідуальною позицією щодо навчання та виховання учнів, моральними переконаннями, очікуваннями, сприйняттям та усвідомленням певних цінностей. Серед зовнішніх факторів переважають стимули, що застосовує ЗНЗ, в якому працює вчитель. Цілком зрозуміло, що дієвість мотивації буде визначатися тим, якою мірою внутрішні мотиви вчителя до співпраці з батьками збігатимуться із запропонованими стимулами. Під час побудови системи мотивації вчителя до співпраці з батьками керівнику ЗНЗ необхідно виходити саме з принципу досягнення оптимальної відповідності між засобами внутрішньої та зовнішньої мотивації вчителя. Це означає, що система мотивації повинна бути конкретною, адаптованою до умов загальноосвітнього навчального закладу. Отже, завданням керівника ЗНЗ є створення особливої системи мотивації до співпраці з батьками, яка б сприяла спрямуванню зусиль всіх вчителів на ефективне, своєчасне та якісне надання освітніх послуг.

Створення системи мотивації до співпраці з батьками потребує врахування *потреб* вчителя, *інтересів* та *мотивів*. *Потреби* – це все те, чого потребує людина, в чому вона має нестачу і що хоче мати [15]. Відчувати потребу – це особливий стан людини (стан незадоволеності), що зумовлюється суперечністю між необхідністю функціонування і розвитку та обмеженістю або відсутністю засобів (можливостей) забезпечення. Цей стан визначає характер і спрямованість ставлення людини до умов існування, тобто умов задоволення потреб. Отже, потреба є регулятором взаємовідносин людини і

зовнішнього середовища. Потреба вчителя у співпраці з батьками має такі основні ознаки:

➤ *імпульсивність*: з одного боку, потреба – це внутрішнє спонукання, що викликає стан невдоволеності, з іншого – дія певного спонукання обмежена у часі; задоволення однієї потреби відкриває шлях до іншої;

➤ *вибірковість*, яка визначає потребу в трьох аспектах: якісному (що необхідно?), кількісному (скільки?), часовому (коли?);

➤ *повторюваність*: кожна потреба згодом відтворюється, що дає змогу впливати на цю потребу в довготривалому періоді;

➤ *наступність*: кожна нова потреба зберігає в собі те позитивне, що було вироблено або одержано в попередньому досвіді;

➤ *активність*: ознака самої потреби як стану невдоволеності, як спосіб задоволення потреби та передумова виникнення нових потреб.

Наступним елементом системи мотивації до співпраці з батьками є *інтерес*. Інтерес містить усвідомлення суб'єктом потреб і засобів їх задоволення, які існують в об'єктивній дійсності [18; 64]. Зміст інтересу визначається, з одного боку, змістом, характером і спрямованістю потреби, з іншого – соціальними умовами забезпечення або незабезпечення потреби.

Американський психолог К. Ізард склав наступний перелік причин та наслідків інтересу (див. табл. 1.1) [39].

Таблиця 1.1

Причини та наслідки інтересу

Інтерес через	Причини інтересу	Наслідки інтересу
Почуття	особиста участь, відповідальність, відчуття, що можна чогось досягти	бажання вивчити, оволодіти знаннями
	пізнання, отримання нових знань	особиста участь, відповідальність
	цікавість	інтерес-збудження як такий
	відчуття активності, енергії	напруженість, активність, енергійність

Продовження

	почуття, що ти потрібен	упевненість у собі, задоволеність собою
	насолюда чим-небудь	замисленість, натхнення
Думки	пов'язані з бажанням отримати нові знання	знання про нові предмети
	про певну особу	ясне, швидке, логічне мислення
	про життя та майбутнє	захоплюючі та приємні речі
	про особисті досягнення чи вигоди	можливі досягнення чи вигоди
	про приємних людей та форми діяльності	ти потрібен іншим людям
	про навчальний предмет та пов'язані з ним питання	бажання вивчити, отримати знання
	Дії та відносини	що реалізуються спільно з певною особою
приємна діяльність		дуже вдале виконання діяльності
успішна діяльність		задоволення собою
нова, творча діяльність, відкриття чого-небудь		цікаві речі
якось важлива діяльність		робота з ентузіазмом

Враховуючи дослідження К. Ізарда [39], слід зазначити, що потреба орієнтує вчителя на об'єкт її задоволення, а інтерес – на ставлення до тих умов, від яких залежить задоволення цієї потреби. Усвідомлення потреб та інтересів зумовлює внутрішнє спонукання вчителя до конкретних дій щодо співпраці з батьками задля задоволення своїх потреб. Таке усвідомлене спонукання до дії в теорії управління називається *мотивом*. Потреби перетворюються на мотиви лише в тому разі, коли вчитель усвідомлено готовий на здійснення конкретної дії. Часто потреби виникають у вчителя, але не розвиваються до стадії прийняття дій і тому залишаються не реалізованими. Трудова поведінка такого вчителя є вкрай пасивною, водночас зрозуміло, що тільки внутрішнього спонукання до дій недостатньо, оскільки вчитель є елементом певної системи –

школи, де він працює. Тільки у взаємодії та взаємообумовленості внутрішні та зовнішні рушійні сили спонукають вчителя до активної співпраці з батьками, визначаючи ту чи іншу лінію його цілеспрямованої поведінки. У такому випадку завданням керівника ЗНЗ буде спрямування особистісної енергії вчителя на досягнення певних організаційних цілей. Керівник ЗНЗ, мотивуючи вчителя, повинен надати йому можливість задовольнити особисті потреби заради якісної праці.

Серед найбільш ефективних засобів підвищення рівня мотивації вчителя виступають такі:

- створення у вчителя почуття відповідальності за доручену справу;
- залучення вчителя до прийняття рішень;
- формування у вчителя віри у справедливість прийнятих керівником ЗНЗ рішень.

Для створення атмосфери високого залучення та зацікавленості вчителів щодо співпраці з батьками керівнику ЗНЗ необхідно приділяти значну увагу заохоченням.

Що може спонукати вчителя до більш якісної роботи? Заохочення не обов'язково повинні бути грошовими чи матеріальними. Багато людей дійсно працюють заради грошей, але є речі більш важливіші, ніж гроші. Вчитель потребує такого заохочення, яке б підтвердило, що його зусилля оцінені керівником. Пропонуємо декілька прикладів таких заохочень:

- похвала (під час особистого контакту чи на нараді у присутності членів педагогічного колективу);
- подяка в усній або письмовій формі;
- доручення більш складних, відповідальних або більш перспективних робочих завдань під час співпраці з батьками;
- публічне визнання досягнень та заслуг.

Акцент треба робити на заохоченні, що підходить для даного вчителя. Важливо, щоб пропоновані стимули сприймалися ним дійсно як винагорода. Часто можна зіткнутися з прикладами, коли керівник ЗНЗ мимоволі заохочує погану роботу чи наказує за хорошу. Погану роботу можна заохочувати різними способами: наприклад, слабо контролювати, звільняти від виконання завдання (якщо завдання складне, неприємне та

обтяжливе). А вчитель, який постійно виконує завдання та від якого завжди чекають тільки якісної роботи, може почуватися «покараним», якщо його успіхи не помічають, якщо його добросовісне відношення до справи експлуатується керівником ЗНЗ (доручають найскладнішу та відповідальну роботу, розвантажуючи інших членів педагогічного колективу).

Доречними будуть рекомендації щодо підвищення мотивації підлеглих [80, с. 73]:

- Чітка постановка цілей роботи. Цілі повинні виглядати для членів педагогічного колективу досяжними та привабливими.
- Престижність самого факту роботи в команді. Створення обстановки, коли включення працівника в склад команди само по собі є визнанням його високої професійної кваліфікації.
- Регулярне інформування членів команди про стан справ.
- Демонстрація представниками вищого керівництва свого інтересу до результатів роботи команди.
- Востребуваність результатів роботи.
- Контроль за роботою як окремих членів команди, так і команди в цілому.
- Введення певних пільг і системи додаткового заохочення для членів команди.
- Створення сприятливих умов для роботи.
- Створення умов для інтенсивного неформального спілкування членів команди з метою підвищення згуртованості команди.
- Розподіл завдань між членами команди з урахуванням їх схильностей та здібностей.

Крім кроків, що призначені підвищити рівень зацікавленості вчителів в розв'язанні поставлених перед ними завдань, керівник ЗНЗ може мимоволі уживати кроки, що знижують мотивацію виконавців.

Демотиватор – будь-який набір умов чи дій, які справляють негативний вплив на мотивацію робітника.

Демотиватори в роботі з батьками:

- несправедлива оцінка досягнень вчителя;
- некомпетентне керівництво;
- неухважність до проблем вчителя;
- ігнорування ідей;
- відсутність інформації;
- відсутність зворотного зв'язку;
- відсутність можливості розвиватися;
- зайва критика з боку керівника ЗНЗ;
- робоча перевантаженість;
- невостробуваність результатів роботи.

Керівник ЗНЗ повинен допомогти вчителю усвідомити і оцінити переваги, які дає йому робота з батьками, щоб поведінка вчителя була добровільно спрямована на досягнення поставлених цілей щодо навчання та виховання учнів.

Значна увага приділяється результату (ступеню) задоволеності потреб вчителя. Від нього залежить, якою будуть надалі дії та поведінка вчителя. На рівні задовільної поведінки вчитель виконує той мінімум, який буде прийнятним для керівника ЗНЗ. Деякі з них баланують між бажанням мінімізувати кількість та якість своїх зусиль і бажанням уникнути неприємностей. Якщо мотивація вчителя набула такої форми, то це свідчить про те, що спроби керівника ЗНЗ об'єднати цілі вчителя з цілями ЗНЗ щодо співпраці з батьками завершилися невдачею. Вчителі, мотивовані на цьому рівні, як правило, не задоволені своєю роботою, школою та її керівництвом, що неминує позначиться на зниженні ефективності їхньої діяльності та плінності кадрів. Цінністю ЗНЗ є люди, чий рівень мотивації виявляється у відмінній поведінці, для яких робота є найбажанішою складовою життєдіяльності, що приносить винагороду і задоволення. На цьому рівні велике значення має не тільки матеріальне, а й моральне заохочення. Тут керівник ЗНЗ повинен створити для таких вчителів можливість для повного задоволення їхніх потреб у процесі роботи в обмін на їхню енергію та навички.

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Враховуючи критерії успішності бесіди з батьками учнів, складіть алгоритм бесіди керівника ЗНЗ з батьками «важкої дитини» щодо організації співпраці.

Критерії успішності бесіди з батьками учня

1. Вам вдалося запобігти протистоянню та конфронтації.
2. Ви змогли втриматися від взаємних нарікань та образ.
3. Якщо Ви вдало сформулювали проблему виховання, і батьки зрозуміли та погодились з Вами.
4. Якщо Ви обговорили ваші спільні з батьками дії по вирішенню виховної проблеми.

Завдання 2. Розробіть рекомендації для керівника ЗНЗ щодо підвищення мотивації педагогічних працівників до співпраці з батьками.

Розділ II

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

*Інструктивно-методичні вказівки
щодо вивчення розділу*

Актуальність питання та цільові настанови

Скорочення й збіднення спілкування в сім'ї, дефіцит емоційного тепла, прийняття, низька поінформованість батьків про реальні потреби, інтереси й проблеми дитини, дефіцит співробітництва й кооперації в сім'ї ведуть до виникнення труднощів у розвитку дітей. Одночасно можна констатувати тенденцію перекладання батьківських функцій на дитячі виховні установи (дитячі садки, школи), а також на спеціально запрошений персонал (няньки, гувернантки) і, тим самим, самоусунення батьків від процесу виховання дитини.

Головними завданнями сім'ї є формування першої соціальної потреби дитини – потреби в соціальному контакті (М. Лісіна), базовій довірі до світу (Е. Еріксон) і прихильності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт) у дитинстві; формування предметно-знарядцевої компетентності в ранньому віці й соціальної компетентності в дошкільному; співробітництво й підтримка в освоєнні системи наукових понять і здійсненні самостійної навчальної діяльності в молодшому шкільному віці; створення умов для розвитку автономії і самосвідомості в підлітковому і юнацькому віці. Емоційна насиченість та емоційно-позитивний характер міжособистісних відносин, стійкість, тривалість і стабільність взаємодії, спільна діяльність і співробітництво з дорослим як зразком компетентності, соціальна підтримка й ініціювання до самостійної діяльності роблять сім'ю унікальною структурою, що забезпечує найбільш сприятливі умови для особистісного та інтелектуального розвитку дитини.

Теоретичну основу даного розділу складають ідеї та принципи гуманістичної психології (А. Адлер, Т. Гордон, Р. Дрейкурс, А. Маслоу, К. Роджерс, Х. Джайнотт); соціологічні та психологічні положення про особистість як суб'єкт життєдіяльності (Н. Анциферова, І. Бех, В. Білоусова); закономірності розвитку підлітків та роль навчальної діяльності у ньому (Л. Божович, Д. Ельконін, І. Кон, Г. Костюк, В. Крутецький, А. Мудрик, А. Петровський, С. Рубінштейн).

Матеріали розділу спрямовані на визначення психологічних особливостей сімейного спілкування батьків з дітьми різних вікових категорій.

У цьому контексті виділяємо такі навчальні цілі:

- систематизувати знання про психологічні особливості розвитку дітей різних вікових категорій;
- систематизувати знання щодо спілкування дітей з батьками та однолітками;
- надати рекомендації щодо спілкування батьків з дітьми різних вікових категорій.

Вивчення матеріалів даного розділу пропонуємо почати з ознайомлення з інформаційно-довідковими матеріалами з теми та рекомендованою літературою; потім можна перейти до виконання завдань, що представлені в рубриці «Завдання для самостійної роботи».

Теми для обговорення:

- 2.1. Спілкування з дітьми молодшого шкільного віку.
- 2.2. Психологічні аспекти спілкування підлітків з однолітками та дорослими.
- 2.3. Вплив вікових особливостей дітей старшого шкільного віку на процес спілкування.
- 2.4. Рекомендації щодо оптимального сімейного спілкування.

Результати навчання

Після вивчення рекомендованої літератури, всіх тем даного розділу, виконання практичних завдань ви будете

знати:

- фізіологічні та психологічні особливості дітей різних вікових категорій;
- статуси молодших школярів у класному колективі;
- гендерні особливості дітей молодшого шкільного віку;
- проблеми агресивності та тривожності дітей молодшого шкільного віку;
- психологічні особливості спілкування підлітків з однолітками та дорослими;
- маніпулятивні прийоми підлітків та батьків;
- психологічні механізми, через які батьки впливають на дітей старшого шкільного віку;

вміти:

- розпізнавати тривожний та агресивний стани дітей молодшого шкільного віку;
- визначати причини та симптоми «кризи 13 років»;
- налагоджувати успішний діалог між батьками та юнаками;
- складати рекомендації батькам щодо спілкування з дітьми різних вікових категорій;
- підвищувати мотивацію батьків щодо професійного спілкування з дітьми;

мотивовані:

- на професійне спілкування з батьками та дітьми різних вікових категорій.

Ключові слова: агресивність, акселерація, гендерні особливості, інфантилізм, молодший шкільний вік, підліток, психологічні особливості, статус, тривожність, юнацький вік.

Список рекомендованої літератури:

1. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська. – К. : Каравела, 2006. – 344 с.
2. Джайнотт Х. Дж. Родители и дети / Х. Дж. Джайнотт. – М. : Арбат, 1992. – 93 с.

3. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2002. – 987 с.

Інформаційно-довідкові матеріали

**ТЕМА 2.1
СПІЛКУВАННЯ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Молодший шкільний вік (6 – 10 років) характеризується помітними змінами в діяльності дитини, її спілкуванні, взаєминах з іншими людьми. Провідною діяльністю стає навчання, змінюється уклад життя, з'являються нові обов'язки, новими стають і відносини дитини з оточуючими.

В біологічному відношенні діти молодшого шкільного віку переживають період другого округлення: у них, у порівнянні з попереднім віком, уповільнюється ріст і значно збільшується вага. Здійснюється інтенсивний розвиток м'язової системи. З розвитком дрібних м'язів кисті з'являється здатність виконувати найрізноманітніші рухи, завдяки чому дитина оволодіває навичками письма. Зростає сила м'язів, усі тканини дитячого організму зростають. Удосконалюється нервова система, інтенсивно розвиваються функції великих півкуль головного мозку, зростають аналітична й синтетична функції кори. Вага мозку в молодшому шкільному віці майже досягає ваги мозку дорослої людини і збільшується в середньому до 1400 г. Розвивається психіка дитини. Зміцнюється співвідношення процесів збудження й гальмування: процес гальмування стає більш виразним, але все ще переважає процес збудження, і діти молодшого шкільного віку надто збудливі. Збільшується точність функціонування органів відчуття. У порівнянні з дошкільним віком відчуття кольору збільшується на 45%, м'язово-суглобні відчуття збільшуються на 50%, зорові на 50% [50].

Становлення особистості дитини молодшого шкільного віку здійснюється під впливом нових взаємин з дорослими (вчителями) і ровесниками (однокласниками), нових видів

діяльності (навчання) й спілкування, залучення в систему колективів (класного, загальношкільного). У неї розвиваються елементи соціальних відчуттів, формуються навички суспільної поведінки (колективізм, відповідальність за вчинки, товарицькість, взаємодопомога). Молодший шкільний вік надає великі можливості для формування моральних якостей і позитивних рис особистості. Податливість і відома навіюваність школярів, їхня довірливість, схильність до наслідування, великий авторитет учителя створюють сприятливі передумови для формування високоморальної особистості. Основи моральної поведінки закладаються саме в початковій школі.

Початок навчання дитини в школі зумовлює перебудову її взаємин з батьками. Ці взаємини змінюються через появу нових прав та обов'язків як у дитини, так і у дорослих. Так, батьки тепер повинні задовольняти нові потреби школяра, пов'язані з навчанням, стимулювати та контролювати його успішність. Поява вчителя як нового авторитету для дитини стає психологічним випробуванням виховної стратегії батьків, водночас у них з'являється нова важлива функція – здійснення емоційної підтримки дитини у навчанні, пом'якшення адаптивних процесів. За таких умов на перший план взаємин батьків з молодшим школярем виходить не контроль успішності його навчання, а діагностика самопочуття в школі.

Батькам слід враховувати, що з початком навчання в школі суттєво розширюється коло спілкування дитини з ровесниками. Першокласники спочатку залучаються в формальне спілкування переважно в процесі виконання навчальних завдань або під впливом зовнішніх обставин. Неформальні взаємини між дітьми в класі складаються в основному за сприяння вчителя, який виділяє деяких учнів у класі як зразок для інших в навчанні і поведінці та одночасно звертає увагу й на хиби в поведінці деяких учнів. Тому більшість першокласників відтворює в своєму ставленні до однолітків ставлення вчителя. Надалі критеріями популярності молодших школярів серед ровесників стає рівень успішності та особистісні якості.

Внаслідок досвіду взаємодії молодших школярів у класі у них починає формуватися громадська думка щодо однокласників, з'являються спроби оцінити якості та вчинки

ровесників. Клас з аморфного утворення трансформується у стійку соціальну групу, де спостерігається диференціація молодших школярів за певними статусами (див. рис. 2.1):

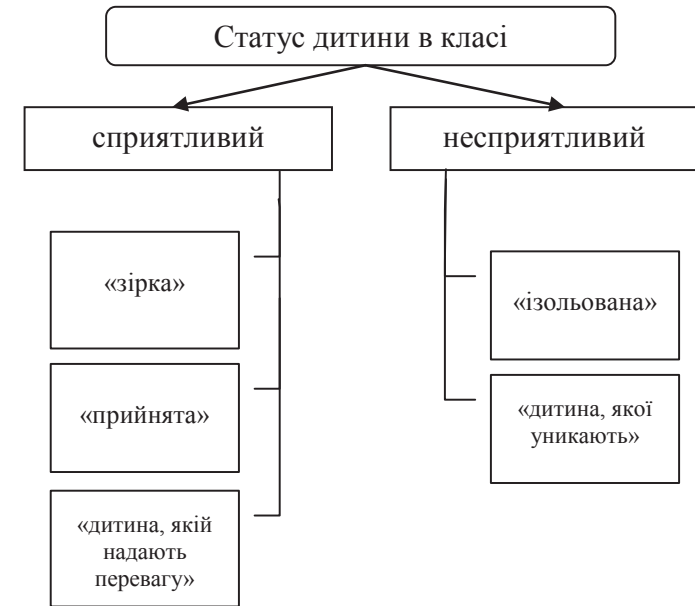

Рис. 2.1. Статуси молодших школярів у класному колективі

Почуття соціальної самотності дитини в класному колективі часто призводить до негативного ставлення до ровесників, навчання і самого себе. Зазвичай у статус «зірки» потрапляють діти із хорошою пристосованістю, ентузіазмом, контактністю, а також з високою шкільною успішністю. Позитивне ставлення вчителя до таких школярів підтверджує їх престижний статус серед ровесників. До категорії «ізольованих» потрапляють сором'язливі, хворобливі діти. Уникають у спілкуванні дітей-невротиків з деякими аномальними ознаками у поведінці і порушеннями соціальних контактів та агресивних, конфліктних, жадібних школярів. Тиск колективу на окремих учнів може бути як позитивним (сприяти підвищенню

навчальної мотивації), так і негативним (куріння, антигромадські вчинки).

У процесі спілкування з дітьми молодшого шкільного віку батькам слід враховувати гендерні особливості (див. табл. 2.1). Так, емоційна сфера хлопчиків передбачає реакцію на перших хвилинах розмови – хлопчики не можуть утримувати емоційне напруження, їхній мозок вибірково реагує на емоційні впливи. Тому слід скорочувати довжину нотації і зробити її більш змістовною. Зауваження дівчинці не треба робити з перших слів – бурна емоційна реакція заважатиме їй зрозуміти, за що її критикують. Перш за все треба роз'яснити, у чому її помилка.

Таблиця 2.1

Гендерні особливості хлопчиків та дівчат молодшого шкільного віку

<i>Хлопчик</i>	<i>Дівчинка</i>
Він готовий відповісти на будь-яке питання, лише б не сказати: «Не знаю»	Не знаючи відповіді на питання, прямо скаже про це
Для нього важливіше зрозуміти принцип, зміст завдання і складніше сприймати роз'яснення «від простого до складного»	Краще засвоює алгоритми й правила. Краще навчається поступово «від простого до складного»
Краще виконує завдання при яскравому освітленні	Краще концентрується при менш яскравому освітленні
Зазвичай не слідкує за мімікою дорослого (чи правильно я відповідаю?), але чуттєво реагує на його стан: якщо дорослий спокійний, доброзичливий, хлопчику легше виховуватись та навчатись	Спілкування з дорослим для неї важливіше ніж знання: під час спілкування вона дивиться на дорослого, схоплює нюанси його міміки та адаптується до нього
З деякою складністю сприймає мову більшості підручників	Більш швидко сприймає новий матеріал, раніше починає читати, легше засвоює граматику
Спирається на «дальній зір», тому полюбляє бігати, кидати м'яча у ціль; охоче розширює свій простір по вертикалі: лазить по деревах та ін.	Більш розвинуті «близкий зір» та дрібна моторика, тому полюбляє невеличкі іграшки. Грати та займатись їй більш комфортно у невеличкому закритому просторі

Продовження

<i>Хлопчик</i>	<i>Дівчинка</i>
Щоб підтримати хлопчика, слід сказати йому: «Завдання дуже складне, але ти впораєшся»	Підтримати дівчинку слід словами: «Завдання не дуже складне, ти вже робила подібне»

Одна з актуальних проблем, яка стоїть перед батьками, – це проблема агресивності дітей. Необхідно пам'ятати, що дуже часто серед агресивних дітей помічається низький рівень інтелектуальних здібностей, неухважність, слабка пам'ять: вони занадто повільні, або, навпаки, дуже імпульсивні. А тим часом наявність відхилень у психічному розвитку часто стає причиною сильних перевантажень дітей, емоційного дискомфорту, конфліктних стосунків з батьками, педагогами, втрати інтересу до навчання.

Під час виховання та навчання агресивних дітей необхідно використовувати такі засоби психологічного впливу, які б не викликали в них реакції внутрішнього опору на дії батьків та педагогів. Крім використання вправ корекційно-виховного характеру використовуються завдання для розвитку мислення, уваги, пам'яті, сприймання.

Також батькам слід зрозуміти таке поняття, як тривожні діти. Серед причин, що викликають дитячу тривожність, поперше, виступають невірне виховання і несприятливі взаємини дитини з батьками, особливо з матір'ю. У дитини виникає відчуття тривоги через неможливість задоволення потреби в любові, у ласці, у захисті. В цьому випадку виникає страх: дитина відчуває умовність материнської любові («Якщо я зроблю погано, мене не будуть любити»). Дитяча тривожність може бути наслідком і симбіотичних взаємин дитини з матір'ю, коли мати відчуває себе єдиним цілим з дитиною, намагається відгородити її від труднощів і неприємностей життя. Вона «прив'язує» до себе дитину, охороняючи від уявних, неіснуючих небезпек. У результаті у дитини виникає занепокоєння, коли залишається без матері, легко губиться, хвилюється й боїться. Замість активності й самостійності в неї розвиваються пасивність і залежність.

По-друге, причиною тривожності дитини можуть бути

завищені вимоги до неї, негнучка система виховання. Дуже часто батьки не враховують власну активність дитини, її інтереси, здібності й нахили. У наш час вибір інтересів і захоплень широкий і різноманітний, і часто відбувається, наприклад, так, що батьки роблять ставку на високі, але недоступні дитині досягнення в спорті, мистецтві, нав'язують їй (наприклад, якщо це хлопчик) образ справжнього чоловіка, сильного, сміливого, спритного, який не знає поразок, невідповідність якому (а відповідати цьому образу неможливо) боляче б'є по хлоп'ячому самолюбству. Причому у разі невдачі його, як правило, карають, принижують («Нічого ти робити не вмієш! Нічого в тебе не виходить!»). Отже, акцентуємо увагу на тому, що вибір хобі повинен належати самій дитині. Не треба за допомогою дитини втілювати батьківську мрію.

По-третє, причиною виникнення тривоги завжди є внутрішній конфлікт дитини, її неузгодженість із своїм еством, коли одне сильне бажання суперечить іншому, одна потреба заважає іншій. Найчастішими причинами такого внутрішнього конфлікту є сварки між людьми, що однаково близькі дитині, коли вона змушена приймати одну із сторін; несумісність різних систем вимог, запропонованих дитині, коли, наприклад, те, що дозволяють і заохочують батьки, не схвалюється в школі, і навпаки; незадоволення основних потреб, таких, як потреба в любові й самостійності. Дитину просто треба любити такою, якою вона є. Не можна дозволяти й одночасно забороняти одне і те ж. Треба розуміти, що дитина не машина, що одночасно може виконувати кілька дій.

Тривожні діти відрізняються частими проявами занепокоєння, а також великою кількістю страхів, причому страхи й тривога виникають у тих ситуаціях, у яких дитині, здавалося б, нічого не загрожує. Деякі діти за допомогою певних ритуальних дій ніби «захищають» себе від можливої небезпеки. Наприклад, дитина, що по дорозі до школи намагається не наступати на стики бетонних плит і тріщин в асфальті, таким чином рятується від страху одержати двійку і вважає себе у безпеці, якщо їй це вдалося.

Слід зазначити, що для кожного віку характерні свої переважні джерела занепокоєння. Так, для дворічної дитини

джерелом тривоги є розлука з матір'ю. У підлітковому віці – страх бути відторгнутим однолітками. Вважається, що в молодшому шкільному віці хлопчики більш тривожні, ніж дівчата. В них частіше зустрічаються тики, заїкання. Тривожні діти мають схильність до шкідливих звичок невротичного характеру: вони гризуть нігті, смокчуть пальці, висмикують волосся. Маніпуляції з власним тілом знижують у них емоційне напруження, заспокоюють. Розпізнати таких дітей допомагає і малювання. Їхні малюнки відрізняються надлишком штрихування, сильним натиском, маленькими розмірами зображень. У тривожних дітей серйозний, стриманий вираз обличчя, опущені очі, на стільці сидять акуратно, намагаються не робити зайвих рухів, не шуміти, не звертають на себе увагу навколишніх. У вихованні тривожних дітей батькам перш за все потрібно бути уважними та намагатися підвищити впевненість дитини у собі.

Таким чином, вибудовуючи виховний процес, батьки мають керуватися особистісно орієнтованим підходом до інтересів, потреб, здібностей, нахилів дитини, враховуючи не тільки вікові, а й гендерні та індивідуальні її особливості, тим самим створюючи умови для її самореалізації, саморозвитку, самовдосконалення.

ТЕМА 2.2 ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ОДНОЛІТКАМИ ТА ДОРОСЛИМИ

Підлітковий вік охоплює період від 10 до 15 років. Цей період є одним з найскладніших у житті людини. Часто його називають «критичним», «зламним» або «перехідним» віком.

Більше століття ведеться дискусія про те, якими факторами зумовлений психічний та особистісний розвиток підлітка: біологічними чи соціальними. Проблема біологічного чинника пов'язана з тим, що саме на цей вік припадають кардинальні зміни в організмі дитини, розгортається процес статевого дозрівання.

Підлітковий вік характеризується швидким, нерівномірним ростом і розвитком організму. Відбувається ствердіння скелета,

вдосконалюється м'язова система. Однак нерівномірність розвитку серця і кровоносних судин, а також посилена діяльність залоз внутрішньої секреції часто спричиняють тимчасові розлади кровообігу, підвищення тиску, напруження серцевої діяльності, посилення збудливості дітей, що виражається у нервозності, швидкій втомі, запамороченнях і підвищеному серцебитті. Нервова система підлітка ще не зовсім готова витримати сильні, тривалі подразники, часто перебуває під їх впливом у стані загальмованості або сильного збудження.

У намаганнях пояснити суттєві анатомо-фізіологічні зміни в організмі підлітка сформувалися різноманітні теорії про біологічну зумовленість його особливостей. Пропонуємо деякі з них (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Теорії про біологічну зумовленість особливостей організму підлітка

№	Автор	Теорія	Трактування теорії
1	Гренвіл-Стенлі Холл (1844 – 1924), американський психолог	Теорія рекапітуляції	Розвиток індивіда схематично відтворює та повторює історію людського роду, проявляючись у генетично запрограмованій послідовній зміні спадково зумовлених форм поведінки, почуттів і соціальних інстинктів
2	Зігмунд Фрейд (1856 – 1939), австрійський психолог і невролог	Психоаналітична теорія	Неминучість у підлітковому періоді внутрішніх і зовнішніх конфліктів є нормою, а випадки безконфліктного розвитку свідчать про різноманітні варіанти патологічного розвитку
3	Маргарет Мід (1901 – 1978), американський етнограф	Теорія залежності деяких особливостей особистості підлітка від	Підліткова криза пов'язана не із дозріванням організму, а з особливостями соціалізації. Однак індивідуальні варіанти її перебігу певною мірою

Продовження

№	Автор	Теорія	Трактування теорії
		його соціального оточення	залежать від вроджених особливостей нервової системи
4	Рут Бенедикт (1887 – 1948), американський психолог	Теорія залежності деяких особливостей особистості підлітка від його соціального оточення	Перехід від дитинства до дорослості різний у різних суспільствах і його не можна вважати природно зумовленим. Конкретні соціальні обставини життя дитини зумовлюють тривалість підліткового віку, наявність чи відсутність кризи, конфліктів, труднощів, особливості переходу від дитинства до дорослості.

Психологічні особливості підлітків науковці пояснювали фактом статевого дозрівання, яке є домінантою розвитку в цьому віці, вважаючи кризи неминучими, біогенетично зумовленими. За таких умов найраціональнішими, за переконаннями С. Холла, є методи пасивної педагогіки, оскільки втручання в розвиток підлітка для того, щоб змінити, виправити його, є недоцільними і шкідливими, бо не можна змінити природу.

Отже, враховуючи різні теорії, можна стверджувати, що особливості проявів і перебігу підліткового періоду залежать від конкретних соціальних обставин життя і розвитку підлітка, його соціальної позиції у світі дорослих. Вирішальна роль у його психічному розвитку належить передусім системі соціальних відносин (відносини із навколишнім світом). Біологічний чинник впливає на підлітка опосередковано – через соціальні стосунки з оточенням.

Психічний розвиток підлітків характеризується тим, що фактично весь цей період супроводжується кризою, яку умовно називають «криза 13 років». Її передумовою є руйнування старої

структури особистості, внутрішнього світу, системи переживань дитини, що були сформовані до цього віку.

Основними причинами кризи є наступні:

1) дорослі не змінюють своєї поведінки у відповідь на появу в підлітків прагнень до нових форм взаємин із батьками та вчителями (Т. Драгунова, Д. Ельконін) [32];

2) у поведінці з'являється пряме відображення статевого дозрівання (Т. Гаврилова) [21].

Л. Виготський зазначав, що суть кризи полягає у глибокій якісній зміні всього процесу психічного розвитку дитини, її внутрішнього світу, а не в яскравих зовнішніх проявах поведінки [19].

Відповідно до теоретичних уявлень Л. Виготського і Л. Божович, одиницею соціальної ситуації розвитку особистості, де нерозривно пов'язані психічні особливості дитини і соціальне середовище, є переживання, які відображають актуальні потреби дитини і рівень їх задоволення. В силу того, що в критичні періоди розвитку змінюються провідні переживання дитини, перебудову системи переживань можна вважати критерієм кризи психічного розвитку.

До симптомів кризи належать:

1. Зниження продуктивності навчальної діяльності (а також спроможності нею займатися) навіть у тих сферах, де підліток обдарований (часто це зумовлюється переходом від конкретного до логічного мислення).

2. Негативізм. Підліток ніби відштовхується від оточуючих. Схильний до сварок, порушень дисципліни, у нього часто виникає внутрішнє занепокоєння, невдоволення, прагнення самотності та самоізоляції.

Таким чином, створюється нова соціальна ситуація розвитку підлітків, яка характеризується тим, що основним соціальним середовищем дитини залишається школа, але змінюється мотив взаємодії із соціальним оточенням. Не ігноруючи навчання, підліток починає надавати особливої уваги спілкуванню.

Розглянемо психологічні особливості спілкування підлітків з однолітками та дорослими.

Психологічні особливості спілкування і взаємин підлітків з однолітками проявляються в наступному:

✓ підлітки прагнуть зайняти місце в групі однолітків, яке б відповідало їх претензіям. Це є провідним мотивом поведінки;

✓ спілкування з однолітками поступово виходить за межі шкільного життя і навчальної діяльності, охоплює нові інтереси, види діяльності, стосунки. Усе це поступово виокремлюється в надзвичайно важливу для підлітка сферу життя;

✓ спілкування з однолітками набуває такої цінності, що відтісняє на другий план навчання і стосунки з рідними;

✓ невдоволення своїми стосунками з однолітками часто є причиною зниження рівня навчальних досягнень та порушень поведінки;

✓ у спілкуванні для підлітків стають важливими особистісні якості (знання, чесність, сміливість...);

✓ стосунки характеризуються орієнтацією на вимоги товаришів, їх врахування. Проявом цього є «вуличні закони», «кодекс честі»;

✓ підлітки інтенсивно формуються в групи, в яких наявний високий рівень конформізму (пасивне, пристосовницьке прийняття групових стандартів поведінки, безумовне схилення перед авторитетами);

✓ у підлітків з'являються референтні групи (група-еталон, на норми та цінності якої вони орієнтуються у своїх вчинках і самооцінці);

✓ постійно триває пошук друга, на фоні ревнощів, образ підлітки цінують дружбу;

✓ з'являється взаємне зацікавлення хлопців та дівчат, бажання сподобатись, тому виникає стурбованість щодо зовнішності.

Важливе значення для підлітка має оцінка друзями його особистісних якостей, знань і вмінь, здібностей і можливостей. У товаришів він знаходить співчуття, адекватне сприйняття своїх радощів і негараздів, які дорослим часто здаються незначущими.

Дорослі не повинні старатися замінити підліткові друзів-ровесників, побоюючись їхнього негативного впливу. Щоб

певною мірою коригувати стосунки з однолітками, вони мусять знати коло спілкування підлітка, його специфіку.

Психологічні особливості спілкування і взаємин підлітків з дорослими полягають у включенні підлітка в нову систему стосунків, спілкування з дорослими, в опануванні нових соціальних функцій. Соціальна ситуація розвитку дитини цього віку особливо залежна від сім'ї, стосунків із батьками.

Під час спілкування батькам слід враховувати, що у підлітковому віці спостерігається акселерація або інфантилізм.

Прискорення росту і розвитку дітей і підлітків називається *акселерацією*. У біології та медицині акселерація одержала назву «тенденції століття».

Але таке «прискорення» не минає безслідно: у таких підлітків часто спостерігаються вегетативно-ендокринні розлади, іноді чітко виявляються значні порушення поведінки. Це зумовлено тим, що психічний розвиток відстає від темпів фізичного розвитку. Водночас сучасне соціальне життя висуває до нервової системи молоді досить високі (порівняно з початком століття) вимоги. Інформація стала ширшою, враження глибшими і різнобічними, темп життя прискоренішим, тобто загальні знання молоді значно збільшилися. Але деякі процеси психічного розвитку в акселерованих підлітків залишаються на рівні їхнього паспортного віку, а іноді й дещо нижче бажаних можливостей. Це спричинює виникнення своєрідного дисонансу між фізичною дорослістю і дитячими інтересами, бажаннями, прагненнями. Тому поривання підлітків до дорослості часто виглядає комічно, особливо під час вирішення питань соціального характеру (бажання брати шлюб; розпочати самостійне життя, не маючи чітких перспектив; прагнення до незалежності й самостійності суджень і дій). Така диспропорція між акселерацією і соціальним статусом породжує численні медичні, юридичні, педагогічні й інші проблеми. Акселерований підліток гостріше, ніж його однолітки сприймає сексуальні проблеми, вдається до пошуку їх вирішення. Він може відчувати перебільшені потяги до вчителів, акторів, спортсменів, майже насильно переслідуючи об'єкт своєї закоханості. Сексуальні проблеми негативно впливають на ставлення підлітка до

навчання, часто є причиною підпадання його під вплив асоціальних елементів.

На тлі загальної акселерації у певної кількості підлітків спостерігається затримка фізичного і сексуального розвитку – *інфантилізм*, що також становить одну з важливих проблем. Інфантильні підлітки, порівнюючи себе з акселератами, досить хворобливо переживають свою неповноцінність. Фізичний інфантилізм нерідко поєднується з психічним, тобто з незрілістю поведінки, інтересів, з недостатньою самостійністю, нерозвиненістю почуттів обов'язку, відповідальності, що може відбуватися на тлі цілком розвиненого інтелекту. Для психофізичного інфантилізму характерні такі ознаки: тонка будова тіла, дрібні риси обличчя, невідповідний віку вираз обличчя, а також емоційна нестійкість, підвищена вразливість. У таких підлітків зберігаються інтереси і захоплення, притаманні молодшому віку; вони надають перевагу компанії молодших за себе дітей, відрізняються вередливістю і відсутністю будь-яких якостей самостійності. Інфантилізм переважно розвивається на тлі ендокринної недостатності, хронічних соматичних захворювань, таких як серцева недостатність, сухоти, бронхіальна астма. Іноді він обумовлений спадковими біологічними чинниками.

У зв'язку з появою в дітей підліткового віку нових психологічних особливостей інколи їхні стосунки з дорослими супроводжуються конфліктами, негативними формами поведінки, зокрема проявами грубості, впертості. Це пов'язане, як правило, з прагненням до самостійності, яке дорослі не сприймають і не підтримують. Підлітки хочуть, щоб з їхніми думками, бажаннями та настроями рахувалися, не терплять недовіри, байдужості, насмішок, нотацій, особливо в присутності друзів. Однак прояви негативних форм поведінки і конфліктність підлітків є неминучими. Діти та батьки насправді люблять один одного, але намагаються звично маніпулювати, щоб одержати якийсь вигреш. Ось деякі приклади маніпулятивних прийомів підлітків та батьків (див. табл. 2.3).

Компетентні, досвідчені батьки знають, що передбачити та попередити конфлікт легше, ніж подолати його наслідки, і відповідно вибудовують свою взаємодію з підлітками. Як

правило, вони дбайливо і з розумінням ставляться до внутрішнього світу, переживань, захоплень дитини, труднощів і особистісних проблем, поєднують високий рівень вимог з високою повагою до її особистості.

Таблиця 2.3

Маніпулятивні прийоми підлітків та батьків

<i>Маніпулятивні прийоми підлітків</i>	<i>Маніпулятивні прийоми батьків</i>
Плач (якщо підлітки хочуть одержати що-небудь, то ниють або плачуть)	Вабливі яблука («Віднеси сміття, і я підкину тобі на кишеньковій витраті»)
Погроза («Ага! Раз так, я кину школу»)	Погроза («Я думаю, що мені варто сходити до школи й довідатись про твої успіхи»)
Спекуляції («Ти мене не любиш, інакше б ти...»)	Любов як засіб досягнення результату («Ти б не робив цього, якби хоч трішечки мене любив»)
Порівняння («У всіх уже є такі мотоцикли»)	Порівняння («Наш сусід учить краще, ніж ти, і він такий ввічливий»)
Вимагання чи шантаж («Напевно, я занедужаю»)	Шантаж («Я поскаржусь батькові, а вже він-то з тобою розбереться»)
Налаштування одного з батьків проти іншого («Мама не пускає мене в кіно, як же так, тато!»)	Хвороба (використовується як засіб контролю: «Якщо ти не перестанеш цього робити, у мене буде серцевий напад»)
Неправда («Я тут ні до чого»)	Нещирі обіцянки («Я поговорю з одною людиною про літні заняття в туристичному клубі»)
Пригнічений стан (демонстративна депресія, щоб змусити батьків зробити саме те, що він хоче)	

Це робить дорослих значущими і потрібними підлітку. А бути значущим і потрібним – означає розділити його тривоги і сумніви, стати другом, у якого можна шукати підтримки, відповіді на свої запитання, що можливо лише за взаємної відвертості і довіри, розуміння і співчуття.

Існує чотири способи переключення негативних почуттів, що часом захльостують дітей, на соціально прийнятні дії:

- ✓ дати виговоритись і перетворити невдоволення, що жевріє в душі, на слова;
- ✓ чітко позначити словами свої негативні почуття – після цього вони зазвичай зникають;
- ✓ змоделювати вихід із ситуації;
- ✓ регулярно грати у спортивні ігри (теніс, шахи, футбол), щоб зняти напругу, що виникла в результаті боїв у родині та школі.

Підлітки повинні чітко розуміти, що є три моменти, що обмежують їхні дії. Вони зобов'язані стримати себе, якщо:

- цього вимагає безпека й існує реальна загроза здоров'ю;
- це загрожує їм, батьківській або чужій власності;
- цього вимагають закон і порядок прийнятності.

Дорослий, який за будь-яких обставин готовий бути поряд із підлітком, сприйняти його таким, яким він є, вчасно приходити йому на допомогу, турбуватися про гармонійний розвиток його особистості, виховання моральних якостей, спільно з ним аналізувати вчинки і стосунки людей, критично ставитися до себе і своїх дій, виконує неоціненну роль у процесі адаптації підлітка до нової соціальної ролі, в його самопізнанні і пізнанні світу, в соціальному й особистісному самоутвердженні та самовираженні. Підлітки багато чого довіряють дорослим, якщо відчувають прихильність з їхнього боку, байдужість дорослих вони сприймають боляче. Відсутність взаємної довіри не лише ображає, а й завдає значної шкоди їх морально-духовному розвитку. Наявність дорослого друга є найважливішою умовою нормального розвитку, гармонійного становлення особистості.

Отже, спілкування у підлітковому віці є провідною діяльністю, без нього неможливий нормальний розвиток. Тільки

в контакт з дорослими, однолітками підліток бачить себе збоку, порівнює свої можливості, випробовує різні соціальні ролі, формує та удосконалює себе.

ТЕМА 2.3 ВПЛИВ ВІКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ПРОЦЕС СПІЛКУВАННЯ

У старшому шкільному віці (16 – 18 років) завершується фізичний розвиток людини: закінчується ріст і окостеніння скелета, збільшується м'язова сила, юнаки й дівчата витримують значні рухові навантаження. Стабілізується кров'яний тиск, ритмічніше працюють залози внутрішньої секреції. У старшому шкільному віці завершується перший період статевого дозрівання. Активна діяльність щитовидної залози, що викликає у підлітків підвищену збудливість, значно послаблюється. Продовжується функціональний розвиток головного мозку і його найвищого відділу – кори великих півкуль. Здійснюється загальне дозрівання організму.

Юнацький вік – це період формування світогляду, переконань, характеру і життєвого самовизначення. Якщо в підлітковому віці хлопчики цінують фізичну силу, то старшокласники поважають інтелектуальні якості. Понад усе цінується жвавість розуму, винахідливість, уміння гостро відчувати проблему, швидко орієнтуватися в матеріалі, необхідному для її вирішення. Авторитетом у класі користуються учні, які володіють проникливим розумом, здатні за видимими фактами знаходити сховані причини, передбачати, пропонувати сміливі пропозиції. В юнацькому віці розвивається уміння комплексного оцінювання людини. Кумирами стають гармонійно розвинені особистості, у яких якості розуму вдало поєднуються з фізичним розвитком, зовнішньою привабливістю, гарними манерами. Порівняння інших з собою і себе з іншими стимулює процес самовиховання, який у багатьох старшокласників набуває зміцнення, сталості, цілеспрямованості.

У період юності принципово змінюється ставлення до власної особистості. Якщо для підліткового віку характерним є

бурхливий розвиток самосвідомості, то тепер йдеться вже про формування нової риси особистості, усвідомлення себе як неповторної особистості, з власними думками, переживаннями, почуттями поглядами та оцінками.

Високий рівень розвитку самосвідомості породжує інтерес до власної особистості, до форм її організації та саморегулювання. Основний психологічний здобуток юності – відкриття для себе власного внутрішнього світу. Процес відкриття власного «Я» складний і внутрішньо суперечливий. Несподівано виявляється, що «внутрішнє Я» не збігається із «зовнішньою» поведінкою, внаслідок чого актуальною стає проблема самоконтролю. Невизначеність, недостатня диференційованість, розмитість «Я» в цьому віці зумовлюють почуття стурбованості та внутрішньої порожнечі, яку слід чимось наповнити, що породжує посилення потреби у спілкуванні та одночасне зростання його вибірковості, посилення потреби у відокремленні від інших.

Юність – це період розквіту всієї розумової діяльності. Старшокласники прагнуть проникнути в сутність явищ природи і суспільного життя, пояснити їх взаємозв'язки і взаємозалежності. Майже завжди цьому сприяє прагнення виробити власну точку зору, дати свою оцінку наявним подіям. Власна точка зору не завжди узгоджується з загальноновизнаною, однак це висновок, здобутий власною працею, напругою власної думки. Самостійність мислення в цьому віці набуває визначального характеру і вкрай необхідна для самоствердження особистості. Дорослі, вчителі часто безапеляційно відкидають наївні однобічні, ще не зовсім обґрунтовані висновки, створюючи своєю безтактністю передумови для конфліктів і непорозумінь. Тому у юнацькому віці загострюється проблема батьків і дітей, змінюється соціальна ситуація розвитку, здійснюється перебудова взаємин з дорослими. На думку І. Кона, більш за всього старшокласникам хочеться бачити в батьках друзів і радників. При всьому прагненні до самостійності хлопці і дівчата гостро потребують життєвого досвіду і допомоги дорослих [46].

Отже, юнацький вік характеризується посиленням потреби в спілкуванні, пораді, довірливих стосунках з дорослими, пошані, рівноправ'ї та розумінні.

Слід зазначити, що мати і батько не однаково впливають на процес прагнення юнацтва до дорослого життя. Батько, як зазначає Г. Крайг, стимулює інтелектуальний розвиток дитини, за умови участі в дискусії з нею та у вирішенні певних проблем [47]. З матерями хлопці і дівчата взаємодіють з питань навчання, освіти, домашніх обов'язків, проведення дозвілля. Матері, за Т. Гурко, вважають себе понад усе контролюючими у стосунках з дітьми [27].

Існує декілька відносно автономних психологічних механізмів, через які батьки впливають на своїх дітей (див. табл. 2.4) [49].

Таблиця 2.4

Психологічні механізми впливу батьків на дітей

Психологічний механізм	Коментар
Підкріплення	Заохочуючи поведінку, яку дорослі вважають вірною, і наказуючи за порушення встановлених правил, батьки впроваджують в свідомість дитини певну систему норм, дотримання яких поступово стає для дитини звичкою і внутрішньою потребою
Ідентифікація	Дитина імітує батьків, орієнтується на їх приклад, намагається стати такою ж, як вони
Розуміння	Знаючи внутрішній світ дитини і чутливо відкликаючись на її проблеми, батьки тим самим формують її самосвідомість і комунікативні якості

Отже, найкращі взаємовідносини старшокласників з батьками складаються, як правило, тоді, коли батьки дотримуються демократичного стилю виховання. Цей стиль в більшому ступені сприяє вихованню самостійності, активності, ініціативи і соціальної відповідальності. Поведінка дитини спрямовується в цьому випадку послідовно, і поруч з цим гнучко і раціонально: батьки завжди пояснюють мотиви своїх вимог і заохочують їх обговорення підлітком; влада використовується лише в міру необхідності; в дитині цінується

як слухняність, так і незалежність; батьки встановлюють правила і твердо проводять їх в житті, але не вважають себе безгрішними; вони прислуховуються до думки дитини, але не виходять лише з її бажань.

Для успішного діалогу між батьками та дітьми юнацького віку і розвитку нових, конструктивних форм поведінки пропонуємо наступні дії (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Дії, що сприяють успішному діалогу між батьками та дітьми юнацького віку

Дії батьків	Дії юнаків
Чітко викласти дитині свої страхи і побоювання, щоб вона змогла зрозуміти батьків	Чесно розповісти про те, що відбувається, і постаратися зробити так, щоб батьки повірили. Розказати про свої страхи і знати, що батьки вислухають без критики і засудження
Показати свою готовність слухати і розуміти. Розуміння зовсім не означає прощення. Воно просто створює тверду основу, на якій можна будувати подальші відносини	Пояснити батькам, що юнак потребує того, щоб його вислухали, але не давали порад, поки юнак сам їх не попросить про це
Повинні розуміти, що юнак зовсім не повинен обов'язково прислуховуватися до батьківських порад	

На думку науковців (О. Скрипченко, Л. Долинська), молоді необхідне спілкування з близькими дорослими, звернення до їх життєвого досвіду у вирішенні проблеми самовизначення, проте ефективна взаємодія можлива тільки в умовах співробітництва на основі взаєморозуміння і взаємної підтримки. Довірливість у спілкуванні як повага до особистості молодої людини, як віра в її потенційну здатність впоратися з життєвими труднощами – важлива основа для гармонійних батьківсько-дитячих взаємин [16].

Також у цьому віці триває процес переорієнтації спілкування з дорослих на ровесників. Одна з центральних

проблем підліткового віку – перебудова стосунків з дорослими та зміна значущих осіб.

Старшокласники прагнуть звільнитися від контролю та опіки з боку батьків і вчителів, а також від встановлених ними норм і порядків. У цьому процесі прийнято розрізняти домагання самостійності у сфері поведінки (потреба і право самостійно вирішувати особисті проблеми), емоційної самостійності (потреба і право мати власні самостійно обрані уподобання) та нормативної самостійності (потреба і право на власні норми і цінності) [46].

Першою, і порівняно легко, досягається незалежність поведінки у сфері дозвілля. Юнаки та дівчата все більше проводять його поза домівкою і школою, віддаючи перевагу одноліткам як партнерам у спільному дозвіллі. Емоційна незалежність досягається з більшими труднощами. Якщо підлітковий період породжує проблеми, пов'язані з дисципліною, то юність дає найбільше емоційних конфліктів, особливо у взаєминах з батьками. Відчуття самотності, переживання власної непотрібності, зумовлені віковими суперечностями, становлення особистості, викликають у молодих людей нестримне прагнення до об'єднання і спілкування з однолітками, у товаристві яких вони сподіваються знайти такі гостро необхідні емоційну теплоту, розуміння, визнання власної значущості.

Потреба самовиразись, розкрити свої переживання домінує над інтересом до почуттів та переживань іншого, що зумовлює егоцентричність юнацького спілкування, є причиною напруженості взаємин та невдоволення ними. Посилюється потреба в індивідуальній інтимній дружбі, розширюється сфера дружніх стосунків, розвивається потреба в коханні, з'являється серйозні захоплення. Юнацькі мрії про кохання відображають насамперед потребу в емоційному теплі, душевній близькості, розумінні.

Спілкування з однолітками розв'язує низку специфічних задач:

– це дуже важливий канал специфічної інформації, яку не можна або соромно одержати від дорослих;

– це специфічний вид діяльності і міжособистісних стосунків (засвоєння статусів і ролей, відпрацювання комунікативних навичок і стилів спілкування);

– це специфічний вид емоційного контакту (усвідомлення групової приналежності, автономія, емоційне благополуччя і стійкість).

Говорячи про товариство однолітків, психологи мають на увазі не стільки товариство однакових за віком юнаків і дівчат, скільки людей з однаковим соціальним статусом, потребами – те, що складає юнацьку субкультуру.

Таким чином, важливою характеристикою юнацького віку виступає становлення ідентичності, освоєння різних соціальних ролей, обрання значущих цінностей та ідеології, вибір власного життєвого шляху і визначення життєвої перспективи. Стосунки з дорослими складні, але фактично вплив батьків з багатьох важливих проблем залишається для юнаків переважаючим. Зміст спілкування з дорослими включає в себе проблеми пошуку смислу життя, пізнання самого себе, життєвих планів і шляхів їх реалізації, взаємин між людьми, отримання інформації, пов'язаної зі сферою інтересів старшокласника і професійною приналежністю дорослого. Самореалізація батьків в період зрілості припускає передачу дітям свого життєвого досвіду. У зв'язку з цим важливо відзначити роль ефективних рівноправних відносин батьків з дітьми, які сприятимуть передаванню та освоєнню досвіду, внаслідок чого відбудеться особистісне зростання як батька, так і дитини.

ТЕМА 2.4 РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОПТИМАЛЬНОГО СІМЕЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Окреме місце в рекомендаціях посідають міфи щодо участі батьків у вихованні, відповідальності перед дітьми й права на помилку (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Міфи щодо участі батьків у вихованні дітей

<i>Міфи</i>	<i>Коментар</i>
Батьки несуть відповідальність за те, щоб діти були щасливими, діяльними та повноцінними дорослими (міф частково закріплений законодавством)	Насправді – батьки, опікуючи дітей, створюють лише умови для цього. У підлітковому віці додається нове завдання – допомогти набуту незалежність та прийняти відповідальність за власне життя
Підлітки не мають права на помилки	Розвінчати цей міф батькам може допомогти пропозиція згадати власну помилку, яка допомогла отримати важливий досвід і зробити значущі висновки
Батьки не мають права на помилки	
Батьки краще за дітей знають, що їм потрібно, розуміють їх ліпше, ніж ті самі себе	Насправді батьки іноді не вміють навіть розмежувати бажання дітей та їх потреби
Батьки повинні любити своїх дітей за будь-яких обставин	Насправді духовний зв'язок (любов) існує в будь-яких ситуаціях, але це не означає, що будь-яка поведінка дитини завжди повинна подобатись і заохочуватись. Батьки мають право сердитися на дитину і конструктивно проявляти навіть свої негативні емоції
Батьки повинні мати владу над своїми дітьми	Насправді діти впливають не меншою мірою на батьків, аніж вони на них, бо вміють використовувати слабкості батьків. До того ж, наприклад, підлітки стають умілими маніпуляторами через те, що інші способи прояву владності: гроші, уміння, громадські зв'язки – їм поки що недоступні. Діти – особи з вільною волею, вони мають право на вільне волевиявлення, на самовизначення

Продовження

<i>Міфи</i>	<i>Коментар</i>
Знання про те, як бути гарними батьками, приходять само по собі	Насправді частіше ми наслідуємо прийоми виховного впливу власних батьків, іноді неефективні і навіть згубні або просто застарілі. Потрібно набувати певних навичок, відмовляючись від стереотипів і неефективних неусвідомлених шаблонів

Аналіз табл. 2.6 надає підстави стверджувати, що батьки нібито опиняються в багатьох «замкнених колах», серед яких найголовнішими є такі. Застарілі (неефективні) прийоми виховного впливу спричиняють посилення небажаних відхилень у поведінці дитини, що призводить до зростання тиску громадської думки на батьків і посилення в них нервового напруження, відчуття тривоги, провини і, як наслідок, викликає нові спроби вплинути на дитину застарілими методами. Проблеми в спілкуванні призводять до відчуження батьків від дитини через дію захисних механізмів («Це не моя дитина», «Заберіть її від мене, робіть з нею що завгодно»), що викликає дедалі більше незрозуміння її потреб та мотивів, тих чи інших вчинків, що, у свою чергу, призводить до проблем у спілкуванні і загострення почуття провини. Умовно кажучи, розгубленість, почуття провини можуть бути пов'язані не лише з тим, що батьки роблять (або з тим, чого вони не роблять), але й з тим, що вони відчувають до власних дітей.

Враховуючи вищевикладене пропонуємо рекомендації щодо спілкування батьків з дітьми різних вікових категорій.

1. Берегти любов своїх дітей:

- у самостійності дитини не слід бачити погрозу;
- пам'ятати, що дитині потрібна не стільки самостійність, скільки право на неї;
- бажаєте, щоб дитина зробила те, що вам потрібно, – зробіть так, щоб вона сама захотіла цього;
- не переобтяжувати дитину опікою і контролем;

– не створювати «революційну ситуацію», а якщо її створено, слід вирішити її мирним шляхом.

2. Встановити довірливі стосунки:

– уважно вислухати дитину; дати зрозуміти, що вона не байдужа батькам і вони готові прийняти її; не перебивати, не виявляти свого страху, ставитися до дитини серйозно, з повагою;

– запропонувати підтримку та допомогу; спробувати переконати дитину, що даний стан тимчасовий і швидко мине; виявляти співчуття, поділяти й розуміти її почуття;

– цікавитися, що на даний момент найбільше турбує дитину;

– спілкуватися з дитиною упевнено – саме це допоможе дитині повірити в свої сили; головне правило роботи з дітьми – не нашкодити;

– спілкуватися з дитиною, використовуючи слова, речення, які сприяють контакту: розумію, співчуваю, звичайно, хочу допомогти;

– надихати дитину на високу самооцінку. Недооцінка гірша, ніж переоцінка. Вмійте слухати, довіряти й викликати довіру в неї.

– звертатися по допомогу, консультацію до спеціаліста, якщо щось насторожило в поведінці дитини.

3. Під час подолання конфліктів враховувати, що:

– існує різниця у досвіді дорослих і дітей;

– відсутні чіткі етапи переходу від дитячої залежності до дорослої незалежності;

– відсутні певні правила, які структурують послаблення батьківської влади у фазі переходу від дитинства до підлітковості;

– існують соціальні відмінності, що пов'язані із зіткненням контролюючої ролі дорослих з потребами дитини в автономії.

4. Залучити дітей до спільної діяльності.

Важливе значення для дітей має спільна діяльність із дорослими, організована на основі єдності інтересів, захоплень (допомога батькам по господарству, проведення разом дозвілля). Така спільна діяльність породжує спільність

переживань, почуттів, настроїв, полегшує контакт з дітьми, зумовлює емоційну та духовну близькість. У ній дитина пізнає складний внутрішній світ дорослих, глибину думок і переживань, вчиться турботливому ставленню до людей.

5. Враховувати принципи, сформульовані на основі теорії конгруентної комунікації Х. Джайнотта [30]:

– підтримувати в дитині гідність і позитивний «Я»-образ;

– вести мову про ситуацію, вчинки та їх наслідки, а не про особистість і характер самої дитини;

– відмічати позитивні зрушення в особистісному розвитку дитини шляхом порівняння з самим собою, а не з іншими дітьми;

– не застосовувати негативних оцінювальних суджень, «ярликів» і програмування життєвого маршруту дитини;

– не нав'язувати дитині всупереч її бажанню способів діяльності і поведінки;

– сприймати і схвалювати всі продукти творчої діяльності дитини, незалежно від їх змісту, форм, якості.

6. Враховувати основні причини порушення поведінки дітей:

– боротьба за увагу – неслухняність варто розглядати як спосіб привернення уваги до себе;

– боротьба за самоствердження – діти дуже чутливі до обмеження своєї свободи та до різких заборон;

– бажання помститись – у цьому виявляється образа на батьків;

– утрата віри у власний успіх – це глибоке переживання дитиною власного неблагополуччя. При цьому може спостерігатися зсув даного неблагополуччя: дитина переживає неблагополуччя в одній сфері, а невдачі виникають в іншій (наприклад, не складаються стосунки з товаришами, а в результаті стає запущеним навчання; або неуспіхи у школі провокують конфлікти вдома).

7. Поважати гідність дитини та розвивати в неї почуття правильної самооцінки.

Отже, від того, як батьки сприймають і розуміють дитину, її потреби, інтереси, психологічні стани та переживання і взаємодіють з нею, залежить сприймання і оцінка дитиною себе,

формування позитивного чи негативного образу «Я», прийняття чи неприйняття своєї особистості.

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Прокоментуйте ситуацію «Батьки, чия дитина навчається в початковій школі, несподівано зіткнулися з проблемою, суть якої полягає в тому, що в їхньої дитини чомусь не складаються нормальні взаємини з іншими дітьми».

- Визначте причини комунікативних проблем дитини.
- Як до даної проблеми ставляться самі батьки дитини.

Завдання 2. Враховуючи психологічні механізми впливу батьків на дітей, розробіть алгоритм бесіди батька та матері (окремо для кожного) з юнаком щодо проведення вільного часу.

Розділ III СПІВПРАЦЯ З БАТЬКАМИ В УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Інструктивно-методичні вказівки щодо вивчення розділу

Актуальність питання та цілові настанови

Серед пріоритетних напрямків реформування освіти відзначено, що в основу сучасного виховного процесу повинні бути покладені такі чинники як: принцип єдності сім'ї і школи, наступності і спадкоємності поколінь, організація родинного виховання та освіти як важливої ланки виховного процесу та забезпечення педагогізації батьків.

Загальноосвітній навчальний заклад буде успішно виконувати свої функції щодо виховання підростаючого покоління тільки у тісній співпраці із сім'єю. Лише спільними цілеспрямованими зусиллями педагогів і батьків можна плідно впливати на розвиток особистості дитини, розв'язувати актуальні виховні завдання. Така співпраця є двосторонньою і має позитивний вплив як на батьків, так і на вчителів. Для педагогів вона корисна тим, що стимулює піклування про авторитет закладу серед інших шкіл міста; формує критичне мислення колективу щодо освітньої програми, освітнього процесу, викликає прагнення до їх оновлення, вдосконалення, враховуючи думку батьків про якість освітнього процесу. Стосовно батьків, то правильно налагоджена співпраця зі школою сприятиме підвищенню рівня їх педагогічної грамотності; безпосередньому залученню батьків до навчально-виховного процесу; єдності виховного впливу на дитину з боку батьків і школи.

Важливо проаналізувати проблему розвитку сім'ї як соціального інституту; розглянути педагогічну культуру батьків; визначити заходи щодо підвищення авторитету батьків в сучасних умовах; визначити форми та методи взаємодії загальноосвітнього навчального закладу з батьками.

У цьому контексті ми виділяємо наступні навчальні цілі як основні:

- систематизувати знання про сучасні тенденції розвитку сім'ї як соціального інституту;
- формувати вміння проводити аналіз стану проблем/ситуацій, що пов'язані із розвитком сім'ї;
- розвивати комунікативні здібності конструктивної взаємодії між педагогічними працівниками ЗНЗ та батьками;
- розвивати систему особистісно-цінносних орієнтацій враховуючи принципи гуманістичної педагогіки.

Вивчення матеріалів даного розділу пропонуємо почати з ознайомлення з інформаційно-довідковими матеріалами з теми та рекомендованою літературою; потім можна перейти до виконання завдань, що представлені в рубриці «Завдання для самостійної роботи».

Теми для обговорення:

- 3.1. Сім'я як соціальний інститут.
- 3.2. Педагогічна культура сучасних батьків.
- 3.3. Авторитет батьків. Роль батьків у вихованні дітей.
- 3.4. Форми та методи взаємодії загальноосвітнього навчального закладу з батьками.

Результати навчання

Після вивчення рекомендованої літератури, всіх тем даного розділу, виконання практичних завдань ви будете

знати:

- сутність понять «соціальний інститут», «сім'я», «функції сім'ї», «авторитет батьків»;
- різні підходи до класифікації етапів життєвого циклу сім'ї;
- етапи життєвого циклу сім'ї;

- рівні педагогічної культури батьків;
- принципи гуманістичної педагогіки;
- вміти:**
 - організовувати співпрацю з батьками;
 - визначати функції сім'ї;
 - розпізнавати типи сімей;
 - визначати параметри педагогічної культури батьків;
 - розпізнавати види «фальшивого» авторитету;
 - застосовувати різні форми взаємодії з батьками;
 - проводити батьківські збори;
 - застосовувати методику написання синквейнів;
 - застосовувати техніку «Я-повідомлення»;
- мотивовані:**
 - на просування ідей співпраці з батьками учнів у загальноосвітньому навчальному закладі.

Ключові слова: авторитет батьків, взаємодія, життєвий цикл сім'ї, педагогічна культура батьків, сім'я, соціальний інститут, форми взаємодії.

Список рекомендованої літератури

1. Генік С. М. Усе починається з родини / С. М. Генік. – Івано-Франківськ : Сіверія, 1998. – 725 с.
2. Ковбас Б. І. Родинна педагогіка: у 3 т. / Б. І. Ковбас, В. І. Костів. Том 2: Основи родинного виховання. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, 2006. – 288 с.
3. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования : учеб. пособие / Е. И. Артамонова, Е. В. Екжанова, Е. В. Зырянова и др.; под ред. Е. Г. Силяевой. – М. : Академия, 2002. – 192 с.

Інформаційно-довідкові матеріали

ТЕМА 3.1 СІМ'Я ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ

3.1.1. Сутність феномену «сім'я»

Аналіз джерельної бази (С. Аксьонова, Т. Буленко, В. Бялковська, О. Вілівчук, О. Коломієць, І. Курило) засвідчив, що сім'я є важливим соціальним інститутом у житті кожної людини і суспільства в цілому. На кожному етапі розвитку суспільства відбувається переоцінка цінностей, зростає інтерес до проблем сім'ї, моралі, духовності.

Поняття соціального інституту широко використовується як в Україні, так і за кордоном. Стосовно до сім'ї воно використовується, перш за все, як складна система дій і відносин, яка виконує певні соціальні функції (Б. Бергер, П. Бергер, Е. Берджес, Е. Гідденс, У. Гуд, Е. Дюркгейм, М. Ковалевський, О. Конт, Ф. Ле Пле, Х. Локк, Б. Малиновський, Л. Морган, Т. Парсонс, П. Сорокін, Г. Спенсер). Або ж поняття соціального інституту розглядається як взаємопов'язана система соціальних ролей і норм, яка створена і діє для задоволення важливих соціальних потреб і функцій (А. Антонов, О. Балакірева, С. Голод, Н. Лавриненко, М. Мацковський, В. Медков, А. Ноур, В. Пилипенко, Н. Римашевська, Г. Сілладзе, А. Харчев, Л. Чуйко, Ю. Якубова). Соціальні ролі і норми, включені в соціальний інститут, визначають відповідну та очікувану поведінку, яка орієнтована на задоволення специфічних соціальних потреб. Сім'я аналізується як інститут тоді, коли особливо важливо з'ясувати відповідність (або невідповідність) способу життя сім'ї, її функцій сучасним суспільним потребам. Модель сім'ї як соціального інституту дуже важлива для прогнозу змін сім'ї, тенденцій її розвитку. Як мала соціальна група сім'я розглядається тоді, коли вивчаються відносини між індивідами, що входять у сім'ю. При такому підході успішно досліджуються мотиви вступу в шлюб, причини розлучень, динаміка і характер

подружніх відносин і відносин між батьками та дітьми. Хоча при цьому потрібно враховувати, що групова поведінка піддається впливу соціально-економічних і соціально-культурних умов.

Розглядаючи сім'ю в якості певного соціального інституту, слід зазначити, що єдиного для всіх галузей науки і законодавства формулювання поняття сім'ї немає. Різні науковці при визначенні сім'ї акцентують увагу на тих чи інших, на їх погляд, найважливіших сторонах цього соціального феномена.

Пропонуємо визначення поняття «сім'я» на різних етапах розвитку суспільства. Вони представлені в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Визначення феномену «сім'я» на різних етапах розвитку суспільства

Дослідники	Визначення
Закон України «Про охорону дитинства» ст. 11 [37]	Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього
Сімейний кодекс України ст. 3 [74]	Сім'я – є первинним та основним осередком суспільства; сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки; сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом, і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства
А. Белякова, Є. Ворожейкін [6, с. 34]	Сім'я визначається як врегульоване нормами законодавства про шлюб та сім'ю спільне проживання осіб, що виникло внаслідок їхнього союзу, або як наслідок народження дитини, оформленого в необхідних випадках в установленому законом порядку, яка має на меті народження і виховання дітей, взаємну турботу членів сім'ї на базі духовної, психологічної та інтимної спільності, на основі ведення домашнього господарства

Продовження

Дослідники	Визначення
Е. Гідденс [90]	Сім'я – це група осіб, об'єднаних зв'язками спорідненості, дорослі члени якої беруть на себе відповідальність за опіку над дітьми
С. Дармодехін [29]	Сім'я як спільність людей, пов'язаних відносинами шлюбу, батьківства, кривності, спільного домогосподарства, як основний осередок суспільства, виконує найважливіші соціальні функції, грає особливу роль життя, захисту у формуванні особистості, задоволенні духовних потреб, забезпеченні первинної соціалізації
Н. Єршова [33, с. 154]	Сім'я – природне середовище, в якому розвивається людина, формується особистість
Г. Матвеев [57]	Сім'я є об'єднанням осіб, пов'язаних між собою шлюбом або спорідненістю; взаємною матеріальною та моральною підтримкою; народженням та вихованням дітей; взаємними особистими та майновими правами та обов'язками; спільне проживання учасників сімейно-побутового об'єднання та ведення ними спільного господарства
Г. Міньковський, А. Тузов [62, с. 9]	Сім'я – це той мікроколектив, в якому дитина набуває першого досвіду людських контактів, де, спостерігаючи за оточенням, вона засвоює норми і правила поведінки, і через брак життєвого досвіду робить висновок, що все, що відбувається у сім'ї повторюється у суспільстві в цілому, приймаючи сім'ю за модель всього суспільства
З. Ромовська [70]	Сім'я – це природна та основна структура в суспільстві
В. Рясенцев [71]	Сім'я – коло осіб, пов'язаних правами та обов'язками, що впливають із шлюбу, родинності, усиновлення чи іншої форми прийняття дітей на виховання
Н. Смелзер [75]	Сім'я – це об'єднання людей, яке ґрунтується на кривній спорідненості, шлюбі

Закінчення

Дослідники	Визначення
	чи усиновленні і пов'язане спільністю побуту та взаємною відповідальністю за виховання дітей
В. Сухомлинський [77, с. 88]	Сім'я – первинний осередок, де шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, культурної особистості
А. Харчев, М. Мацковський [82]	Сім'я – система шлюбних взаємин, мала соціальна група, члени якої пов'язані шлюбними, родинними відносинами, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю
М. Шаповал [86]	Подружжя є шлюбна пара, не більше. Родиною вона стає лиш у зв'язку з дітьми, з їх вигодуванням і вихованням, з постановкою для них мети існування, з підготовкою до нього

Суспільство впливає на сім'ю, формуючи її певний тип, а сім'я, в свою чергу, справляє зворотній вплив на інші соціальні інститути, процеси та відносини. В той же час вона представляє собою відносно самостійне явище суспільного життя зі своїми специфічними закономірностями розвитку. Таким чином, сім'я виступає одночасно і як інструмент для задоволення різнопланових індивідуальних потреб особистості (духовних, матеріальних, фізіологічних, культурних тощо), і як соціальний інститут, який безпосередньо впливає на значну кількість суспільних процесів.

Належне функціонування сім'ї як соціального інституту є вкрай необхідним для суспільства, тому що саме тут відбувається соціалізація дитини. Соціалізація визначається як процес входження людини в соціальне середовище, його адаптація до умов життя в певному суспільстві [61, с. 42]. Сім'я є першим і єдиним на певному етапі формування особистості інститутом соціалізації. О. Сахаров зазначає, що протягом певного періоду життя, причому доволі відповідального періоду становлення свідомості, волі та характеру, саме сім'ї належить у процесі виховання основна, провідна роль [62, с. 61]. Сім'я є

тим фундаментом, де закладаються основи виховання та формується особистість майбутнього члена суспільства, де дитина знайомиться з правилами і нормами поведінки, взаєминами між людьми, засвоює перші життєві уроки. Вся атмосфера життя в рідному домі, моральний, культурний, освітній рівень батьків, їх ставлення до праці, життєві плани, взаємини справляють на дитину неабиякий вплив. Тобто на виховний потенціал сім'ї впливають всі ті фактори, які сприяють всебічному розвитку дітей [62, с. 91]. Саме в сім'ї дитина отримує перші уявлення про добро і зло, в сім'ї формується її характер, звички, ставлення до людей. Сім'я закладає підґрунтя, спираючись на яке дитина вибірково сприймає, засвоює або ж відкидає наступну соціальну інформацію в якості керівництва до дії. Сімейний вплив на дітей є унікальним за інтенсивністю та результативністю, оскільки він здійснюється безперервно, одночасно, охоплює всі сторони особистості, яка формується, триває протягом багатьох років, заснований на сталості контактів, на емоційних відносинах дітей і батьків між собою.

Отже, сім'я – це поєднання родинних, подружніх, батьківських і дитячих почуттів. Вона є тим життєвим осередком, де людина знаходить позитивні емоції, розуміння, заспокоєння, знімає психологічне напруження, душевно оздоровлюється, задовольняє потребу в особистому щасті, коханні.

3.1.2. Життєвий цикл та функції сім'ї

Ідея про сімейні цикли з'явилася в психології в 40-х роках ХХ ст. Поняття «цикл розвитку сім'ї» було використано вперше в 1948 році Е. Дювалем і Р. Хілом на загальнонаціональній американській конференції з проблем сімейного життя, де ними було зроблено доповідь про динаміку сімейної взаємодії. Аналіз зарубіжних і вітчизняних джерел показав, що в якості основних ознак розмежування етапів життєвого циклу сім'ї називаються: факт наявності або відсутності дітей в сім'ї та їх вік (Е. Дюваль, 1948); зміна місця дітей в сімейній структурі (Р. Нойберг, 1972); завдання, що відповідають даному періоду (К. Васильєва, 1975); типові

проблеми розвитку сім'ї (А. Черніков, 2000); розвиток відносин подружжя (Е. Ейдемільлер, В. Юстіцкіс, 1999); кризи сімейного життя (М. Джеймс, 1989); особистісний ріст кожного члена сімейного колективу (В. Сатир, 1992) [2; 87; 88]. При переході з одного етапу сімейного розвитку на інший змінам піддаються структура сім'ї, сімейні ресурси і можливості, якість сімейних відносин, діапазон відповідальності, обов'язків, активності членів сім'ї відповідно до функцій і завдань, що виконуються сім'єю на кожному з етапів життєвого циклу. Зміни, які відбуваються, зачіпають всю внутрішню життєдіяльність сімейної системи, вимагають мобілізації внутрішніх ресурсів, відображаються на внутрішньосімейному кліматі, на емоційному, психологічному самопочутті членів сім'ї, атмосфері взаємин, нерідко оцінюються і переживаються членами сім'ї як важкі, стресові. У психології такі труднощі сім'ї прийнято позначати як нормативні – з одного боку, вони призводять до наростання конфліктності взаємин, зниження задоволеності сімейним життям, ослаблення згуртованості сім'ї, з іншого боку, сприяють множенню зусиль членів сім'ї, спрямованих на її збереження (Е. Ейдемільлер, 2000; Т. Крюкова, 2003) [88].

Життєвий цикл сім'ї – це динаміка змін родини від її формування до розпаду. Класифікація етапів життєвого циклу сім'ї може бути побудована на різних підходах.

Соціологічний підхід до класифікації полягає у визнанні першорядної значущості виховної функції сім'ї, а також системоутворюючого фактора сімейної системи батьківської підсистеми. Російський соціолог А. Антонов (1998) виділяє чотири стадії життєвого циклу сім'ї: стадія предбатьківства; стадія репродуктивного батьківства; стадія соціалізованого батьківства; стадія прабацька [3].

Психологічний підхід до класифікації життєвого шляху сім'ї (А. Варга, А. Мак-Голдрік, С. Мінухін, Дж. Хейлі, О. Черніков) виходить з цілісності сім'ї як системи, взаємозалежності і автономності основних підсистем сім'ї: подружньої, батьківської, дитячої, взаємозв'язку функцій і структури сім'ї [11; 60; 84; 91]. Закономірно виникають події в сім'ї (виникнення подружньої пари, народження дітей, їх відхід

з сім'ї), які природним чином тягнуть за собою зміни в структурі сімейного взаємодії, змінюють функції сім'ї, їх зміст та ієрархію.

На кожній стадії сім'я зустрічається з певними завданнями розвитку, від ефективності вирішення яких залежить успішність проходження нею наступних етапів. Для кожної стадії життєвого циклу сім'ї характерні типові проблеми і своя динаміка змін. Переходячи від одного етапу до іншого, сім'я стає більш високоорганізованою і складною системою.

Пропонуємо класифікацію етапів життєвого циклу сім'ї, що складена Е. Дювалем на основі таких критеріїв, як репродуктивна та виховна функції сім'ї (наявність або відсутність дітей в сім'ї та їх вік) (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Етапи життєвого циклу сім'ї [89]

Стадія	Статус
Перша	Сім'я, що формується (0 – 5 років), дітей немає
Друга	Дітонароджуюча сім'я, вік старшої дитини до 3 років
Третя	Сім'я з дітьми-дошкільниками, старшій дитині 3 – 6 років
Четверта	Сім'я з дітьми-школярами, старшій дитині 6 – 13 років
П'ята	Сім'я з дітьми-підлітками, старшій дитині 13 – 21 рік
Шоста	Сім'я «відправляє» дітей у життя
Сьома	Подружжя зрілого віку
Восьма	Зростаюча сім'я

Перша стадія передбачає досягнення часткової психологічної та матеріальної незалежності від генетичної (батьківської) родини; придбання досвіду спілкування з іншою статтю; вибір шлюбного партнера; придбання досвіду емоційної та ділової взаємодії з ним; встановлення, що змінилося в соціальному статусі; визначення зовнішніх та внутрішніх кордонів сім'ї: хто із знайомих чоловіка або дружини буде «допущений» в сім'ю і як часто; визначення, наскільки

дозволено перебування подружжя поза сім'єю без партнера, наскільки допустимо втручання в шлюб з боку батьків подружжя (на цій стадії дуже важливо, як нова родина сприйме невістку або зятя).

Інколи перший період затягується, тому що молоді люди можуть уникати вступу в шлюб з причин, які криються всередині їх батьківської сім'ї. Але інколи вони можуть прагнути до передчасного шлюбу, щоб звільнитися від надмірної опіки батьків. Багато хто не може укласти шлюб з коханою людиною через фінансово-економічні труднощі (відсутність гідно оплачуваної роботи, незважаючи на наявність професійної освіти, проблема власного житла).

Слід зазначити, що в цей період молодому подружжю треба провести величезну кількість переговорів і встановити безліч угод з найрізноманітніших питань (від цінностей до звичок). Можуть виникати соціальні, емоційні, сексуальні та інші проблеми. У даному контексті подружжю слід прийняти зміни в інтенсивності почуттів, встановити психологічну та просторову дистанцію з генетичними сім'ями, набути досвіду взаємодії у вирішенні питань організації повсякденного побуту сім'ї, прийняти і провести первинне узгодження подружніх (сімейних) соціальних ролей; розв'язати питання про матеріальне забезпечення та фінансову підтримку родини (хто буде заробляти гроші, до якого прошарку суспільства сім'я буде належати); створити інтимність у взаєминах, яка може супроводжуватися появою сексуальних проблем внаслідок недосвідченості, різниці у вихованні, рівні бажань; враховувати питання кар'єри кожного з подружжя; обговорити можливість народження першої дитини і вирішити, скільки дітей планується в сім'ї.

Друга стадія передбачає розподіл ролей, пов'язаних з батьківством і материнством, їх узгодження, матеріальне забезпечення нових умов життя сім'ї, пристосування до великих фізичних і психічних навантажень, обмеження загальної активності подружжя за межами сім'ї, недостатню можливість побути на самоті. Іноді подружня пара не готова до появи дітей, і народження небажаної дитини може ускладнити проблеми її виховання. Крім того, люди, які вважали свій шлюб тільки

спробою, виявляють, що тепер розлучитися їм буде набагато важче.

На цій стадії жінки переживають дефіцит професійної самореалізації, у них з'являється заздрість до «свободи» чоловіків. Виникає проблема самореалізації матері, діяльність якої обмежена лише сім'єю. Шлюб може почати руйнуватися у міру того, як у дружини будуть зростати вимоги щодо допомоги по догляду за дитиною, а в чоловіка буде виникати відчуття, що дружина і дитина заважають його роботі і кар'єрі. Народження дитини розглядається матір'ю як спосіб заповнення дефіциту любові до самої себе. Під час вагітності мати може бути щаслива фантазією про придбання істоти, яка буде її любити. Крах мрії настає після пологів у зв'язку з необхідністю багато «віддавати» самій. Післяпологова депресія іноді розглядається як реакція на безповоротну втрату свого власного дитинства.

Принципово важливу особливість даної стадії життєвого циклу сім'ї становить перехід подружжя до початку реалізації батьківської функції. Формування батьківської позиції – процес у багатьох відношеннях переломний, кризовий для обох батьків, значною мірою зумовлює долю розвитку дітей в сім'ї, характер дитячо-батьківських відносин і розвиток особистості самого батька.

Батьківська роль принципово відрізняється від подружньої тим, що при формуванні подружнього союзу обидва партнера можуть припинити подружні стосунки і розірвати шлюб, в той час як батько – «довічна» роль і скасувати її неможливо. Навіть у так званих «відмовних» випадках, коли батьки відмовляються від свого права і обов'язку виховувати дитину, залишаючи її в пологовому чи дитячому будинку, мати і батько зберігають відповідальність за свій моральний вибір, залишаючись батьками, нехай навіть тільки біологічними.

Ряд важливих питань на цій стадії пов'язаний з тим, хто буде доглядати за дитиною. З'являються нові ролі матері та батька; їхні батьки стають бабусями і дідусями (прабабусі і прадідусі). Відбуваються своєрідні вікові зрушення: старіючим батькам доводиться бачити в своїх дітях вже дорослих людей. Для багатьох це складний перехід. В одних молодих сім'ях виникає потреба відокремитися від старшого покоління

(розміняти або зняти квартиру), в інших, навпаки, всі турботи переносяться на бабусь і дідусів (молодята як би і не стають батьками).

Третя стадія передбачає введення дітей у позасімейні інститути. Із дорослішанням дітей розширюється мережа зовнішніх соціальних контактів, що вимагають від подружжя готовності, знань і умінь взаємодіяти з вихователями, вчителями, медичними працівниками, керівниками гуртків, тренерами, іншими батьками та їхніми дітьми. Батьки вчать дитину прийняттю соціальних норм і правил тих груп, в які вона включається, вирішенню виникаючих там проблем взаємодії з однолітками, зі статусними особами. При вирішенні завдань соціалізації дитини одночасно перед батьками постає важлива проблема – збереження і розвиток унікальної своєрідності дитини, визнання її індивідуальності й неповторності, прийняття як сильних, так і слабких сторін її особистості.

У зв'язку з можливістю повернення матері на роботу з'являється нова проблема: як бути з дитиною – шукати няню або віддавати її до дошкільної установи. Крім того, у всіх родинах може з'явитися проблема єдності вимог до дитини та контролю її поведінки: бабуся балує, мати у всьому потурає, а батько встановлює занадто багато правил і заборон – дитина це відчуває і маніпулює ними. Поряд з цим в сім'ї постає питання підготовки дитини до школи, а вибір відповідного закладу освіти також може привести до появи розбіжностей між дорослими членами сім'ї.

Четверта стадія передбачає всебічний розвиток дитини (одночасні заняття спортом, музикою, іноземною мовою) або вибір заняття за інтересами і нахилами; привчання дитини до домашніх обов'язків, їх розподілу, поєднання з навчанням.

Відвідування школи дитиною часто супроводжується кризою в родині. Конфлікт між батьками стає більш явним, оскільки продукт їх виховної діяльності виявляється об'єктом загального огляду. Вони вперше переживають той факт, що дитина колись виросте і покине дім, а вони залишаться наодинці один з одним. Виникають проблеми, пов'язані зі шкільним життям дитини, – вирішується питання про інтелектуальну повноцінність, про відхилення в поведінці.

У цей період батьки все ще багато часу і сил приділяють власній кар'єрі, тому духовному та душевному світу дитини приділяється мало уваги. Іноді заради інтересів дитини батьки жертвують своїми власними (в тому числі професійними). Тоді в більш пізньому віці батьки можуть звинуватити дитину в тому, що вона завадила їхній кар'єрі. Зрілі батьки схильні перекладати на дитину свої проблеми, їх життєвий песимізм може передаватися і підліткові. У деяких сім'ях виникає проблема втрати авторитету батьків (батьки весь час захищали дитину від «правди життя», а при зіткненні з дійсністю дитина зрозуміла, що її вчили іншому); невідповідність надій, прогнозів батьків реальному стану вихованості дитини.

П'ята стадія передбачає виникнення дитячої підсистеми. Народження другої дитини і наступних дітей знову ставить перед сім'єю необхідність зміни ситуації, що склалася, переструктурування способів міжособистісної взаємодії в сімейній системі. Поява братів, сестер означає виникнення самостійної підсистеми – дитячої (сіблінгової) зі своїми правилами і нормами. Між дітьми природним чином виникають відносини суперництва, конкуренції, співробітництва, взаємодопомоги і підтримки. Батькам належить встановити баланс між захистом своєї влади, турботою і відповідальністю та прийняттям права кожної дитини і сіблінгової підсистеми на автономію.

Навіть при досягненні дітьми підліткового віку батьки, як і раніше опікають їх, не довіряючи їм самостійно приймати рішення і не звертаючи уваги на те, що підлітки шукають свободи і прагнуть до самореалізації. Підлітки виходять з-під контролю, виявляють активний інтерес до занять поза школою і сім'єю. У підлітковому віці особливого значення набуває група однолітків. Це окрема субкультура зі своїми поглядами на секс, моду, проведення дозвілля, на політику, навчання, спосіб життя, майбутнє. Сексуальні потреби, вимоги школи і конкуруючий вплив однолітків вимагають від сім'ї уміння приходити до згоди з приводу самостійності та управління дітьми, що дорослішають.

Шоста стадія передбачає відселення дітей з батьківської сім'ї та створення ними власних родин. Ця стадія може тривати

довго, якщо діти народжувалися через великі проміжки часу, і дуже коротко, якщо діти народжувалися один за одним. У цей час у перших дітей, що відселилися, народжуються власні діти і батьківська сім'я часто перетворюється на місце, де виховуються онуки.

Ця стадія насичена змінами: догляд дітей може супроводжуватися поповненням і розширенням сім'ї за рахунок батьків подружжя. Один з дітей може створити власну сім'ю і повернутися до батьків зі своїм чоловіком і дитиною або ж йому буде потрібна допомога з їх боку для догляду за онуками. Від сформованого стилю взаємин у сім'ї багато в чому залежить, якою мірою сім'я адаптується або не адаптується до цих змін. Ригідний стиль, закритість сім'ї збільшують ймовірність того, що навіть нормальні, природні зміни будуть переживатися як криза. Гнучкість у стосунках і сімейних правилах, збереження поваги і почуття любові між подружжям, відкритість сім'ї до контактів з безпосереднім соціальним оточенням допомагають впоратися з виникаючими змінами.

Основний психологічний сенс цієї стадії – розставання з дітьми, визнання їх самостійності та автономії при збереженні емоційного зв'язку з ними. Молоді люди, відділяючись від батьківської сім'ї, повинні в той же час підтримувати зв'язок з нею.

Сьома стадія передбачає здатність подружжя до емоційної підтримки один одного, успішність (неуспішність) професійної кар'єри одного або обох партнерів, що виявляє високий (низький) економічний рівень життя сім'ї, можливість проведення дозвілля, способи вирішення конфліктів і проблем, які виявляють ступінь психологічної та сексуальної сумісності подружжя.

Це період, коли батьківські функції сім'я фактично виконала, подружні відносини знову займають домінуючу позицію. У багатьох це щасливий період у житті. Задоволеність шлюбом на цій стадії життєвого циклу визначається, перш за все, тим, наскільки гармонійними були стосунки подружжя на попередніх етапах. Усталений сімейний уклад, звичний спосіб життя і характер відносин між подружжям, батьками та дітьми створює атмосферу стабільності, впорядкованості у родині, що

викликає у подружжя прагнення зберегти статус-кво і провокує опір всіляким змінам. Виникає небезпека стагнації відносин, вихолощення з них емоційного компонента. З іншого боку, з'являється відчуття емоційного пересичення подружжя один одним, наслідком чого стають подружні зради, сексуальні дисгармонії, спроби розлучень через «розчарування в партнері».

У цей період В. Альперович [1] виділяє три типи відносин між подружжям: «співіснування», «партнери», «закохані друзі». Зазначені типи відносин різняться за емоційною близькістю та взаєморозумінням партнерів, розподілом прав і обов'язків, спільністю діяльності, інтересів і цінностей, емоційною включеністю в сімейні відносини.

Поява онуків призводить до необхідності освоїти ролі бабусь і дідусів, створити нові способи участі в житті дітей, правила взаємодії з сім'єю невістки або зятя. Важливе завдання цього періоду – пристосування до виходу на пенсію. Факт виходу на пенсію по-різному переживається чоловіками і жінками. Чоловіки гостріше переживають втрату продуктивності і соціальних зв'язків. Жінки, що продовжують, вести домашнє господарство, активно виконують роль бабусі, вихід на пенсію сприймають як можливість більше часу приділяти сім'ї, своїм дітям, онукам. Сім'я для жінок традиційно має більшу цінність, ніж робота, професійна кар'єра. Проблеми адаптації до виходу на пенсію пов'язані зі зниженням доходів, погіршенням здоров'я, зниженням сексуальної активності, втратою цікавої, значущої роботи, звуженням кола соціальних контактів, зміною звичного режиму життя. Труднощі адаптації до виходу на пенсію може посилити смерть людини.

Виділяють декілька найбільш типових моделей, вибір і реалізація кожної з яких регулюються більшим числом факторів, і найважливіші серед них – вік самотньої людини, міра її включеності в різні види соціальної активності, коло інтересів і спілкування, характер переживання втрати дружини (чоловіка) й емоційний статус, стан здоров'я, особистісні особливості.

Можна назвати наступні типові моделі нового образу життєдіяльності:

- «життя в минулому», відхід у спогади й ідеалізація минулого, втрата сенсу життя й відмова від майбутнього, свідомо самотність;

- «життя як очікування смерті», підготовка до «возз'єднання» із чоловіком (дружиною), очікування завершення життєвого шляху, відхід у релігію або пошук філософського обґрунтування завершення життєвого циклу;

- домінуючий егоцентризм, повна концентрація на власному здоров'ї, благополуччі, задоволенні власних потреб і інтересів; провідний тип діяльності – турбота про себе й самообслуговування;

- інтеграція як зміцнення зв'язків з родиною дітей, пошук нових сімейних ролей, реалізація себе в ролі бабусі (дідуся); провідний тип діяльності – турбота про членів розширеної родини;

- самореалізація в професійній або суспільній діяльності;

- повторний шлюб, створення нової сімейної системи.

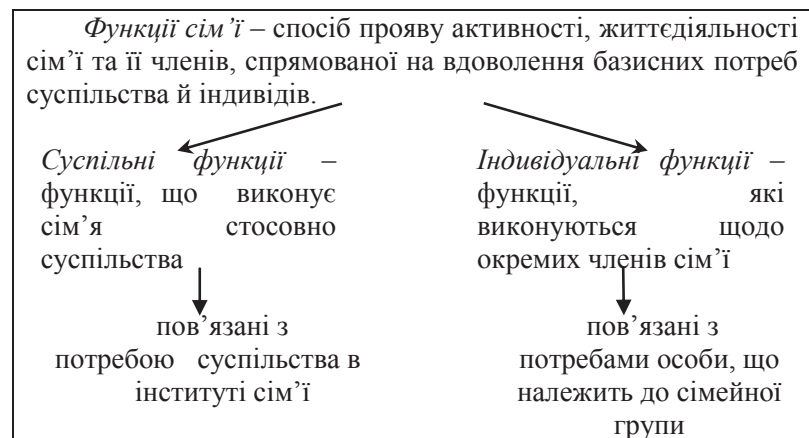
Конструктивними моделями, як можна бачити, є лише три останні. Повторний шлюб – досить рідке явище в нашому суспільстві, особливо для жінок, які значно частіше чоловіків мають статус вдови. Найбільш типовий для них варіант інтеграції з родиною дітей.

Восьма стадія життєвого циклу сім'ї – стадія самотності в старості. Завершальна стадія життєвого циклу як би повторює першу – шлюбна пара залишається наодинці з собою. Різниця полягає лише у віці – на початку це молода пара, а тепер вона постаріла. Стадія закінчується із смертю одного або обох членів подружжя. Головне завдання розвитку у зв'язку зі смертю близької людини – сумувати про втрату відносин і зуміти переключити увагу на будь-яку діяльність.

Отже, життєвий цикл сім'ї визначається об'єктивними подіями (народженням, смертю) і здійснюється в контексті вікових змін всіх членів сім'ї. Віково-психологічні зміни, що стосуються особистості кожного члена сім'ї, корінним чином перетворюють життя останнього: змінюються система потреб і мотивів особистості, способи її поведінки і діяльності, соціальний статус членів сім'ї, а отже, стиль спілкування і характер функціонування сім'ї в цілому.

Функції сім'ї

Зміст діяльності сім'ї розкривається в її функціях. Функції сім'ї – історичні, зумовлені соціально-економічним станом суспільства. Під впливом еволюції суспільства змінюються їх характер та ієрархія.

Оскільки сім'я взаємодіє, з одного боку, із суспільством, а з іншого – з окремими особами (членами сім'ї), то й ті функції, які вона виконує стосовно суспільства, називають суспільними функціями, а ті, які виконуються щодо окремих членів сім'ї, – індивідуальними. Суспільні функції пов'язані з потребою суспільства в інституті сім'ї, а індивідуальні – з потребами особи, що належить до сімейної групи.

Пропонуємо розглянути функції сім'ї (див. табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Функції сім'ї

Назва функції	Визначення	Коментар
Репродуктивна	Біологічне відтворення населення в громадському плані та задоволення потреби в дітях – в особистісному плані	Має соціальний характер, оскільки не обмежується біологічним розмноженням, а передбачає відтворення людини, яка б відповідала

Продовження

Назва функції	Визначення	Коментар
		сучасному рівню суспільства
Виховна	Засіб первинної соціалізації особи, залучення її до складних соціальних зв'язків і взаємодій суспільного життя	Сім'я забезпечує спадковість у розвитку культури, збереження цінностей та трудових навичок
Господарсько-побутова	Підтримка фізичного здоров'я членів суспільства, догляд за дітьми та людьми похилого віку членами сім'ї	Одержання господарсько-побутових послуг членами сім'ї від інших
Економічна	Отримання матеріальних засобів одних членів сім'ї для інших, економічна підтримка неповнолітніх і непрацездатних членів суспільства	Родинна економіка – це сукупність різних видів сімейної економічної та фінансової діяльності, які забезпечують задоволення потреб членів сім'ї (приватне домашнє господарство, формування й витрачання сімейного бюджету тощо)
Регулятивна	Моральна регламентація поведінки членів сім'ї в різних сферах життєдіяльності, а також регламентація відповідальності і зобов'язань у стосунках між подружжям, батьками і дітьми, представниками старшого і середнього покоління	Реалізація функції відбувається через цілеспрямований вплив на людину з метою формування певних моральних і фізичних якостей, звичок, навичок, установок, цінностей, прищеплення відповідних взірців і норм поведінки

Продовження

Назва функції	Визначення	Коментар
Духовного спілкування	Розвиток особистостей членів сім'ї, духовне взаємозбагачення	Задовольняє потребу людини в духовному спілкуванні, яке ґрунтується на взаєморозумінні і взаємопідтримці
Соціально-статусна	Надання певного соціального статусу членам сім'ї, відтворення соціальної структури	Задоволення потреб у соціальному просуванні. Реалізація соціально-статусних амбіцій одних членів сім'ї завдяки іншим
Рекреативна	Відновлювальна функція, спрямована на відновлення та зміцнення фізичних, психологічних, емоційних і духовних сил людини після трудового робочого дня	Функція набуває особливого значення за умов загального соціального напруження, збільшення стресових ситуацій у сфері професійної діяльності, у побуті. Через це зростає значимість психологічної терапії, емоційної стабілізації
Дозвільна	Організація раціонального дозвілля, взаємозбагачення інтересів	Дозвілля включає: читання, слухання і перегляд телепередач, зустрічі з родичами, друзями й знайомими, відвідування театрів, бібліотек, концертних залів і кінотеатрів. До того ж проведення щорічної відпуски, туристські походи, екскурсії, прогулянки на природу
Емоційна	Отримання психологічного	Задоволення потреб в особистому щасті та

Закінчення

Назва функції	Визначення	Коментар
	захисту, емоційної підтримки, емоційна стабілізація індивідів та їх психологічна терапія	коханні. Емоційна підтримка одних членів сім'ї іншими
Сексуальна	Регулювання і контроль сексуальної поведінки людини в суспільстві	Сексуальні потреби людини, потяг до протилежної статі є біологічними інстинктами. Тому регуляція і контроль сексуальних відносин здійснюється в усіх суспільствах, хоча сексуальна потреба ніколи не проявляється в чистому вигляді, оскільки її зміст детермінується культурними нормами і стандартами, які людина засвоює з дитинства

Із сімейних функцій є одна важливіша, вона найбільшою мірою характеризує сім'ю як соціальний інститут і наявна в усіх суспільствах без винятку. Це репродуктивна функція, яка полягає у відтворенні населення, дітонародженні і духовно-моральному відтворенні людини в сім'ї. Вона має соціальний характер, оскільки не обмежується біологічним розмноженням, а передбачає відтворення людини, яка б відповідала сучасному рівню суспільства.

Кількість народжуваних дітей в Україні за останнє десятиріччя зменшується щороку. Низька ефективність репродуктивної функції української сім'ї потребує запровадження відповідної демографічної політики.

Демографічна політика – це система соціальних заходів, спрямованих на формування бажаної демографічної поведінки

населення: насамперед регулювання процесів дітонародження, сприяння його зростанню.

Це можуть бути заходи, що безпосередньо стимулюють народжуваність, – надання жінкам одноразової заохочувальної грошової допомоги, тривалішої післяпологової відпустки з оплатою, а можуть бути й опосередковано стимулюючі заходи – піднесення життєвого рівня, зміцнення здоров'я, розвиток сфери обслуговування, поліпшення житлових умов тощо.

Репродуктивна функція безпосередньо зв'язана із функцією регулювання і контролю сексуальної поведінки людини в суспільстві. Сексуальні потреби людини, потяг до протилежної статі є біологічними інстинктами. Тому регуляція і контроль сексуальних відносин здійснюється в усіх суспільствах, хоч сексуальна потреба ніколи не проявляється у чистому вигляді, оскільки її зміст детермінується культурними нормами і стандартами, які людина засвоює з дитинства.

Ще одна дуже важлива функція інституту сім'ї, яка зв'язана з репродуктивною функцією, – функція соціалізації, що полягає в навчанні, і догляді за дітьми, їх соціальному захисті. Реалізація функції соціалізації відбувається через цілеспрямований вплив на людину з метою формування певних моральних і фізичних якостей, звичок, навичок, установок, цінностей, прищеплення відповідних зразків і норм поведінки.

Функція виховання була й залишається актуальною на всіх етапах розвитку суспільства, незважаючи на те, що вихованням дітей займаються і державні установи. Проте із часом відбувається певна трансформація виховної функції сім'ї – формується нова система цінностей, стандартів і норм поведінки. Так, знову посилюється роль релігії і церкви у вихованні людини.

Поряд з виховною функцією важливою є рекреативна функція, яка сприяє розвитку особистості членів сім'ї. Ця функція набуває особливого значення за умов загального соціального напруження, збільшення стресових ситуацій у сфері професійної діяльності, у побуті. Відтак збільшується значущість психологічної терапії, емоційної стабілізації. Сім'я – це поєднання родинних, подружніх, батьківських і дитячих почуттів. Вона є тим життєвим осередком, де людина знаходить

позитивні емоції, розуміння, заспокоєння, знімає психологічне напруження, душевно оздоровлюється, задовольняє потребу в особистому щасті, коханні. Водночас сім'я виконує комунікативну функцію, тобто задовольняє потребу людини у духовному спілкуванні, яке ґрунтується на взаєморозумінні і взаємопідтримці.

Сім'ї властива функція первинного соціального контролю, реалізація якої передбачає здійснення моральної регламентації поведінки членів сім'ї у спілкуванні та взаємодії одного з одним.

Нині за умов глибокої економічної кризи особливої значимості набула економічна функція сім'ї. Вона актуальна передовсім щодо старих батьків – пенсіонерів, які нині перебувають у скрутному економічному становищі і потребують матеріальної допомоги від інших членів сім'ї. За умов ринку докорінно змінюється економічний аспект сімейного життя – набувають особливого значення проблеми родинної економіки. Родинна економіка – це сукупність різних видів сімейної економічної та фінансової діяльності, які забезпечують задоволення потреб членів сім'ї (приватне домашнє господарство, формування й витрачання сімейного бюджету).

Американський економіст, лауреат Нобелівської премії 1992 р. Г. Беккер зазначає, що поведінка людей у сфері особистого життя підлягає дії загальних законів економіки. В основі родинної економіки лежать потреби сім'ї. Вони мають тенденцію до постійного зростання, але сімейний бюджет є об'єктивним обмежником сімейного споживання. Тому члени сім'ї в реальних витратах постійно мають урахувувати можливі джерела й обсяги доходів. Невідповідність між потребами та можливостями їх задоволення – основна проблема родинної економіки [5].

Кожна сім'я сама вирішує, як їй використовувати свій сімейний бюджет. Проте німецький економіст-статистик Е. Енгель виявив і описав закономірність, що отримала на честь автора назву «закона Енгеля» [63, с. 541]. Суть її полягає в тому, що зі зростанням доходів сім'ї питома вага витрат на їжу знижується, на непродовольчі товари, житло й комунальні послуги – залишається (в основному) без змін, на задоволення

культурних та інших соціальних потреб – зростає. Це пояснюється тим, що чим більш нагальною є потреба, тим меншою мірою її задоволення залежить від величини доходу. Отже, за питомою вагою витрат сім'ї на їжу не можна судити про рівень її добробуту. У розвинутих країнах частка сімейних витрат на їжу значно менша, ніж у слаборозвинутих.

3.1.3. Типи сімей

Для побудови доцільних відносин з сім'єю учня вчитель повинен знати тип сім'ї, її матеріальне становище, рівень освіти батьків та їх зацікавленість вихованням дитини. Існують такі типи сімей:

1. *«Нуклеарна»* сім'я, що складається з чоловіка, дружини, їх дітей чи без дітей.

2. Сім'я *«неповна»*, яка складається з батька чи матері з однією дитиною чи кількома. Неповні сім'ї утворюються внаслідок розпаду шлюбу, окремого проживання батьків чи внаслідок смерті одного з них. За кількістю поколінь у сім'ї неповні сім'ї бувають прості, які складаються з матері (батька) та дітей, та неповні розширені, що складаються з матері (батька), дітей та інших родичів.

3. *Повторна сім'я* – це сім'я, яка заснована на повторному шлюбі. Разом із подружжям можуть жити діти від даного шлюбу та діти когось із подружжя від попереднього шлюбу.

4. *Багатодітною є сім'я*, в якій виховується троє чи більше дітей.

5. *Неблагополучна сім'я* – це сім'я, яка в силу тих чи інших причин повністю або частково втратила свої виховні можливості. Внаслідок цього складаються несприятливі умови для виховання дітей. До неблагополучних сімей належать сім'ї, де батьки зловживають спиртним, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт з морально-правовими нормами суспільства; сім'ї зі стійкими конфліктами між батьками, батьками та дітьми; неповні сім'ї, зовні благополучні сім'ї, які припускаються серйозних помилок, прорахунків у сімейному вихованні через низьку педагогічну культуру.

6. *Сім'я соціального ризику* – це соціально незахищена сім'я, яка потребує підтримки соціальних служб. Ці сім'ї не

можуть повноцінно виконувати свої функції внаслідок складних соціальних умов. Як правило, це малозабезпечені, багатодітні сім'ї, сім'ї, які мають дітей-інвалідів, батьків-інвалідів, а також сім'ї з неповнолітніми матерями.

7. *Конфліктна сім'я* – це така сім'я, в якій постійно відбуваються конфлікти, що проявляються у лайках, чварах, навіть бійках. В умовах конфліктної сім'ї дитина набуває негативного досвіду спілкування, відчуває вороже ставлення батьків одне до одного. Вона зневіряється в можливості існування дружніх і довірливих стосунків між людьми. В конфліктній сім'ї дитина не засвоює цілий ряд загальнолюдських норм та цінностей, в неї формуються суперечливі почуття до своїх батьків, а інколи навіть і відчуження. У конфліктній сім'ї через сварки між батьками дитина зазнає сильних психологічних травм.

8. *Асоціальна сім'я* – це сім'я, яка вступає в конфлікт з морально-правовими вимогами суспільства.

9. *Молода сім'я* – це сім'я, в якій вік чоловіка та дружини не перевищує 28 років.

Сімейне неблагополуччя негативно позначається на формуванні особистості дитини. Дитяче виховання в умовах негативного емоційно-психологічного сімейного мікроклімату визначається ранньою втратою потреби у спілкуванні з батьками, егоїзмом, замкненістю, конфліктністю, впертістю, неадекватною самооцінкою (завищеною чи заниженою), озлобленістю, невпевненістю у своїх силах, недисциплінованістю, втечами з дому, бродяжництвом. Благополучна сім'я міцна своїми внутрішніми зв'язками, високим рівнем координації. У такій сім'ї існують взаєморозуміння, взаємна повага між усіма її членами, позитивна моральна атмосфера, спільність поглядів на більшість сфер духовного життя, врахування у сімейному житті інтересів кожного, душевних переживань, психологічна взаємна підтримка, трудова співдружність, задоволення почуття власної гідності, своєї значущості, взаємна довіра, доброта, чуйність, раціональні способи вирішення всіх сімейних проблем, розуміння завдань сімейного виховання та ін. Така сім'я позитивно впливає на формування особистості дитини, яка

допомагає дитині відчувати себе рівноправним членом сімейного колективу, де її люблять; вона має у сім'ї свої права і свої обов'язки; до її потреб ставляться з розумінням. Така сім'я створює душевний комфорт, рятує від нервових переживань. Саме в таких сім'ях діти найбільше цінують поради і допомогу батьків, наслідують їх особистий приклад.

Таким чином, сім'я є найважливішим соціальним інститутом суспільства, тобто системою дій і відносин, яка виконує соціальні функції відтворення людини, вона здійснює соціальний контроль за вчинками своїх членів завдяки системі позитивних і негативних санкцій.

ТЕМА 3.2 ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА СУЧАСНИХ БАТЬКІВ

Завдання, що стоять сьогодні перед закладом освіти – виховання високоморальної, всебічно розвинутої, гармонійної особистості, – не можна вирішувати без активної допомоги громадськості, без свідомої участі сім'ї. При цьому слід урахувати, що невизначеність, нестабільність сучасної соціальної реальності, її наповнення всілякими ризиками суттєво утруднює здатність батьків розуміти, які особистісні якості необхідно виховувати в дітях, які цінності транслювати їм. Як зазначає Н. Семенова, понад 65% молодих батьків, народжуючи дітей, не мають навіть найменшого уявлення про мету, завдання, форми і методи виховання дітей у сім'ї, 20% керуються досвідом народної педагогіки і лише 15% мають належні психолого-педагогічні знання й ознайомлені з науково-педагогічною літературою і передовим досвідом сімейного виховання [73, с. 8]. На жаль, виховуючи дитину, батьки систематично припускаються типових помилок, які наслідуються від інших дорослих (родичів, знайомих), а саме: заколисування дітей, обмеження їх рухової активності, порушення режиму, використання погроз, фізичних покарань тощо. Тому усвідомлення батьками потреби у подоланні своєї педагогічної безграмотності і готовність проявити певну активність стають важливими вимірами їхньої педагогічної культури.

Педагогічну культуру можна розглядати на різних рівнях: соціально-педагогічному, науково-педагогічному, професійно-педагогічному та особистісному. У соціально-педагогічному контексті педагогічна культура постає як засіб педагогізації навколишнього середовища. Носіями і творцями педагогічної культури у цьому разі є вчителі, батьки, педагогічні співтовариства (А. Арбузов, Є. Аркін, О. Арсен'єв, К. Асатурова, О. Бондаревська, І. Гребенников, Л. Григорян, Л. Ковінько, Л. Левшин, А. Макаренко, Т. Панфілова, В. Сухомлинський). Науково-педагогічний рівень дає змогу розглядати педагогічну культуру як складову загальнолюдської і національної духовної культури, сферу педагогічних цінностей, що охоплює педагогічні теорії, мислення, свідомість, культурні зразки практичної діяльності (Т. Алексеєнко, Ю. Левков, О. Наседкіна, Ю. Петров, М. Попов, В. Сухомлинський, В. Титаренко). У професійно-педагогічному плані педагогічна культура розглядається як сфера професійної діяльності, що містить суспільні вимоги до неї, закономірності культурної ідентифікації педагога (А. Адлер, Л. Бондарь, Т. Гордон, Л. Заворотченко, Л. Ковальчук, Т. Кочубей, А. Макаренко, О. Мальцева, О. Петренко, Л. Петрук, В. Сухомлинський). Педагогічна культура може розглядатися і як особистісна якість учителя чи вихователя (М. Карнаухова).

Деякі дослідники (Є. Бондаревська, С. Вершловський) розглядають педагогічну культуру як історичну програму соціального наслідування, що охоплює соціально-педагогічний ідеал, адекватні форми і методи його досягнення, суб'єктів педагогічної культури, якими можуть бути батьки, сім'ї, педагоги, суспільство, держава. В педагогічній культурі виокремлюють три рівні: реліктовий, актуальний, потенційний. Реліктовий рівень містить педагогічні настанови, норми, способи і форми педагогічного процесу, що склалися історично і продовжують за інерцією своє існування, навіть за відсутності необхідних об'єктивних передумов. Актуальний рівень відображає специфіку сучасної суспільної педагогічної ситуації. Це зразок освітньо-виховної діяльності, вибудований згідно з вимогами соціального замовлення. Третій рівень представлений

педагогічною інноватикою, мета якої полягає у підготовці освітньої системи до вимог завтрашнього дня [14, с. 7].

Педагогічна культура також інтерпретується як такий рівень педагогічної підготовки батьків, який дає їм змогу перетворити сімейне виховання на цілеспрямований, успішний процес, що повноцінно вирішує завдання розвитку і виховання дитини в єдності зі школою [4, с. 65].

У широкому соціально-педагогічному сенсі педагогічна культура батьків визначається як складова загальної культури людини, в якій відображено накопичений людством досвід виховання дітей у сім'ї, такий рівень їхньої педагогічної спрямованості, який відображає міру зрілості як вихователів і виявляється в процесі сімейного виховання [66, с. 64]. Тобто, педагогічна культура батьків, з одного боку, віддзеркалює рівень оволодіння ними наявним у суспільстві соціально-педагогічним досвідом виховання, а з іншого – передбачає реалізацію цього досвіду у повсякденній життєдіяльності своєї сім'ї.

Узагальнюючи наведені визначення, можна констатувати, що педагогічна культура батьків – це такий рівень педагогічної підготовки батьків, який дає їм змогу перетворити сімейне виховання на цілеспрямований, успішний процес, що повноцінно вирішує завдання розвитку і виховання дитини.

Педагогічна культура батьків може бути представлена як комплекс знань, емоційних проявів і вмінь психолого-педагогічного характеру, які забезпечують їхню діяльність з виховання та розвитку дитини.

Під знаннями розуміють ті, що стосуються вікових та індивідуальних особливостей дитини; закономірностей та етапів її психічного і фізичного розвитку; потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій; способів оптимальної організації життя дитини у сім'ї та поза нею; мети, засобів, методів сімейного виховання; розуміння цінностей сімейного життя і сімейного виховання; досягнень у галузі педагогіки, психології, фізіології, гігієни; знання своїх прав та обов'язків, а також прав та обов'язків дитини.

Емоційні прояви охоплюють здатність володіти собою у складних, непередбачуваних ситуаціях, розуміти стан дитини за

невиразними особливостями поведінки, проблеми, що хвилюють її, і надавати їй допомогу в їх розв'язанні, здатність до емпатії, співчуття та співпереживання.

Важливу складову педагогічної культури батьків становить рефлексія – уміння аналізувати власні дії, вчинки і стани; оцінювати необхідність та ефективність запроваджених методів і прийомів виховання, причини успіхів і невдач, утруднень, що виникають у процесі сімейного виховання; здатність дивитися на себе очима своєї дитини.

Для ефективного підвищення педагогічної культури батьків вчителю слід враховувати основні її параметри (див. рис. 3.1).

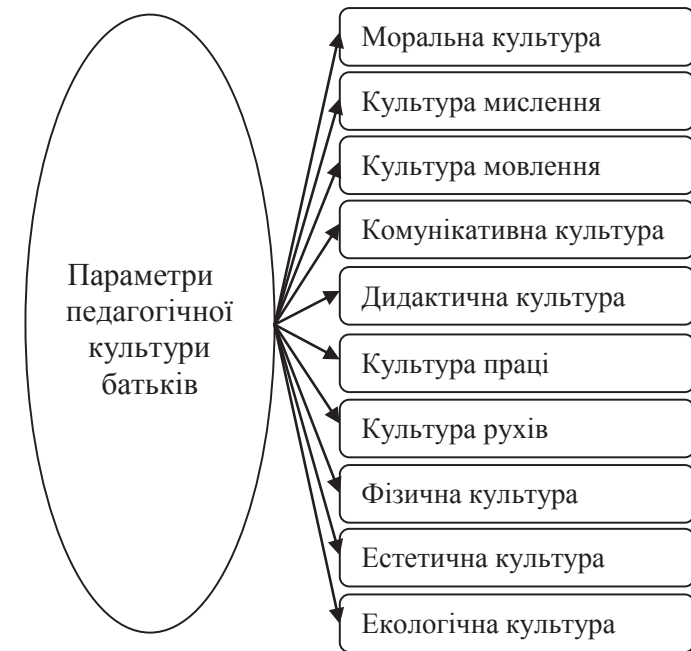

Рис. 3.1. Параметри педагогічної культури батьків

Моральна культура включає вимоги батьків до себе, їх самокритичність, дотримання моральних норм. Культура мислення передбачає наявність: проблемного мислення – вміння прогнозувати можливості виникнення труднощів виховання і

намічати шляхи їх усунення; системного мислення – вміння бачити проблему з різних боків; оперативності мислення – здатності швидко реагувати на зміну обставин. Мовленнєва культура пов'язана з володінням правильною і чистою мовою, яка відповідає нормам літературної, хорошою дикцією, виразністю та образністю мови, емоційністю та багатством інтонацій. Комунікативна культура виявляється в здатності привертати до себе увагу дитини, будувати з нею довірливі стосунки, в доброзичливості в спілкуванні з іншими, вмінні керувати собою. В основі дидактичної культури лежить вміння оптимально організувати навчальний і виховний процес, забезпечити необхідну мотивацію, володіння сучасними формами і методами виховання. Культура праці виявляється в звичці доводити розпочату справу до кінця, у турботі про якісні і кількісні результати праці, в умінні ефективно і продуктивно працювати. Рухова культура полягає в оптимальному використанні жестикуляції, вмінні вибирати позу, в пред'явленні вимог до красивої постави і ходьби. Фізична культура пов'язана зі здоровим способом життя сім'ї. Естетична культура забезпечується наявністю естетичного смаку, дотриманням етики спілкування, естетичним оформленням зовнішності і побуту. Екологічна культура виявляється у здатності батьків правильно поводити себе в навколишньому середовищі, дотримуватись особистої гігієни.

Формування педагогічної культури батьків відбувається через мотиваційну, змістовну і конструктивну підсистеми; поліпшення механізму регулятивних систем і систем, які пов'язані з умовами реалізації виховної діяльності сім'ї.

Мотиваційна підсистема являє собою сукупність потреб, інтересів, бажань, планів, програм, спонукань. Виховна діяльність завжди опосередкована інтересами і може реалізовуватись без використання механізму емоцій. Формування мотиваційного компоненту передбачає стимулювання інтересів, цілеспрямованості, бажань батьків з урахуванням сукупності установок особистості, а також визначення мети виховання дітей в умовах сім'ї, складання відповідних планів і програм. Змістовна підсистема передбачає забезпечення батьків надійними і усвідомленими знаннями

психолого-педагогічного мінімуму виховання дітей. Змістовний компонент педагогічної культури батьків визначається завданнями сімейного виховання школярів. Конструктивна підсистема являє собою сукупність всіх видів, форм, умінь, навичок особистості, прийомів, методів, що використовуються у виховній діяльності батьків. Конструктивний компонент передбачає практичне вміння творчої реалізації основних компонентів і параметрів педагогічної культури в практиці сімейного виховання школярів.

Науковці виділяють три рівні педагогічної культури батьків.

Високий рівень. Батьки, що володіють цим рівнем, мають глибокі і свідомі знання в рамках сімейного виховання, високий ступінь сформованості основних виховних умінь і навичок. Систематично займаються вихованням дітей, ураховуючи їх вік та індивідуальні властивості. Підтримують постійний зв'язок зі школою, виконують громадські доручення.

Середній рівень. Такі батьки загалом мають деякий мінімум знань у рамках педагогіки, але вони недостатньо осмислені. Ці батьки не мають чіткого уявлення про мету, засоби, методи та прийоми виховання, не завжди вміють застосовувати свої знання на практиці, їхні виховні вміння і навички потребують подальшого розвитку. Батьки цієї групи загалом відвідують заняття батьківського всеобучу, сприймають зауваження вчителів, адже самі зрідка проявляють активність у суспільних справах класу й школи, частіше вони виконують разові доручення. Такі батьки використовують досвід виховання, що отримали в родині, елементи народної педагогіки. За допомогою з боку школи батьки цієї групи задовільно виховують своїх дітей.

Низький рівень. Такі батьки відрізняються частковою чи повною відсутністю знань з питань сімейного виховання, байдужим ставленням до своїх дітей і своїх виховних функцій. Вони байдужі до навчання і виховання дітей, їхньої поведінки. Вони не вміють раціонально організувати життя і діяльність дітей, не вміють розв'язати конфліктні ситуації, що виникають у сім'ї. Це призводить до неправильного обирання методів впливу на дітей. Ця група батьків часто відноситься до групи ризику

(зустрічаються сварки, вживання алкоголю, жорстокість, нерозумна любов до дітей). Такі сім'ї звичайно потребують особливої уваги та підвищення педагогічної культури.

Слід зазначити, що ефективність формування педагогічної культури батьків забезпечується процесом, що має програмно-цільовий, цілісний і безперервний характер, враховує суб'єктивну позицію батьків як носіїв загальнонаціональних і загальнолюдських цінностей, реалізується в їх особистій виховній діяльності та певними вимогами. До вимог можна віднести:

- цілісний підхід до вибору сукупності засобів, що забезпечують формування всіх компонентів педагогічної культури;

- урахування рівнів педагогічної підготовленості батьків та їх індивідуальних особливостей;

- досягнення наступності в поповненні знань і тісного їх взаємозв'язку з особистою практикою виховання дітей кожного з батьків.

Процес формування педагогічної культури продовжується протягом усієї виховної діяльності батьків. Про його завершення можна судити тільки умовно, орієнтуючись на повноту розв'язання поставлених завдань у кожному конкретному випадку.

Під час відбору змісту освіти батьків щодо підвищення педагогічної культури необхідно враховувати, з одного боку, такі характеристики родини, як: тип родини (повна, неповна, нуклеарна, розширена), вік батьків, їх освітній рівень і професійну приналежність, соціально-економічний статус родини, чи знаходяться батьки в повторному шлюбі, чи є обоє батьків рідними, родові й національні традиції родини, відношення до релігії, тип взаємин у родині й тип (стиль) сімейного виховання. З іншого боку, не менш важливо при відборі змісту освіти батьків урахувати стать дитини, віковий етап розвитку дитини, її фізичне й психічне здоров'я, наявність і характер порушень у розвитку дитини, характер і причини девіантної поведінки. Таким чином, освітнє замовлення різних родин буде мати свою специфіку. З урахуванням цієї специфіки

й повинна вибудовуватися система освіти батьків з підвищення педагогічної культури.

Підвищенню рівня педагогічної культури батьків сприяє:

- педагогічна пропаганда у вигляді індивідуальних та індивідуально-групових консультацій серед батьків;

- виступи перед батьками психологів, лікарів, юристів;

- відвідування батьками уроків;

- кабінети педагогічного всеобучу батьків. У кабінеті зосереджено методичні матеріали з питань сімейного виховання, спеціальні стенди, присвячені різним напрямкам сімейного виховання, конкретний роздавальний методичний матеріал для батьків (режим дня, харчування, перелік порад для батьків та ін.);

- обмін досвідом між батьками з проблем сімейного виховання дітей;

- робота з педагогічними ситуаціями, які використовують для розв'язання окремих питань сімейного виховання. Робота з педагогічними ситуаціями дає можливість з'ясувати уявлення батьків про ті чи інші педагогічні проблеми сімейного виховання, а також допомогти здобути певні педагогічні знання. Ця робота має перевагу в тому, що дає можливість розібратися в складних питаннях сімейного виховання опосередковано, на прикладі інших.

Отже, процес формування педагогічної культури батьків є складним явищем. Рівень педагогічної культури батьків впливає на їхнє ставлення до виконання виховної функції, мотивацію щодо розв'язання проблем, пов'язаних із вихованням і розвитком дитини, батьківсько-дитячі взаємини, збільшення або зменшення дефіциту теплоти, уваги і поваги між членами сім'ї.

ТЕМА 3.3 АВТОРИТЕТ БАТЬКІВ. РОЛЬ БАТЬКІВ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ

Буття людського суспільства доводить, що відсутність авторитету у будь-якій сфері життєдіяльності суспільства і середовищі самореалізації особистості призводить до

відсутності чітких цілей, ідейної основи діяльності, вчинків тощо.

Перший досвід наукового підходу до суті авторитету знаходимо у творах М. Вебера, Ю. Габермаса, Г.-Х. Гадамера, Г. Гегеля, Ф. Енгельса, Ф. Ніцше, М. Шелера, [12; 20; 22]. Досліджували проблему авторитетних форм соціальних відносин й українські вчені – В. Антонович, М. Грушевський, Д. Донцов, М. Драгоманов, В. Липинський, І. Лисяк-Рудницький, Г. Сковорода, М. Хвильовий [10; 31; 52]. Методичну цінність представляють праці педагогів О. Захаренка, А. Макаренка, В. Сухомлинського, присвячені проблемі формування істинного батьківського авторитету, який вони визначали як авторитет вимогливої любові [38; 56].

Визначення феномена «авторитет» знаходимо в багатьох джерелах. Так, у словнику зазначається, що авторитет (від. лат. – влада) – це вплив будь-якої особи, заснований на знаннях, етичних достоїнствах, життєвому досвіді. Іноді авторитет визначають як відносини, в яких одна особа домінує над іншою, що потребує опори [72].

В. Богданов зазначає, що поняття «авторитет» слугує ефективним методологічним інструментом аналізу і класифікації реальних і уявних авторитетів, розмежування авторитетності й авторитаризму, що уможлиблює вибудовану ієрархію авторитетів, розкриття реальних механізмів створення й функціонування особистісних та суспільних авторитетів [9, с. 27]. Науковець також наголошує, що авторитет – соціальне утворення, яке базується на біосоціальній природі індивіда. За своєю субстанцією авторитет репрезентує певну систему соціальних відносин [9, с. 28].

Р. Чалдіні визначає авторитет як соціальну якість і механізм соціальної взаємодії, як систему «вплив – підпорядкування» у педагогічному процесі, створює підґрунтя для морального самовизначення, особистісного саморозвитку та самопрезентації свідомості особистості [83].

Якщо розглядати авторитет батьків в широкому сенсі, то це вплив батьків на своїх дітей, а у вузькому – один з видів здійснення влади, дія старших на молодших членів сім'ї [72].

С. Гончаренко визначає авторитет батьків як загально визнану учнями значущість достоїнств батьків й засновану на цьому силу його виховного впливу на дітей. До таких достоїнств належать висока духовність, культура, інтелігентність, ерудиція, високі моральні якості, виховна майстерність [24, с. 14].

Авторитет часто слугує критерієм визначення ступеня активності батьків в оволодінні новітніми технологіями, їхню участь у громадському і суспільно-політичному житті [48]. Авторитет батьків розглядається як ознака, як форма і результат соціальної взаємодії, як соціальний регулятор у системі «суспільство – родина – школа». Він є мотиватором і регулятором міжіндивідних відносин на усіх рівнях системи [67].

Авторитет батьків означає здатність і можливість так впливати на дітей, щоб ті без усякого тиску виконували усі необхідні доручення і вимоги, бачили у батьках свій ідеал і приклад для наслідування. А. Макаренко зазначав, що суть авторитету полягає у тому, що він не вимагає ніяких доказів, що він приймається як безсумнівна гідність старшої людини, як її сила і цінність, видима, так би мовити, простим дитячим оком [54].

А. Макаренко здійснив психолого-педагогічний аналіз різних форм батьківського авторитету та запропонував власну класифікацію і характеристику «істинних» і «фальшивих» авторитетів. Варто зазначити, що всі вони формуються в залежності від існування в родині одного з таких стилів внутрішньосімейних відносин, як авторитарний, ліберальний і демократичний. Дослідник відзначає, що справжній авторитет ґрунтується на любові, повазі до особистості дитини в поєднанні з високою вимогливістю до неї. Батьки, які прагнуть до піднесення педагогічної культури, мають постійно аналізувати свої дії, критично ставитися до фальшивого авторитету, витіснити його прояви з власної поведінки. Авторитет не є вродженим, природнім, він здобувається власним життям, свідомим, моральним, повноцінним життям громадянина країни. Пропонуємо розглянути види «фальшивих» авторитетів (див. табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Види «фальшивих» авторитетів
(за А. Макаренком) [55]**

<i>Вид авторитету</i>	<i>Дії</i>	<i>Наслідки</i>
<i>Авторитет придушення (пригноблення)</i>	Батьки завжди сердиті, за кожну дрібничку вибухають громом, часто хапаються за палицю чи пасок, кожну провину дитини відзначають покаранням	Діти виростають затурканими, безпорадними, або самодурами, відплачуючи за пригноблене дитинство
<i>Авторитет віддалі</i>	Батько або мати тримають дітей на відстані, окремо від дітей обідають, для розмови запрошують дитину в кабінет, окремо розважаються	У батьків своє життя, свої інтереси, а в дітей – своє; дітей виховує бабуся чи няня
<i>Авторитет чванства</i>	Батько або мати вважає себе начальством і на роботі, і дома, батьки бундючаться та надуваються, дома тільки й розмови про свої достоїнства, заслуги, зверхньо ставляться до інших людей	За прикладом батьків починають чванитись і діти. Перед друзями вони теж виступають не інакше, як з хвастовитим словом
<i>Авторитет педантизму</i>	Батьки переконані, що діти повинні з трепетом їх вислуховувати; розпорядження дають холодним офіційним тоном, виявляють прискіпливість до дітей з приводу найменших дрібниць	Життя дитини, її інтереси, її розвиток проходять поза увагою батька, який нічого не бачить, крім свого бюрократичного керівництва в сім'ї

Продовження

<i>Вид авторитету</i>	<i>Дії</i>	<i>Наслідки</i>
<i>Авторитет резонерства</i>	Батьки «з'їдають» дитину своїми повчаннями, безкінечними вказівками, привносять у сім'ю надмірну серйозність	У такій сім'ї мало радості та посмішки. Батьки намагаються в очах дітей бути непогрішними, забуваючи, що діти живуть окремим життям і що балаканина батьків та їх постійне моралізаторство не справляють на них жодного враження
<i>Авторитет любові</i>	У батьків фальшиве переконання, що послух дітей здобувається постійними виявами до них любові та чуйності. Пестощі, ніжні слова сиплються на дітей в необмеженій кількості. Атмосфера сентиментальності переповнює дім і не дозволяє побачити різні, важливі для виховання деталі	Батьки, домагаючись, щоб діти все робили з любові до них, виховують егоїстів або циніків. У цій атмосфері переважно виростають брехливі егоїсти, а жертвами їх егоїзму найчастіше стають самі батьки
<i>Авторитет доброти</i>	Дитяча слухняність викликається не поцілунками та ласкавими словами, а поступливістю, лагідністю, добротою, батьки усе дозволяють дітям, уникають будь-яких конфліктів, ладні	У таких сім'ях дитина «кумир сім'ї». Діти наказують батькам, а батьківське непротивлення відкриває широкий простір для капризів і вимог. Коли батьки намагаються

Закінчення

Вид авторитету	Дії	Наслідки
	пожертвувати чим завгодно, аби тільки все було гаразд	противитися, то вже запізно
Авторитет дружби	Батьки проголошують, що вони друзі для своїх дітей, зникає різниця у віці, авторитеті, діти починають виховувати батьків, насміхаються над батьками, грубо обривають, не поділяють думки батьків	Зникає послух, виховання припиняється, і починається зворотний процес – діти починають виховувати батьків
Авторитет підкупу	Слухняність купується подарунками та обіцянками, навіть грішми, за добрі оцінки платять дітям за встановленою таксою	У дітей виробляється принцип «ти мені – я тобі»

Слід зазначити, що ці види авторитету не завжди виступають у чистому виді. Буває так, що батьки часто міняють свою поведінку з дітьми або живуть так, що не задумуються над тим, що вони роблять. Батьки часто допускають помилку, прагнучи досягти послуху дітей задля власного спокою, забуваючи про виховання. Далі з'ясовується, що ні спокій, ні послух довго не тривають через відсутність авторитету, який би міг забезпечити і перше, і друге. «Фальшивий» авторитет не лише не приносить жодної користі, а викривляє характер дитини і перепоплює життя батьків гіркотою за втраченими надіями.

В. Сухомлинський також досліджував проблему видів авторитету батьків. До основних різновидів безглуздої любові (там, де немає мудрості батьківського виховання) він відносив любов замилювання, любов деспотичну, любов відкупу [78, с. 139].

Любов замилювання передбачає ситуацію, коли мати і батько радіють кожному крокові дитини, не замислюючись над тим, який це крок і до чого він може призвести. Як наслідок, сини і дочки «сідають на шию» батьків, перетворюються в маленьких тиранів. Дитина, яка виховується у дусі замилювання, не знає, що в людському співжитті є поняття «можна», «не можна», «треба», їй здається, що все можна. Особливо калічить дитяча думка в тих випадках, коли замилювання спеціально організовується дорослими, коли дітей перетворюють на іграшку.

Любов деспотична проявляється в невмінні батьків користуватися батьківською владою – примус усвідомлюється і переживається дитиною як зла сила, яка пригнічує її волю. Батьківська влада повинна заохочувати, одухотворяти внутрішні духовні сили дитини – її бажання бути хорошою. Це бажання є буквально в кожній дитини.

Любов відкупу визначається в щирому переконанні батьків, що, забезпечуючи всі матеріальні потреби дітей, вони виконують свій батьківський обов'язок. Матеріальними витратами, вважають такі батьки, можна виміряти батьківську любов, у найгіршому разі відкупитися (морально-емоційна товстошкірість, притаманна батькам-чоловікам).

Досліджуючи питання авторитету батьків, доречним буде запропонувати визначені В. Сухомлинським особливості батьківської поведінки для успішного виховання дитини:

– Авторитет любові до дітей передбачає здатність творити духовне тепло, радість.

– Авторитет знання передбачає обізнаність батьків з особливостями фізичного і соціально-психічного розвитку дитини, її повсякденними успіхами й труднощами у навчанні, знання інтересів та уподобань, кола друзів, товаришів.

– Авторитет допомоги має проявлятися не в поспішному виконанні за дитину її обов'язків у сфері праці, навчання, а в методичній пораді – як доцільніше виконати те чи інше завдання, у створенні сприятливих умов для подолання труднощів. Адже лише в самостійній наполегливій діяльності відбувається активний розвиток особистості. Виконання за дитину її обов'язків ослаблює, збіднює особистість.

– *Авторитет вимогливості* передбачає достатній і об'єктивний контроль з боку матері та батька за ретельним виконанням дочкою чи сином своїх обов'язків, а також доручень у всіх сферах діяльності. Якщо це робиться систематично, в дитини поступово формуються звички відповідальності за виконання обов'язків і доручень.

– *Авторитет правди* ґрунтується на загальнолюдській моральній нормі: «Не бреші». Лише правда у взаєминах батька з матір'ю, з дітьми, іншими членами сім'ї найвище цінується дітьми. Брехні приховати не можна. Рано чи пізно вона стає видимою, приносить дитині страждання і розчарування у тих, хто виявився автором неправди.

– *Авторитет поваги* ґрунтується на гуманістичній сутності виховання. Маленька дитина – це не просто біологічна істота, а Людина, Особистість. Вона перебуває на шляху активного розвитку, в неї ще мало соціального досвіду, знань, вона вступає у взаємини з іншими людьми (старшими, молодшими), припускається помилок. Однак її треба поважати як найвищу цінність: вона – Людина [78].

Отже, батьківський авторитет формується в очах дітей у процесі внутрішньосімейної взаємодії: під час спостереження за поведінкою батьків, стилем взаємин між батьком і матір'ю, їхніми відносинами з іншими людьми та завдяки здатності батьків до самовиховання й саморозвитку, демонстрації дітям якісних результатів зазначених процесів як фактів, що заслуговують на повагу і є позитивним прикладом для наслідування.

Спеціальних «методів» створення батьківського авторитету в сім'ї немає, він є результатом:

- природного постійного образу життєдіяльності матері і батька і залежить від прагнень, відчуттів, звичок, мотивів поведінки і діяльності батьків;
- характеру взаємин між матір'ю і батьком;
- правильних відносин і спілкування батьків з дітьми;
- відповідальності батьків за виховання дітей.

У сім'ї важливо підтримувати авторитет один одного, пам'ятаючи при цьому, що завоювати його важко, а безповоротно втратити легко, особливо в дрібних повсякденних

сутичках, суперечках, сварках. Часто подружжя, не замислюючись про наслідки, з приводу і без приводу у присутності дітей висміюють, ображають і принижують гідність один одного. Особливо часто це робиться по відношенню до батька, авторитет якого тривалий час тримався в основному за допомогою того, що батько забезпечував сім'ю матеріально, створював її добробут.

Сьогодні авторитет батька в багатьох сім'ях знизився з різних причин: зайнятість батька трудовою діяльністю; невміння правильно будувати спілкування з дітьми, співробітничати в ігровій, дозвіллевій і учбовій діяльності; низька педагогічна культура; зниження відповідальності за виховання дітей [25].

Виходячи з ситуації, що склалася, слід говорити про роль батьків у вихованні дитини, а саме про типи поведінки батьків з дітьми (див. табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Типи поведінки батьків з дітьми

	<i>Тип поведінки</i>	<i>Коментар</i>
Мати	Спокійна, урівноважена	Така мама зосереджує свою увагу на дитині, завжди все знає про своє дитя, готова прийти йому на допомогу. У такої матері дитина відчуває психологічний і соціальний комфорт, що якнайкраще впливає на її всебічний розвиток. Така мама є еталоном материнства
	Турботлива	Вона протилежна у своїх діях спокійній, урівноваженій мамі, їй постійно здається, що з дитиною можуть трапитися якісь негаразди, що здоров'я її малюка під загрозою. На цьому концентрується увага всієї сім'ї, яка перебуває у стані постійних хвилювань за дитину, хоча ці хвилювання й безпідставні
	Тужлива	За своєю поведінкою вона дещо подібна до турботливої мами. Обидві вони напружені, чимось незадоволені. Але тужлива мама турбується не стільки про майбутнє дитини, скільки про своє

Продовження

	Тип поведінки	Коментар
		майбутнє. Вона бачить у малюкові певний тягар, мороку, що стають перепоною на шляху досягнення якихось кар'єрних успіхів, свободи у своїх діях
	Упевнена, владна	Вона твердо знає, що їй треба від дитини, в яких рамках вона має розвиватися й діяти. Тому така мама постійно тримає дитину в наперед заданих параметрах, ніколи не дозволить своєму синові чи дочці виявляти власні інтереси. У такому разі незаперечно діє авторитарний стиль спілкування, пригнічення волі, особистості дитини. А це нерідко призводить до конфліктів, коли дитина вже у зрілому віці намагається зламати цю авторитарну клітку, виявити своє «Я»
Батько	«Тато-мама»	Для нього характерна материнська турботливість. Він усі функції мами бере на себе. Якщо все ладиться, то такий тато виявляє турботу, ніжність, доброту. Коли ж не вдається домогтися злагоди в спілкуванні з дитиною, батько виявляє роздратованість, нестриманість, запальність. Тому дитина весь час перебуває під своєрідним пресом мінливого настрою батька
	«Мама-тато»	Нагадує особливості дій попереднього типу, є певним його різновидом. Головна турбота в «мами-тата» – якомога краще догодити дитині. А це призводить до того, що дитина сидить у нього не лише на шиї, а й на голові. Такий «мама-тато» несе весь тягар відповідальності на собі і намагається поводитися з дитиною надто обережно, їй усе дозволено, немає ніяких заборон, бере гору тенденція всепрощення. Подібна м'якість часто стає шкідливою у вихованні дитини. Не варто забувати народну мудрість: «Якщо хочете

Продовження

	Тип поведінки	Коментар
		виховати в особі дитини домашнього деспота, дозволяйте їй робити все, чого вона забажає»
	«Карабас-Барабас»	Тато-опудало, якого в сім'ї всі мають боятися. Змій, жорстокий, схильний тримати дітей у міцних руках. Побоювання батька змушує членів родини, й передусім дітей, постійно перебувати в напруженому стані, очікувати на покарання. У такій родині діти перебувають у своєрідній психологічній клітці. А це може призвести до прояву в дитини ненависті до батька, своєрідного вибуху-протесту, продукти якого можуть обпалити й самого Карабаса, породити родинну трагедію. У результаті таких дій тата діти нерідко вириваються з клітки й залишають родинне гніздо, бо воно для них виявилось колючим, жорстоким і непривітним
	«Міцний горішок»	Він виявляє жорстокість, необґрунтований авторитаризм, ніколи не схильний до будь-якого компромісу. Його принцип – непорушність у своїх намірах і діях
	«Стрибунець»	Це тип тата, який живе в родині, але не відчуває себе поки що батьком. Для нього дитина є лише гостем, про якого має турбуватися тільки мама. Дитині він може подарувати якусь частину часу, іграшку. Його життя має бути позбавлене будь-яких турбот, як це було до появи дитини. Адже для нього ідеал життя – залишатися вільним, без дітей і зайвих клопотів. Такому «стрибунцю» неприємні проблеми дитини, будь-яке спілкування з нею. З часом такий тип тата перетворюється на особу, яка перебуває в

Закінчення

	Тип поведінки	Коментар
		сім'ї у статусі квартиранта. А дитині потрібен тато щодня, постійно, а не в ролі випадкового гостя. Згодом такий тато або сам полишає родину, або родина психологічно витісняє його
	«Добрий, молодець», «Хлопець-друзяка»	Цей тато виявляє себе не просто татом для своєї дитини, а схильний грати роль брата, товариша. Він здатний до спілкування із сусідами, знайомими, співробітниками, але йому бракує часу на систематичне спілкування з дитиною. Таке ставлення чоловіка до своєї дитини дратує дружину, й вона нерідко скандалить. Дитина живе в атмосфері сімейних конфліктів, залишається в ізоляції, відчуває психологічний дискомфорт. Часто такий тато втягує дитину в конфлікт, а ще частіше – залишає родину
	«Ні риба, ні м'ясо», «Під каблуком»	Представник цього типу не вирізняється як тато. Скоріше це манекен. Він не має власного голосу в родині, може лише підспівувати в цьому сімейному хорі, де диригує й виконує сольні партії його дружина. Такий матриархат, у гіршому розумінні цього слова, створює несприятливий соціальний клімат у сім'ї. Ще гірше, коли мама перетягує на свій бік дитину й вони дуетом виконують партію. Тато боїться залучити дитину до протидії авторитаризму мами, аби не зіпсувати стосунки з дружиною

Ми зупинилися лише на деяких типах матері й батька. Кожен має певним чином зіставляти себе з означеними вище типами й робити ті чи інші висновки на користь своїх дітей. Але слід зазначити, що дитині потрібна ідеальна мати. Вона має бути доброю, ніжною, турботливою, справедливою, розумною, стриманою, дбайливою, чуйною, люблячою, упевненою,

передбачливою. Словом, найкращою. І дитя для мами має бути вродливим, ніжним, красивим, а головне – любимим. Ще на стадії зачаття дитина для мами й тата має бути очікуваною й любимою. Любимою на все життя. Тато для дитини повинен бути добрим, справедливим, розумним, сильним, хоробрим, працьовитим, турботливим, любимим, авторитетним.

Отже, для успішного створення власного авторитету батькам слід усвідомлювати, що дитина така ж людина, як і вони, тільки маленька, вона теж може помилитися або потрапити в біду; розуміти, що примусові заходи все одно не приводять до позитивного результату; знайти альтернативу авторитарним методам дії. Але іноді не зашкодить «натиснути» авторитетом – діти потребують чіткої позиції дорослого, особливо в ситуаціях важливих і серйозних, і лише поряд з авторитетними батьками вони відчують себе в безпеці.

Справжній авторитет заснований на знаннях і допомозі. Це означає, що батьки багато знають і уміють, але не «тиснуть» своїми знаннями на дитину, готові до відкритого діалогу. Завжди готові допомогти, але не пригнічують самостійність дитини, дозволяючи їй вчитися на власних помилках. Уміють сполучати любов і вимогливість. Вони зберігають авторитет, якщо залишаються зразком сили і досвідченості. Але не сили наказу, а духовної, особистісної сили і тієї досвідченості, яка полягає не в механічному запасі знань, а в мудрості поведінки.

Щоб зберегти авторитет, батьки повинні бути щирими у відносинах з дитиною, правдивими в словах і відчуттях; виконувати обіцянки, не боятися визнавати свої помилки, виховувати на власному прикладі (причому вимогливість до себе повинна бути вище вимогливості до дитини – це основа батьківського авторитету); вірити в свою дитину і поважати її, обговорювати з нею різні проблеми, прислухатися до її думки; підтримувати емоційний контакт, дотримуючи рівновагу любові і строгості. І головне – весь час вчитися у своєї дитини, адже виховання – процес двосторонній.

ТЕМА 3.4 ФОРМИ ТА МЕТОДИ ВЗАЄМОДІЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ З БАТЬКАМИ

Сутність взаємодії загальноосвітнього навчального закладу і сім'ї полягає в узгодженні та взаємозумовленні спільних дій педагогів і батьків, завдання яких – створювати сприятливі умови для розвитку і виховання дітей.

Слід зазначити, що взаємодія ЗНЗ і родини ґрунтується на принципах гуманістичної педагогіки: пріоритетності сімейного виховання, громадянськості, демократизму, гуманізації взаємин педагогів і батьків, ретроспективності, педагогізації батьків (див. рис. 3.2).

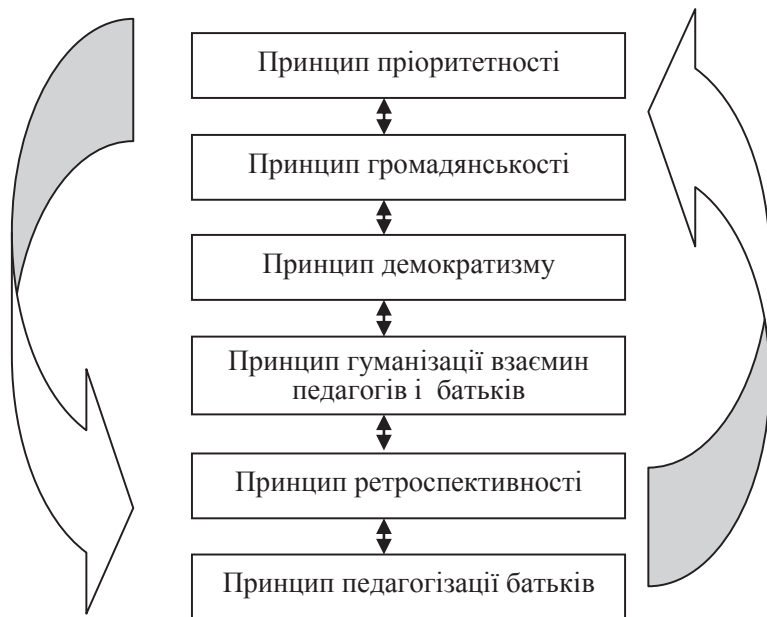

Рис. 3.2. Принципи взаємодії ЗНЗ з батьками

Розглянемо дані принципи більш детально.

Принцип *пріоритетності* підкреслює значення сім'ї у фізичному й духовному становленні особистості й суспільства. Родинне виховання є природною і постійно діючою ланкою виховання. У сім'ї закладається основа особистості: її світогляд, національна самобутність, моральність та інші важливі якості і властивості. Тому без докорінного поліпшення родинного виховання не можна домогтися значних змін у суспільному вихованні підростаючих поколінь.

Принцип *громадянськості* ґрунтується на усвідомленні педагогами і батьками місця кожної сім'ї у суспільно-державній системі. Родина є основою держави. Родина, рід, родовід, народ – поняття, що розкривають природний шлях розвитку кожної дитини, формування її національної свідомості й громадянської зрілості.

Принцип *демократизму* означає встановлення партнерських взаємин між ЗНЗ і сім'єю у вихованні дітей. Сьогодні батьки можуть брати участь у вирішенні тих питань, до яких традиційно їх не допускали, – вибору предметів для навчання, визначення обсягів їх вивчення, складання навчальних планів, вибору профілю школи, вироблення внутрішкільних статутів, розробки системи заходів по забезпеченню дисципліни, праці, відпочинку, харчування, медичного обслуговування школярів, системи заохочень і покарань.

Принцип *гуманізації* взаємин педагогів і батьків. Він спрямовує класного керівника, вчителя на: дії і заходи, які зміцнюють і підвищують авторитет батьків (обмін досвідом, порада та спільне обговорення, єдине рішення); прояв довіри до виховних можливостей родини, підвищення рівня її педагогічної культури і активності у вихованні; педагогічний такт, неприпустимість грубого втручання в життя сім'ї; опору на позитивні якості дитини, сильні сторони родинного виховання, орієнтацію на успішний розвиток особистості.

Принцип *ретроспективності* (лат. retro – назад, spectare – дивитись) орієнтує на осмислення і використання історичного досвіду виховання в українській родині. Цей досвід повинен використовуватись, насамперед, для виховання поваги і

відданості своїм батькам, сім'ї, родині; для шанування культу предків, традицій і звичаїв народу; розуміння і відчуття духовної єдності поколінь; формування національної гідності і честі, основ вселюдської і народної моралі, готовності до праці в умовах ринкових відносин, повноцінного естетичного, фізичного та інтелектуального розвитку.

Принцип педагогізації батьків передбачає, що одним із головних завдань ЗНЗ залишається організація і здійснення педагогічного всеобучу.

Форми взаємодії ЗНЗ з батьками – це способи організації їх спільної діяльності і спілкування [41, с. 145]. Ефективним є поєднання колективних, групових та індивідуальних форм взаємодії (див. рис. 3.3). Критерієм класифікації є кількість батьків, включених у взаємодію з класним керівником або педагогічним колективом. Якщо форма роботи – елемент організації, то метод – це засіб впливу. Між собою вони органічно пов'язані, обумовлюють один одного, складають таку тісну єдність, що нерідко між ними буває важко провести розмежування [40, с. 82]. В основі взаємодії – постійна увага ЗНЗ до розвитку дитини, своєчасні і педагогічно обґрунтовані конкретні рекомендації вчителів, вивчення особливостей і можливостей кожної сім'ї, надання практичної допомоги сім'ї у вихованні дитини [17, с. 64-65].

Індивідуальні форми роботи дозволяють встановити особистий контакт вчителя з усіма батьками, з'ясувати сутність педагогічної позиції сім'ї, тактовно допомогти батькам зрозуміти і виправити помилки, якщо вони є, або використати, зробити надбання усіх кращий досвід сімейного виховання, або взяти рішучих заходів щодо оздоровлення виховної ситуації в сім'ї. Індивідуальна робота з батьками вимагає від педагога набагато більше зусиль і винахідливості та її ефективність її значно вище. Саме в індивідуальному спілкуванні батьки засвоюють вимоги, пропоновані школою до учнів, і стають союзниками ЗНЗ.

Індивідуальні форми взаємодії педагогів і батьків включають діагностування, бесіди, консультації, відвідування сімей учнів вдома.

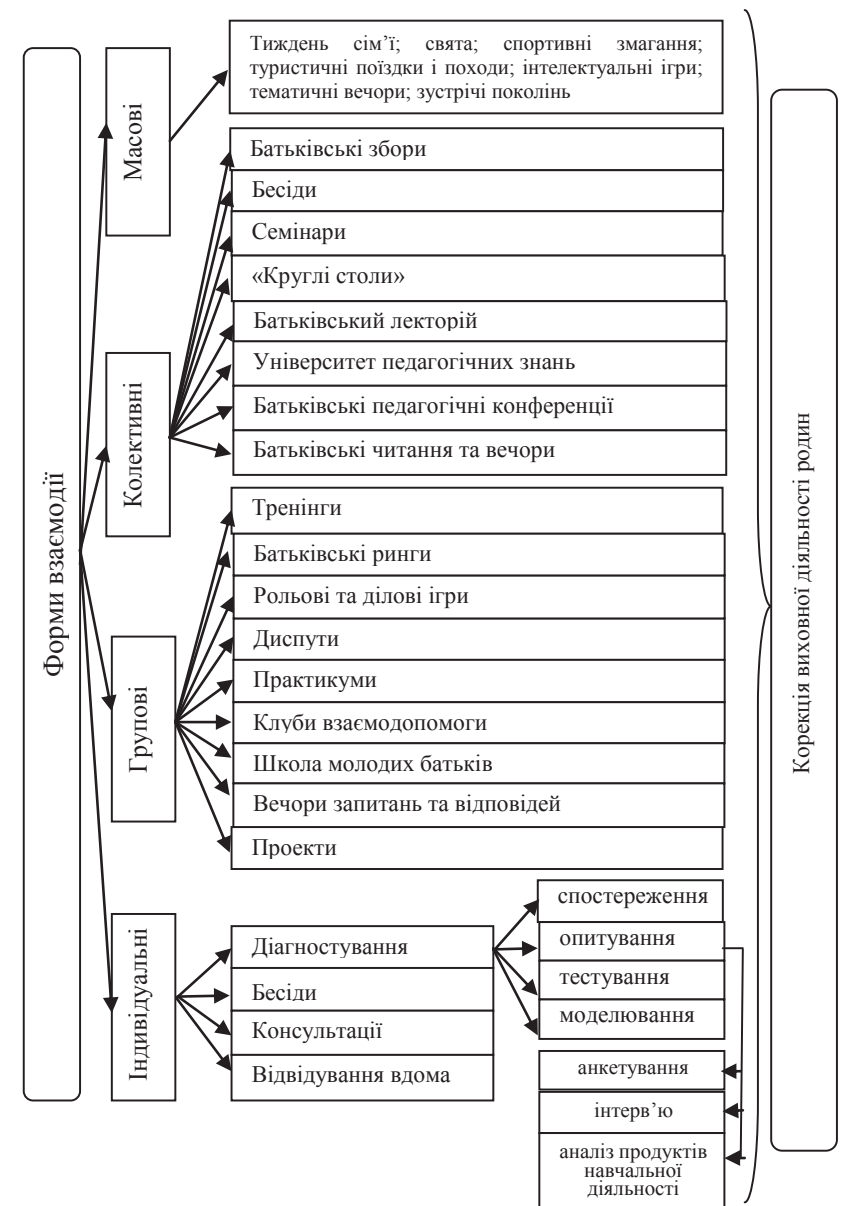

Рис. 3.3. Форми взаємодії ЗНЗ з батьками

Методів діагностування відносин між школою, батьками та учнями велика кількість. Найбільш дієвими з них є спостереження, опитування, тестування, моделювання.

Одним з найбільш доступних і широко застосовуваних у педагогічній практиці методів є спостереження. Спостереження – це науково-цілеспрямоване і певним чином фіксоване сприйняття досліджуваного об'єкта. До переваг спостереження варто віднести: природність, незалежність від умінь випробуваних оцінювати свої дії, можливість оцінити віддалені наслідки виховних впливів. Недоліками є: пасивність, наявність елементів суб'єктивізму, недосяжність даному методу деяких схованих проявів психіки (переживання, думки, мотиви).

Широко розповсюджений у педагогічній практиці метод опитування. Опитування – це отримання інформації, укладеної в словесних повідомленнях випробуваного. Розрізняють наступні види опитування: анкетування, інтерв'ю, аналіз продуктів навчальної діяльності. У процесі анкетування інформація отримується у вигляді відповідей респондентів на папері. Інтерв'ю припускає отримання інформації шляхом запитань та відповідей респондентів в усній формі. У педагогічній практиці в якості продукту навчальної діяльності можуть розглядатися твори, щоденники, альбоми з малювання, журнали, особиста справа учня, характеристика класного керівника, відомості про учня в класному журналі, зошит психологічного спостереження.

Тестування відноситься до методів діагностики, для яких характерний акцент (тобто чисельне представлення) деякої психологічної змінної. Тест – це об'єктивний і стандартизований вимір вибірки поведінки. Процес стандартизації має на увазі однаковість процедури проведення й оцінки виконання тесту. Він включає: точні вказівки щодо використовуваних матеріалів (стимульний матеріал); тимчасові обмеження; усні інструкції; попередній показ завдання; облік способу трактування питань (завдань). Тести допомагають дослідити індивідуальну, виховну своєрідність кожної сім'ї, вивчити приховані помилки у вихованні дітей.

Моделювання – це метод дослідження, в основі якого лежить побудова моделей досліджуваного явища. Модель являє собою копію чи об'єкт явища в якому-небудь аспекті, що

цікавить дослідника. Модель завжди є спрощенням (редукцією) досліджуваного явища. Вона призначена для виділення самого головного у досліджуваному об'єкті. Таке спрощення полегшує процес якісного і кількісного аналізу. Наприклад, ми можемо моделювати на комп'ютері процес взаємодії в класному колективі чи педагогічному колективі.

Наступною формою взаємодії педагогів і батьків виступає бесіда. Вона заснована на отриманні інформації в процесі двостороннього чи багатобічного обговорення питань.

Перевагою індивідуальної роботи є те, що наодинці з учителем батьки відвертіше розповідають про свої проблеми та труднощі у вихованні дітей. Дорослі переконані, що їхня бесіда з учителем залишається між ними, що жодна їхня відверта думка не буде розголошена. Індивідуальне спілкування з батьками дає вчителю можливість вибрати правильний підхід до дитини.

Бесіди відбуваються як за ініціативою самих батьків, так і за ініціативою педагога. Інтерес батьків до питань виховання, їхню ініціативу щодо бесіди з класним керівником на педагогічні теми потрібно заохочувати та стимулювати.

Цілеспрямованості у бесідах з батьками учнів сприяють заздалегідь підготовлені пам'ятки: «Як підготувати дитину до школи», «Як і що потрібно зробити в момент оформлення дитини в ЗНЗ», «Яких правил потрібно дотримуватися в процесі відвідування дитиною ЗНЗ», «Бережіть дітей від травматизму», анкета первинного опитування, угода між ЗНЗ та батьками дитини, які пропонуються батькам для опрацювання в домашніх умовах всіма членами родини.

Під час проведення бесіди з батьками педагогу слід враховувати наступні положення:

- не можна проводити бесіду з батьками у присутності дитини, якщо педагог не впевнений, що схвалення чи осуд школяра будуть сприйняті дорослими так, як він цього бажає;

- не завжди бесіда з батьками має бути тривалою (іноді буває достатньо короткої розмови, кількох вагомих слів).

До індивідуальних форм взаємодії педагогів і батьків належать педагогічні консультації. Мета консультацій – досягнення більш глибокого, об'єктивного розуміння батьками

проблем дитини, її особистості в цілому, визначення своєї виховної стратегії у спілкуванні з нею та способів взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу. Психолого-педагогічними основами консультації є прихильне ставлення вчителів до ініціативи батьків; вияв готовності до надання допомоги сім'ї; конкретні рекомендації і поради з питань, з якими звернулись до педагога батьки.

Консультування включає кілька основних положень: по-перше, консультування допомагає батькам вибрати напрямок й діяти згідно з власним розсудом, по-друге, консультація допомагає навчатися новій адекватній поведінці, по-третє, консультація сприяє розвитку особистості.

Така індивідуальна форма взаємодії як відвідування сім'ї учня допомагає з'ясувати умови життя школяра, загальну та педагогічну культуру родини, ознайомитися з досвідом виховання, дати поради і домовитися про єдині вимоги до учня. При цьому важливо дотримуватися певних умов:

– відвідування сім'ї має бути плановим (упродовж навчального року класний керівник повинен побувати в кожній сім'ї не менш як два рази);

– відвідувати потрібно сім'ї усіх учнів, а не тільки тих, які мають складнощі у навчанні та поведінці;

– відвідування сім'ї повинно здійснюватись за запрошенням. Адже не кожен час є зручним для відвідування родини вчителем: раптова його поява може збентежити батьків, зайнятих тими чи іншими справами; у них у той час можуть бути родичі, гості; врешті, він може й не застати батьків вдома;

– до відвідування потрібно готуватися, а саме:

- кожного разу визначати мету і зміст бесіди з батьками із урахуванням індивідуальних особливостей конкретної дитини;

- проявляти високий такт в розмові з батьками, завжди починати з похвали, з досягнень і успіхів дитини;

- після цього з дотриманням тактовності говорити про труднощі, з якими вона зустрічається у навчанні, спілкуванні з товаришами, учителями, вести розмову про спільні дії у наданні допомоги для подолання цих труднощів;

- розмовляти в присутності учня, тільки у виняткових випадках, зустріч повинна бути конфіденційною;

- підкреслювати зацікавленість долею дитини;

- поради і рекомендації давати не нав'язливо, передбачати рівень вимог і можливості сім'ї;

- висувати спільні проекти, домовлятися про конкретні спільні справи;

- не давати безгрунтовних обіцянок, бути стриманим в складних ситуаціях.

Відвідування сім'ї може мати різну мету: загальне ознайомлення з умовами життя, встановлення єдиних вимог школи і сім'ї до учня, допомога в організації режиму, обговорення з батьками відхилень у поведінці дитини і вжиття необхідних заходів щодо їх запобігання та подолання, залучення батьків до участі в роботі школи, вивчення досвіду виховання в сім'ї.

Успіх відвідування сім'ї залежить не лише від сумлінної підготовки, а й від поведінки вчителя. З самого початку зустрічі з батьками необхідно створити атмосферу довіри і доброзичливості.

Таким чином, відвідуючи батьків удома, вчитель встановлює істинний стан справ, що дає змогу накреслити спільний план дій школи і сім'ї, домовитися про взаємне інформування про досягнуті успіхи й труднощі.

Груповими формами взаємодії педагогів і батьків виступають тренінги, батьківські ринги, рольові та ділові ігри, диспути, практикуми, клуби взаємодопомоги, школа молодих батьків, вечори запитань та відповідей, проекти.

Тренінги – це особлива систематична форма роботи з батьками учнів. Батьківський тренінг – це пізнання власних можливостей і нахилів особистості з метою самодопомоги в проблемних ситуаціях. Тренінги проводяться з метою розширення комунікативних можливостей батьків, їх уявленнь про себе і про дитину, зміцнення позитивних якостей учасників, розуміння інших людей, пошуку оптимальних шляхів спілкування з дитиною на основі повного її прийняття, методів виховання дитини, активізація її внутрішніх психологічних ресурсів для вирішення різноманітних проблем виховання і

розвитку дитини. Концепція батьківського тренінгу може мати такі цільові настанови: спільна робота з батьками спрямована на зміну системи цінностей, цільових настанов, формування здатності до переживань, а також поведінки й способу життя батьків, досягнення кращого взаєморозуміння між батьками й дитиною

Батьківські ринги – одна з дискусійних форм спілкування батьків і формування батьківського колективу. Батьківський ринг готується у вигляді відповідей на запитання з педагогічних проблем. Запитання вибирають самі батьки. На одне запитання відповідають дві родини. У них можуть бути різні позиції, різні думки. Інша частина аудиторії в полеміку не вступає, а лише підтримує думку родин оплесками. Експертами в батьківських рингах виступають учні класу, визначаючи, яка родина у відповідях на запитання була найбільш близька до їх правильного трактування.

Ділові ігри – це форма колективної творчої діяльності батьків з вивчення рівня сформованості педагогічних умінь у дорослих.

Використання педагогічних задач і ситуацій в основі рольової гри сприяє формуванню педагогічної культури у батьків, навичок педагогічного спостереження, умінню на практиці застосовувати здобуті знання, приймати виважені педагогічні рішення.

Основні етапи рольової гри (діяльність учителя) – це визначення завдання, конструювання варіантів своєї діяльності і діяльності батьків, повідомлення проблемної інформації, утворення міні-груп з числа батьків, розподіл доручень (ролей), педагогічна методична допомога на спрямування роботи творчих груп, активізація пасивних учасників, обговорення результатів гри. Результат гри – це вирішення педагогічної задачі, яка на старті гри була чітко сформульована як педагогічна проблема. Вирішення педагогічної задачі у процесі рольової гри вимагає від учасників висунення педагогічних гіпотез і їх перевірку, аналіз проблеми, колективний пошук методів її вирішення.

Зразковими темами ділових ігор з батьками можуть бути такі: «Ранок у вашому домі», «Син (дочка) прийшов зі школи», «Вас запросили у школу» й інші;

Диспут, як метод формування переконань, у ході зіткнень різних точок зору за своїм змістом визначається духовними запитами та інтересами батьків і дітей, служить вихованню у останніх відповідних моральних і громадянських якостей. Вчитель повинен дотримуватись чітких позицій щодо дискусуючих сторін: поважати думки опонентів щодо поставленої проблеми, коректно спрямовувати виступи у потрібному руслі. Неприйнятна при проведенні диспутів позиція замовчування або заборони.

Практикум – активна діяльність батьків, спрямована на здобуття психолого-педагогічних знань, відпрацьованих адекватних внутрісімейних взаємин, корекцію хибних уявлень і поглядів на процес виховання дітей. Типи практикумів залежать від їхнього змісту: активізація практичної діяльності батьків, закріплення теоретичних знань, домашні завдання тощо.

Клуби взаємодопомоги – це об'єднання батьків, головна мета яких – емоційна підтримка й розширення соціальних контактів родин, спонукання батьків до усвідомленої взаємодії із вчителями у формуванні особистості школяра. Об'єднання батьків у клуби взаємодопомоги залежить від особистої активності батьків та їхнього розуміння важливості різнобічних соціальних контактів для сім'ї та дитини.

Орієнтовним змістом зібрань можуть бути читання та обговорення періодичних матеріалів на теми, які є предметом обговорення; бесіди; залучення батьків до участі в організації та проведенні свят та розваг; проведення днів «відкритих дверей»; вивчення змісту «скриньки індивідуальних пропозицій батьків»; ознайомлення з матеріалами для проведення бесід з дітьми.

Клуби взаємодопомоги особливо важливі в тих ситуаціях, коли в родині недостатньо спілкування з родичами, друзями, колегами.

Школа молодих батьків створюється для переконання молодих батьків у необхідності вивчення основ гуманістичної педагогіки, педагогіки співробітництва, діяльнісного підходу. Метою створення школи виступає залучення батьків до активної

участі в педагогічному процесі ЗНЗ; ознайомлення їх із сучасними освітніми технологіями, які використовуються в навчально-виховній роботі з дітьми; формування у батьків нових навичок взаємодії з дитиною; розширення можливостей своїх дітей; активізація комунікації у родині. Результатом повинно стати стимулювання намагання поповнювати свої знання, оволодіння практичними навичками виховання дітей у сім'ї.

Вечори запитань та відповідей сприяють глибокому пізнанню методики сімейного виховання. На них запрошують працівників правоохоронних органів, лікарів, психологів, соціальних працівників, фахівців, які займаються проблемами виховання молоді.

Значним у взаємодії ЗНЗ з батьками є організація різноманітних проєктів, які сприяють узагальненню позитивного досвіду сімейного виховання та пропаганди здорового способу життя й виховання щасливої дитини. Реалізація проєктів є показником системи взаємодії педагогічного колективу з батьками на всіх етапах її розвитку.

Отже, ефективність практикумів, диспутів, рингів, рольових та ділових ігор, тренінгів, проєктів забезпечується активністю кожного учасника, що допомагає подоланню психологічних бар'єрів, максимальному емоційному залученню батьків до здобуття психолого-педагогічних знань при практичному розв'язанні конкретної педагогічної проблемної ситуації.

Колективні форми взаємодії педагогів і батьків застосовуються для ознайомлення основної маси батьків з проблемами, які є актуальними для всіх учасників навчально-виховного процесу. До колективних форм роботи відносяться: батьківські збори, бесіди, семінари, «круглі столи», батьківський лекторій, університет педагогічних знань, батьківські педагогічні конференції, батьківські читання, батьківські вечори.

Батьківські збори – основна форма роботи з батьками, де обговорюються проблеми життя класного і батьківського колективу [53, с. 117]. При організації та проведенні батьківських зборів слід звертати увагу на їх періодичність, тривалість та підпорядкованість основній меті. Необхідно

уникати типових помилок, що знижують дієвість роботи вчителя під час зборів: монолог, моралізування, звинувачення, необґрунтовані вимоги, авторитаризм.

Під час проведенні батьківських зборів слід дотримуватися таких положень:

– батьківські збори повинні просвіщати батьків, а не констатувати помилки і невдачі дітей у навчанні;

– тема зібрання повинна враховувати вікові особливості дітей;

– збори повинні носити як теоретичний, так і практичний характер: розбір ситуацій, тренінги, дискусії;

– на зборах не потрібно займатися обговоренням і засудженням особистості учня [85, с. 71].

Т. Стефанівська виділяє наступні види батьківських зборів: збори-бесіди на виховні теми; збори з обміну досвідом виховання дітей у сім'ї; збори-консультації; збори у формі круглого столу [76, с. 144].

Тематика зборів визначається загальними завданнями виховання, умовами навчально-виховної роботи в класі, рівнем загальної культури та педагогічного кругозору батьків.

Підготовка зборів залежить від змісту і форми їх проведення. Готуючись до них, класний керівник визначає порядок денний; продумує форму їх проведення та визначає осіб, відповідальних за підготовку; безпосередньо готує збори відповідно до наміченого плану; забезпечує явку батьків на збори. Учитель ще до зборів розмовляє з окремими батьками, звертає їх увагу на виставку дитячих робіт, стенди з літературою, спеціальну випущену стіннівку. Рішення, прийняті батьківськими зборами, стосуються і батьків, які з тих чи тих причин не змогли прийти на збори. Тому при зустрічі з ними вчитель повинен ознайомити їх із змістом зборів та прийнятими рішеннями.

Значне місце в системі роботи з батьками займає батьківський комітет. Це дорадчий виборчий орган, який покликаний допомагати класному керівникові, вчителям в організації навчально-виховного процесу з учнями.

Створюють батьківський комітет з метою демократизації управління виховним процесом, налагодження зворотного

зв'язку сім'я – школа, для поточного коригування управлінських рішень, забезпечення єдності педагогічних вимог до учнів, надання допомоги сім'ї у вихованні та навчанні дітей. Комітет діє відповідно до положення про батьківські комітети загальноосвітніх шкіл. До роботи в ньому залучають найактивніших батьків, авторитетних людей з високою громадянською свідомістю, які виявляють інтерес до справ класу, школи. Батьківський комітет обирається на весь термін навчання учнів у школі. Залежно від потреб класу він змінюється: чи за кількістю, чи за розподілом обов'язків. Класний керівник скеровує діяльність батьківського комітету на розв'язання навчально-виховних завдань, що стоять перед класом. Члени батьківського комітету встановлюють контакт з громадськими організаціями, беруть участь в організації дозвілля дітей (прогулянок, екскурсій, походів у театри та кіно), допомагають класному керівникові проводити педагогічну пропаганду.

Отже, добре підготовлені і проведені батьківські збори сприяють створенню єдиного колективу педагогів і батьків, мобілізації його на розв'язання конкретних проблем життя і виховання дітей у сім'ї.

Батьківський лекторій знайомить батьків з питаннями виховання, підвищує їх педагогічну культуру, допомагає виробляти єдині підходи до виховання дітей. Лекція – це форма психолого-педагогічної просвіти, яка розкриває сутність тієї чи іншої проблеми виховання. Найкращий лектор – це учитель, який знає інтереси, проблеми і клопоти батьків. Головне в лекції – науковий аналіз виховних явищ, ситуацій. Методика підготовки і проведення лекції включає: вибір теми; визначення мети лекції; підбір літератури; визначення змісту кожного питання плану; підбір цитат і прикладів; складання конспекту лекції. Тематика лекцій повинна бути різноманітною, цікавою та актуальною для батьків, наприклад: «Вікові особливості молодших підлітків», «Що таке самовиховання?», «Дитина і природа».

Корисною формою взаємодії є бесіда. Бесіда – це найбільш поширена і доступна форма роботи з батьками, яка передбачає цілеспрямовану організацію обміну думками. За формою

проведення визначають бесіди фронтальні, індивідуальні, групові, а також розрізняють заплановані та епізодичні бесіди, прогнозовані і непередбачувані. Формулюючи тему бесіди з батьками слід дотримуватися такої структури: визначити її зміст; підібрати педагогічну літературу та наочний матеріал; скласти план бесіди. Бесіда веде до збагачення обох сторін – рівноправність психологічних позицій вчителя і батьків, взаємна активність, готовність до компромісу, зацікавлене та доброзичливе ставлення один до одного.

Вдале запровадження таких форм роботи з батьками, як батьківський лекторій та бесіди, є передумовою організації іншої форми взаємодії з батьками – семінару. Зміст проведення семінару залежить від його мети згідно з обраною темою: підведення підсумків роботи, опрацювання певної проблематики шляхом самоосвіти.

Проведення «круглих столів» з батьками організовується з метою обміну думками, вивчення педагогічного досвіду. Методика даної технології потребує обов'язкової розробки плану і програми «круглого столу», а також завчасного повідомлення теми і основних питань, які будуть обговорюватись батьками. «Круглий стіл» проводиться за певним алгоритмом: постановка проблеми, обґрунтування її актуальності, шляхи вирішення в короткому аналізі.

Університет педагогічних знань – це форма психолого-педагогічної освіти батьків. Вона розрахована на більш-менш сталий склад слухачів.

Університет педагогічних знань озброює батьків необхідними знаннями, основами педагогічної культури, знайомить з актуальними питаннями виховання з урахуванням віку і запитів батьків, сприяє встановленню контактів батьків з громадськістю, сім'ї зі школою, а також взаємодії батьків і вчителів у виховній роботі. Програма університету складається педагогом з урахуванням контингенту учнів класу та їх батьків [59, с. 86]. Навчання проводиться у певний час і передбачає лекційний курс, семінарські та практичні заняття, консультації, де не лише надаються поради батькам, але й відбувається обмін досвідом виховання, думками, організовуються виставки літератури. До читання лекцій запрошуються вчені, педагоги і

психологи, керівники шкіл, кращі вчителі, медичні працівники, юристи, громадські діячі.

Батьківські педагогічні конференції – форма роботи з батьками, яка передбачає доповіді педагогів та батьків з актуальних проблем сімейного виховання, відповіді на запитання та обмін досвідом родинного виховання з певної проблеми. Предметом обговорення батьківської конференції можуть стати документи з реформування шкільної освіти (дванадцятибальна система оцінювання знань учнів та її зміст або, наприклад, Конвенція про права дитини); нагальні проблеми навчального закладу (оформлення і ремонт шкільної будівлі, плідність співпраці родини й школи, моральні й естетичні аспекти організації шкільних свят, результати атестації навчального закладу).

Конференція, як і будь-яка зустріч із батьками, готується та планується заздалегідь, ретельно: тема завжди конкретна і повідомляється заздалегідь; вивчення думки дорослих, дітей і вчених з теми конференції; відповідна виставка педагогічної літератури та дитячих робіт; розповсюдження буклетів. Під час конференції може бути ухвалене рішення в рамках обговорюваної проблеми.

Батьківські читання – дуже цікава форма роботи з батьками, що дає можливість батькам не тільки слухати лекції педагогів, а й вивчати літературу з проблеми та брати участь у її обговоренні. Батьківські читання можна організувати в такий спосіб: на перших зборах на початку навчального року батьки визначають питання педагогіки та психології, які їх найбільше хвилюють. Учитель збирає інформацію й аналізує її. За допомогою шкільного бібліотекаря та інших фахівців підбирають книги, а потім використовують отримані в них відомості в батьківських читаннях. Особливістю батьківських читань є те, що, аналізуючи книгу, батьки повинні викласти власне розуміння питання та зміну підходів до його рішення після прочитання книги;

Батьківські вечори – форма роботи, що прекрасно згуртовує батьківський колектив. Батьківські вечори проводяться у класі 2 – 3 рази на рік без присутності дітей. Батьківський вечір – це свято спілкування з батьками, це свято спогадів свого дитинства

й дитинства власної дитини, це пошук відповідей на запитання, які перед батьками ставлять життя та власна дитина. Теми батьківських вечорів можуть бути найрізноманітнішими. Головне, вони повинні вчити слухати й чути один одного, самого себе, свій внутрішній голос.

Масові форми роботи з батьками – запорука успішної педагогізації процесу взаємодії сім'ї і школи. Найбільш поширені види масових заходів: тиждень сім'ї, спортивні змагання, туристичні поїздки і походи, інтелектуальні ігри, тематичні вечори «Сімейний вогник», свято «Гімн матері!», зустрічі поколінь, народні свята, КВК тощо. Основними критеріями планування та організації масових заходів з батьками є: педагогічна доцільність участі батьків у певному заході, виявлення здорового інтересу у батьків до виховної роботи в ЗНЗ.

Отже, враховуючи вищезазначені форми взаємодії, сучасна сім'я повинна стати головною ланкою у вихованні дитини в стінах ЗНЗ, забезпеченні достатніх умов для її фізичного, морального й духовного розвитку.

Вивчення та аналіз досліджень науковців і практиків (Т. Алексєнко, О. Зверєва, О. Кононко, Т. Кротова, Т. Поніманська) дозволяє виокремити також такі форми взаємодії родини з загальноосвітнім навчальним закладом:

– наочно-інформаційні – виставка дитячих робіт, реклама книг, публікації у періодиці та системі Інтернет з проблем сімейного виховання (за Т. Поніманською);

– наочно-письмові – батьківські куточки, тематичні стенди, ширмочки, планшети, папки-пересувки, дошка оголошень, інформаційні листки, тематичні виставки, анкетування, скринька пропозицій, індивідуальні зошити, неформальні листи, родинні газети, педагогічна бібліотека, запрошення, вітання (за Т. Алексєнко, О. Кононко);

– словесні – батьківські збори: загальні і групові; педагогічні бесіди: групові та індивідуальні; консультації;

– практичні – дні відкритих дверей, спільні свята і розваги, показові заняття, анкетування, трудові акції, спільні конкурси, гуртки для дітей і дорослих, бібліотека для сімейного читання, створення розвиваючого середовища;

– наочні – екскурсії по ЗНЗ; інформаційні центри; папки-пересувки; письмові інформації для батьків; фотогазети; тематичні виставки (за О. Зверевою, Т. Кротовою).

Слід зазначити, що для успішної взаємодії загальноосвітнього навчального закладу з батьками слід здійснювати корекцію цієї взаємодії.

Корекція взаємодії ЗНЗ з батьками починається з аналізу діяльності, з глибокого та змістовного вивчення вчителем змін, що відбулися в умовах життя, взаєминах між дорослими і дітьми, особистості кожного з батьків, рівні їх загальної та педагогічної культури.

Важливо, аби вчитель не тільки виявив основну причину відсутності змін, але й їх витоки, закладені в особистості вчителя, батьків, інших дорослих членів сім'ї, визначив найбільш істотні помилки у сімейному вихованні та шляхи їх усунення, тобто окреслив можливості застосування індивідуального підходу до членів родин учнів. Такий підхід вимагає від вчителя спеціальних професійних умінь обов'язкового дотримання педагогічного такту, доброзичливого ставлення до батьків і дітей у будь-яких ситуаціях, врахування індивідуальних особливостей кожної родини, вміння зрозуміти труднощі та негаразди, опора на позитивне в особистості кожного з дорослих і дитини, віра у можливість покращення морально-психологічного клімату родини за умови копіткої роботи з нею.

Необхідно зазначити, що кожна людина, яка виконує певну роботу, потребує оцінки своєї праці. Тому в ЗНЗ повинні практикуватися різні форми подяки батькам за активну та плідну співпрацю у навчанні та вихованні дітей, а саме: письмова подяка у батьківському куточку; занесення подяки батькам або членам родини у Книгу Добрих Справ; вручення особистих подяк найактивнішим батькам, дипломів за участь та перемогу в тих чи інших конкурсах, виставках, благодійних акціях на загальних зборах, святах, присвячених закінченню навчального року, випуску. Директор ЗНЗ спільно із заступниками забезпечують аналіз якості всіх напрямків діяльності щодо взаємодії з батьками, оцінку участі батьківських комітетів та батьківської громадськості у

діяльності загальноосвітнього навчального закладу. Допмагають здійснювати такий аналіз роботи ЗНЗ з батьками розроблені в закладі карти аналізу форм роботи, пам'ятки, анкети батьків, відгуки і пропозиції, які надходять до «Батьківських скриньок довіри».

Отже, взаємодія з батьками забезпечує педагогічному колективу глибше осмислення своєї професії як сфери надання різних освітніх послуг – врахування їх думки при побудові навчально-виховного процесу; навички, одержувані в роботі з батьками, поширюються і на взаємодію з учнями, сприяючи демократизації й гуманізації шкільного життя.

Під час взаємодії ЗНЗ з батьками педагогам слід враховувати основні принципи, а саме: принцип згоди, що забезпечує обопільне розуміння виховної мети, і взаємна довіра партнерів; принцип сполучення, завдяки якому зберігається гармонійність шкільних і сімейних норм життя і вимог до дитини; принцип співпереживання, рівень доброзичливості двох сторін при взаємодії; принцип співпричетності, тому що взаємна інформація про дитину завжди повинна допомагати в роботі у вихованні дітей; принцип співпраці, що допускає спільну діяльність представників двох різних сфер.

Позитивним результатом взаємодії для педагогів стає підвищення поваги з боку батьків і суспільства в цілому, поліпшення міжособистісних взаємин з ними, підвищення авторитету в очах дітей, батьків і шкільної адміністрації, задоволеність своєю роботою, більш творчий підхід до неї. Для батьків результатом взаємодії стає краще знання дітей та шкільних програм, впевненість в тому, що при навчанні враховуються їх думки та побажання, відчуття своєї значущості в школі, зміцнення сім'ї та поліпшення спілкування з дітьми. Для дітей результатом взаємодії стає краще ставлення до школи, до навчання, розвиток навчальних знань і вмінь, успішне соціальне становище.

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Використовуючи нижченаведений алгоритм, розробіть сценарій батьківських зборів на тему «Співпраця ЗНЗ і сім'ї по формуванню соціально-комунікативної компетентності дітей».

Алгоритм проведення батьківських зборів

1. Привітання батьків.
2. Вступне слово.

Інформація повинна бути позитивною. Встановлення контакту з батьками, налаштування їх на співпрацю. Звертаючись до батьків, слід називати їх по імені та по батькові. Для новопризначених класних керівників можна порекомендувати посадити батьків на ті місця, на яких сидять їхні діти, а перед собою покласти план-дислокацію батьків на батьківських зборах з їхніми прізвищами, іменами та по батькові. Збори слід починати вчасно, визначити регламент та дотримуватися його.

3. Визначення конкретної мети.

Визначити мету зборів – це не тільки вказати, про що буде йти мова, а й сформулювати інформацію для кращого розуміння поставлених завдань. Таке повідомлення свідчитиме про те, що вчитель прийшов з діловими намірами – вирішити конкретні проблеми класного колективу.

Такий початок зборів дасть можливість поступово перейти до складних питань: проблем успішності, дисципліни, міжособистісного спілкування, якості викладання окремих предметів тощо.

4. Головна частина.

Виступ класного керівника не повинен тривати більше 20 хв. У виступі, метою якого є вирішення конкретного питання, основну увагу слід приділити логічності, чіткості, обґрунтованості головної думки. Слід використовувати факти, підкріплені аргументами, правильно упорядковані і сформульовані. Після виступу слід виділити час на запитання,

обговорення промови. Потім надається слово запрошеним спеціалістам, гостям. Оптимальний час проведення зборів 1 – 1,5 год.

5. Педагогічний колектив та батьківські збори класу.

Особливою вимогою до педагогічного колективу в цей день має стати обов'язкова присутність на робочих місцях усіх членів педагогічного колективу (заступників директора, вчителів-предметників, лікаря, психолога, соціального педагога), які зможуть відповісти на конкретні запитання батьків та за необхідності надати батькам кваліфіковану консультацію чи допомогу.

6. Ухвалення рішення зборів.

Класні батьківські збори формують спільну точку зору на вирішення певної проблеми як батьків, так і вчителів, виробляють колективні рішення і єдині вимоги до навчання і виховання дітей.

Рішення батьківських зборів повинні бути оформлені протоколом. Протокол складається на кожних зборах секретарем, якого обрав батьківський колектив. Рішення батьківських зборів повинні бути скріплені підписами батьків.

7. Рефлексія.

Заключна частина зборів має на меті зосередження уваги батьків на узагальненні та рефлексії. Варто зробити її максимально приємною та позитивною: коротко підбити підсумки всього сказаного на зборах, закликати до дії, надати оптимістичний прогноз на майбутнє, подякувати за співпрацю.

Для класного керівника дуже важливою є думка батьків про проведені збори. Рефлексія може проходити в різних формах: це висловлювання батьків, випуск «блискавки», оформлення колажу, інтерв'ю. Наприкінці батьки оцінюють (усно чи письмово) значення зборів, їхню актуальність, корисність не тільки для всього класу, а й для себе особисто.

Рефлексія сприяє критичному підходу педагога до оцінки власної діяльності, дає привід для роздумів, адже ретельно підготовлені, змістовні, нестандартні за формою й актуальні за значенням батьківські збори можуть перевернути свідомість

батьків, підвищити їхню відповідальність, пробудити в них величезний виховний потенціал.

8. Аналіз батьківських зборів.

Після проведення батьківських зборів необхідно визначити індивідуальний запит кожної сім'ї щодо виховання дитини в школі і, спираючись на нього, вибудувати подальшу роботу з кожним конкретним учнем і класним колективом у цілому. Доречно також зробити аналіз проведених батьківських зборів за алгоритмом:

- Яке враження справили на вас особисто проведені батьківські збори?
- Які завдання вирішувались на зборах, чи досягнуто мету?
- Чи було забезпечено взаємозв'язок між освітньою, виховною та розвивальною цілями?
- Чи були ефективними обрані структура та форма проведення зборів? У чому їх переваги й недоліки?
- Чи вдалося дотриматись плану проведення зборів? Якщо ні, то чому?
- Чи вдалося впровадити в практику педагогіку співпраці з батьками?
- Як використовувався навчальний кабінет та матеріали, підібрані до батьківських зборів? Яке враження це справило на батьків учнів?
- За рахунок чого на зборах підтримувалась позитивна атмосфера?
- Хто з батьків допомагав вам під час проведення зборів?
- Які ситуації викликали у вас стан психологічного дискомфорту?
- Чи раціонально було використано час на батьківських зборах? Чи не відволікалися ви на несуттєві запитання та провокації?
- Які додаткові «ходи», використані вами під час зборів, були особливо успішними?
- Чи виникла необхідність у запрошенні адміністрації з приводу непередбачуваних обставин? З яких саме? Чи були тут ваші прорахунки?
- В які терміни і як саме ви плануєте виконати власні завдання, визначені батьківськими зборами?

Аналіз батьківських зборів допоможе уникнути помилок у роботі з батьками, вдосконалити техніку проведення батьківських зборів. У період між зустрічами з батьками фіксуються враження вчителя від індивідуальної роботи з сім'ями, визначається позитивна динаміка в навчанні, поведінці, спілкуванні з учнями та батьками.

Завдання 2. *Сім'я виконує низку серйозних функцій, важливих як для членів сім'ї, так і для суспільства загалом. Проаналізуйте кожну функцію сім'ї і вкажіть, яке її значення для сім'ї і для суспільства. Дані занесіть у таблицю.*

Функція сім'ї	Значення для сім'ї	Значення для суспільства

Завдання 3. *Підготуйте презентацію/доповідь на тему «Співпраця з батьками: стан, проблеми, перспективи розвитку». Цільова аудиторія – педагогічний колектив навчального закладу (доповідь презентується на педагогічній раді) чи батьки (загальношкільні батьківські збори). Можна розглядати дане питання в контексті світової практики чи вашого досвіду. Рекомендуємо використовувати статистичні дані, результати експертних оцінок та соціологічних досліджень.*

Завдання 4. *Нижче представлена методика написання синквейнів. Використовуючи дану методику, складіть синквейни з тем «дитина», «вчитель», «вихователь», «батьківство».*

Методика написання синквейнів

Синквейн (з франц. *cinquains* – «п'ять рядків») – вірш, який синтезує інформацію у коротке висловлювання, що описує теми і дає змогу рефлексувати з будь-якого приводу.

Синквейни – швидкий і потужний інструмент для аналізу, синтезу і узагальнення інформації. Вчитель може використовувати дану методику під час проведення заходів з батьками, щоб узагальнити запропоновану ним інформацію. За синквейнами, складеними батьками, вчитель може визначити, чи точно і чи у повному обсязі слухачі усвідомили необхідну інформацію, чи засвоїли вони важливі, ключові поняття.

Перший рядок містить слово, що позначає тему синквейна. Зазвичай це іменник. *Другий рядок* – два прикметника, що описують тему. *Третій рядок* – три дієслова, що позначають дії, пов'язані з темою. *Четвертий рядок* – речення (фраза) з чотирьох (або більше) слів, у якому висловлено ставлення до теми або почуття з приводу обговорюваного. Таким реченням може бути крилатий вираз, цитата відомого автора, прислів'я або складена педагогом фраза у контексті теми. *П'ятий рядок* – це слово-резюме, яке визначає нову інтерпретацію теми, виражає до неї особистісне ставлення.

Приклад синквейну:

Діти.
Рідні, кохані.
Грають, бешкетують, пустують.
Квіти, що розквітли на щастя.
Життя.

Завдання 5. Використовуючи техніку «Я-повідомлення», що подана нижче, замініть фрази «Ти постійно запізняєшся», «Де ти пропадав весь цей час?», «Вставай, а то запізнишся!», «Лягай спати, вже пізно», «Припини ревіти!», «Ти виводиш мене з рівноваги», «Ти огидно поводишся», «Ти не маєш звички повідомляти про те, на скільки часу

відлучаєшся», «Ти мене дратуєш, коли не прибираєш у кімнаті».

Техніка «Я-повідомлення» запропонована американським психологом Т. Гордоном [28] і забезпечує зниження напруги та сприяє формуванню довірчих стосунків між педагогом і батьками. За допомогою «Я-повідомлення» можна не лише висловити ті почуття, які виникають у складних ситуаціях, а й коректно позначити існуючі проблеми і при цьому усвідомити власну відповідальність за їхнє розв'язання. Для того щоб опанувати цю техніку спілкування, необхідно навчитись усвідомлювати свої почуття й уміти правильно повідомляти про них.

Структурно «Я-повідомлення» складається з чотирьох частин.

Перша частина – слід об'єктивно, неупереджено описати ситуацію або поведінку людини, що викликає у вас негативні почуття (напруження, роздратування, невдоволення). Описувати ситуацію чи чийось поведінку зазвичай починають зі слова «коли»: «Коли я бачу, що...»; «Коли я чую...»; «Коли я стикаюся з тим, що...». У цій частині «Я-повідомлення» потрібно констатувати факт, уникнувши і неясності, і звинувачувального тону та моралізаторства. Потрібно говорити про поведінку людини (дитини або батька), але не давати оцінку її особистості.

Друга частина – потрібно назвати ті почуття, які ви відчуваєте з приводу поведінки людини («Я відчуваю роздратування, безпорадність, біль, прикрість тощо»).

Третя частина – слід чітко і ясно показати, яка негативна дія призводить до такої реакції.

Четверта частина – має містити прохання або повідомлення про те, як саме партнер по спілкуванню може змінити свою поведінку.

Варто намагатися, щоб «Я-повідомлення» не переходило у «Ти (Ви)-повідомлення». Це призводить до «зісковзування» на позицію обвинувача. Цієї помилки можна уникнути, якщо використовувати безособові пропозиції.

«Я засмучуюся, що Ви досі не принесли фізкультурну форму!» – неправильний варіант.

«Я засмучуюся, коли у дітей немає фізкультурної форми» – правильний варіант.

Структура «Я-повідомлення» з прикладами

Структура «Я-повідомлення»			
Об'єктивне описування події чи чіткі поведінки	Мої почуття	Причина виникнення почуття	Висловлювання прохання
Коли ви критикуєте мою роботу, не говорячи, у чому я помиляюся	Я відчуваю нерозуміння	Адже я не знаю, що конкретно потрібно виправити	Скажіть мені, що я роблю не так
Коли ви запізнюєтеся на заняття	Я відчуваю, що мені важко, і я засмучуюся	Мені доводиться міняти хід заняття, я витрачаю час	Будь ласка, намагайтеся приходити вчасно
Кожного разу, коли ви не приходите на батьківські збори	Я відчуваю прикрість	Адже через те, що мені доводиться передавати інформацію вам особисто, я витрачаю багато часу	Якщо ви не в змозі прийти, будь ласка, пришліть когось замість себе

Розділ IV

ПРАКТИКУМ

**Інструктивно-методичні вказівки
щодо вивчення розділу**

Актуальність питання та цільові настанови

У сучасних умовах координацію виховних дій сім'ї покладено на загальноосвітній навчальний заклад і від того, як організована і реалізована робота з батьками учнів, значною мірою залежить успішність процесу навчання і виховання дітей. Важливим завданням є широке залучення батьків, усіх дорослих членів сім'ї до співпраці з педагогічним колективом, до активної участі в житті загальноосвітнього навчального закладу.

Зміст педагогічної діяльності вчителя у зазначеній співпраці повинен спрямовуватися на підвищення готовності батьків до виховання дітей, на усвідомлення ними важливості відповідального батьківства, на передачу всім дорослим членам родини певної психолого-педагогічної, фізіолого-гігієнічної, правової та іншої інформації, на формування у них відповідних практичних умінь та навичок. У роботі з сучасними батьками більшість традиційних форм педагогічної просвіти (лекції, доповіді, загальні консультації тощо) є малоефективними. Тому активні форми навчання забезпечать зближення педагогів і батьків, наблизять сім'ю до школи, допоможуть визначити оптимальні шляхи виховного впливу на дитину.

А. Вербицький визначає активне навчання як перехід від переважно регламентованих, алгоритмізованих, програмованих форм і методів організації дидактичного процесу до розвиваючих, проблемних, дослідницьких, пошукових, що забезпечує народження пізнавальних мотивів та інтересів, умов для творчості в навчанні [13].

Відмінними рисами активних форм навчання порівняно з традиційними є: примусова активізація мислення й поведінки

батьків (змушена активність); активність батьків (усі її види) порівнюється з активністю вчителя; обов'язковість взаємодії батьків між собою й з вчителем; підвищений ступінь мотивації, емоційності та творчий характер занять; спрямованість на переважне здобуття та розвиток навичок і вмінь щодо виховання дитини у стислий термін.

Перевага активних методів над традиційними очевидна: вони ставлять батьків в активну позицію, і знання, одержані при цьому, не тільки швидше засвоюються, але й більш часто використовуються на практиці. Тому раціональне використання саме таких методів при організації співпраці з батьками є найбільш виправданим.

Вивчення матеріалів даного розділу пропонуємо почати з ознайомлення з інформаційно-довідковими матеріалами, з урахуванням рекомендованої літератури та рубрики «Завдання для самостійної роботи».

Теми для обговорення:

- 4.1. Взаємодія школи і сім'ї у вихованні особистості (*педагогічна рада*).
- 4.2. Взаємодія класного керівника та батьків у вихованні учнів (*кейс-стаді*).
- 4.3. Особливості родинно-сімейного виховання в сучасній школі (*батьківський лекторій*).
- 4.4. Розуміння батьками шляхів виховання дитини, як умова формування конструктивного діалогу в родині (*тренінг*).
- 4.5. Взаємовідносини батьків і дітей (*тренінг*).
- 4.6. Традиції моєї родини – часточка сімейної педагогіки (*тренінг*).
- 4.7. Проблеми підліткового віку. Шляхи вирішення (*батьківський ринг*).
- 4.8. Дитячі страхи та способи їх корекції (*бесіда*).
- 4.9. Уроки спілкування (*тренінг*).
- 4.10. Емоційна складова дитячо-батьківських відносин (*тренінг*).

Результати навчання

Після вивчення рекомендованої літератури, участі у практичних заняттях з використанням активних форм навчання, опрацювання питань для самоконтролю ви будете

знати:

- технологію організації активних форм навчання батьків учнів;
- особливості родинно-сімейного виховання;
- проблеми підліткового віку;
- як боротися з дитячими страхами;
- шляхи взаємодії батьків та їхніх дітей;

вміти:

- проводити педагогічну раду, кейс-стаді, батьківський лекторій, тренінг, батьківський ринг, бесіди;
- обирати ефективні шляхи співпраці з батьками учнів;
- проводити уроки спілкування;
- взаємодіяти з батьками учнів у їх вихованні;

мотивовані:

- на просування ідей співпраці з батьками учнів у загальноосвітньому навчальному закладі.

Ключові слова: *батьківський лекторій, батьківський ринг, бесіда, взаємодія, кейс-стаді, педагогічна освіта батьків, педагогічна рада, сімейне виховання, співпраця, спілкування, тренінг.*

Список рекомендованої літератури

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы: пер. с англ. / Э. Берн. – М. : Прогресс, 1988. – 400 с.
2. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе : контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М. : Высшая школа, 1991. – 204 с.
3. Комісарова С. М. Мистецтво сімейного життя / С. М. Комісарова, М. В. Білогорка, Г. А. Скорейко. – Чернівці : Склавія, 2000. – 112 с.

Інформаційно-довідкові матеріали

ТЕМА 4.1 ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ І СІМ'Ї У ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ (педагогічна рада)

Мета: проаналізувати основні компоненти та елементи виховної системи у взаємодії школи та сім'ї; визначити роль класного керівника в згуртуванні й розвитку класного колективу.

Педагогічна рада – колегіальний орган управління загальноосвітнім навчальним закладом, повноваження якої визначаються Положенням про загальноосвітні навчальні заклади [35].

Рекомендації щодо проведення

Пам'ятка

для вивчення ефективності підготовки та проведення педагогічної ради (ПР)

1. Планування організаційно-педагогічної та організаційно-методичної діяльності ПР. Перспективний план педрад. Підпорядкування тем педрад обраній науково-методичній проблемі.
2. Робота ПР згідно з «Положенням про педагогічну раду загальноосвітньої школи» та «Положенням про середній ЗНЗ». Кількість педрад. Регламент.
3. Забезпечення належного науково-теоретичного рівня педрад. Актуальність обговорених проблем. Тематика.
4. Форми проведення педагогічних рад.
5. Ефективність аналізу роботи за минулий навчальний рік на серпневій педраді.
6. Підготовка до конкретних засідань педрад (анкетування вчителів щодо проблеми, яка має розглядатися, вивчення цих анкет, доповнення їх аналізом заходів, що проводились у школі, та результатами внутрішньошкільного контролю). Контроль за підготовкою.

Продовження

Рекомендації вчителям, що виступають на педраді.

7. Етапи проведення засідання. Забезпечення активності вчителів під час обговорення винесеного на засідання питання. Періодичність виступів педагогів.
8. Підготовка проекту виваженого рішення. Прийняття рішення з урахуванням пропозицій і доповнень учасників засідання.
9. Створення умов, необхідних для виконання прийнятих рішень. Визначити виконавців рішення, врахувати їхні індивідуальні можливості, індивідуальні якості, здібності, досвід.
10. Організація виконання рішення (чітка програма діяльності педагогічного колективу на певний період).
11. Контроль за виконанням рішення педагогічної ради.

План підготовки педради

1. Створити комісію з підготовки питання.
2. Розподілити педагогічний колектив на творчі групи.
3. Дібрати науково-методичну літературу для опрацювання її творчими групами.
4. Організувати роботу творчих груп із дослідження проблеми.
5. Провести роботу експертної комісії з оцінки творчих розробок.
6. Підготувати проект рішення педради.
7. Розглянути на оперативній нараді питання про готовність проведення педради.

Етапи-блоки проведення педради

- «Виховна система класу, її компоненти й елементи».

Використані форми організації діяльності: індивідуальні й групові бесіди, консультації, відвідування годин спілкування, вивчення документації класних керівників, анкетування класних керівників і учнів, проведення методичних комісій класних керівників; проведення батьківських зборів, залучення батьків до виступів із доповідями на загальношкільних і класних зборах, їхня участь у виховній роботі, робота з батьківським комітетом, індивідуальна робота з батьками, ведення відповідної документації.

- «Узагальнююча діяльність».

Завдання для груп

1. «Виховна система класу, її компоненти й елементи».

2. «Роль класного керівника в згуртуванні й розвитку класного колективу, функції й завдання класного керівника».
3. «Взаємодія школи, позашкільних організацій у роботі з батьками учнів».
4. «Планування роботи класного керівника, ведення документації».

Критерії для експертів

- актуальність і доцільність висвітлених проблем;
- колективна або індивідуальна робота в групі;
- оригінальність, новизна, глибина розкриття проблем;
- логічна, мовна культура виступу;
- чіткість викладу, використання термінології;
- інформаційна насиченість.

Хід засідання педради

1. Організаційний момент.

- Вступне слово директора школи.
- Гра «Чудові слова» (кожному вчителю потрібно сказати колегам комплімент).

2. Захист групами своїх пропозицій, вироблених на основі опрацьованої літератури й аналізу практичного досвіду.

Група 1. «Виховна система класу, її компоненти й елементи» (метод «коло ідей»):

- гра, у ході якої необхідно розглянути основні компоненти виховної системи класу й підібрати до кожної складової частини елементи (кожна група має розрізані папірці з назвами елементів, які треба згрупувати відповідно до кожного з п'яти компонентів виховної системи);
- гра «У світі мудрих думок» (відгадати, кому належить вислів).

Група 2. «Роль класного керівника в згуртуванні й розвитку класного колективу, функції і завдання класного керівника» (метод «суд від свого імені»):

- творче завдання (учитель читає зміст функції, а учасники педради повинні підібрати їй назву);
- гра «Музи педагогіки» (описати або намалювати музу педагогіки);

– конкурс-експромт «Букет для класного керівника» (учасникам треба скомпонувати букет, називаючи при цьому особистісні та професійні якості, притаманні сучасному класному керівникові).

Група 3. «Взаємодія школи, позашкільних організацій у роботі з батьками учнів» (метод «займи позицію») (рис. 4.1; 4.2).

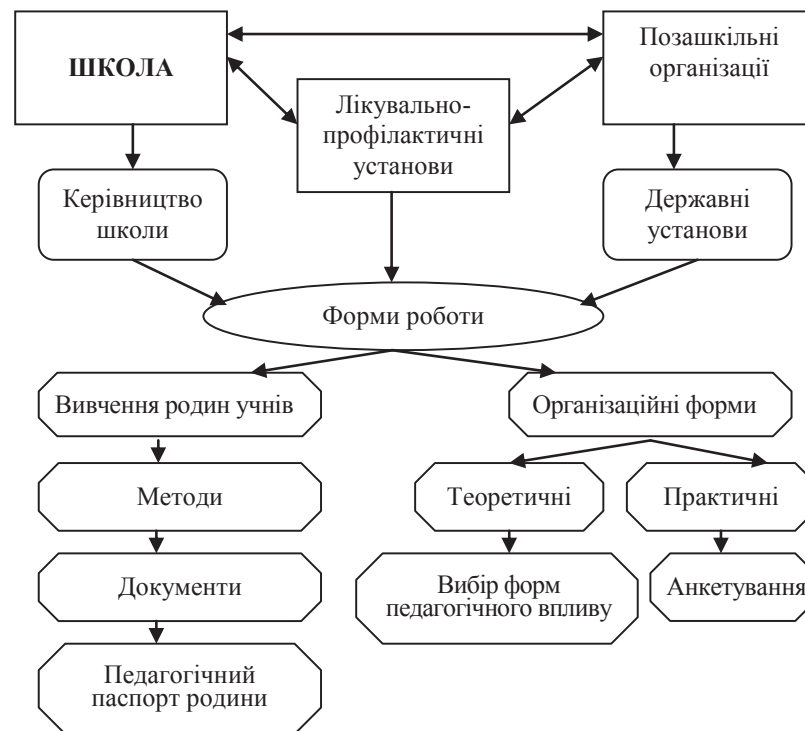

Рис. 4.1. Взаємодія школи, позашкільних організацій у роботі з батьками учнів

Підсумок роботи третьої групи. Школа і сім'я мають одне спільне завдання – виховати особистість, здатну знайти своє місце в суспільстві. І робити вони це мають у тісній співпраці.

Формами організації роботи з батьками учнів 1 – 5-х класів можуть бути: день відкритих дверей, школа молодих батьків,

відкриті уроки, інформаційні куточки для батьків, колективні заходи «Давайте познайомимось», «Наші захоплення», «Мама, тато, я – спортивна сім'я».

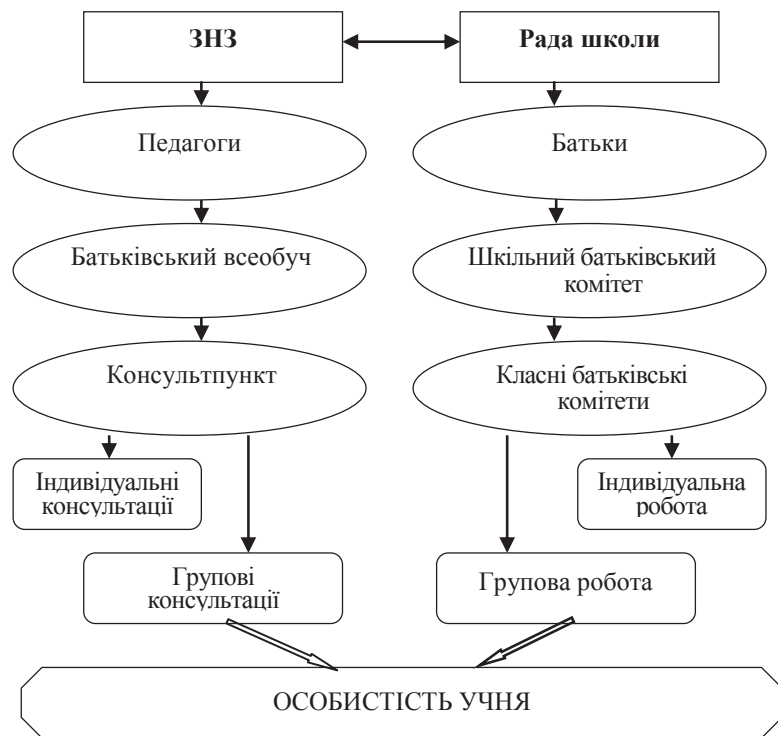

Рис. 4.2. Системний підхід до роботи з батьками учнів

Для роботи з батьками учнів 6 – 8-х класів доцільно використовувати: лекції для батьків, написання творів «Моя родина», «Я і моя сім'я», випуск фотогазет «Професії батьків», «Мій тато – захисник Вітчизни», участь у веселому ярмарку, сімейні свята «Бережімо наших матерів».

З батьками учнів 9 – 11-х класів можна проводити: зустрічі з адміністрацією школи «Проблема. Шляхи. Розв'язання»; бесіди, рольові ігри «Гострий кут», «Я не розумію»; зустрічі з класним керівником «Розмова наодинці»; тренінги спілкування.

Група 4. «Планування роботи класного керівника, ведення документації» (метод «навчаючи вчуся»):

- творча практична робота (складання плану роботи класного керівника за вибраним варіантом);
- складання формули успіху вчителя:

$$\text{Успіх вчителя} = \frac{\text{досвід} \times \text{інтелект}}{\text{позитивні якості вчителя} \times \text{майстерність}}$$

3. Проект рішення педагогічної ради.

1. Педагогічному колективу застосовувати у роботі системний підхід у навчанні та вихованні учнів.

2. Класним керівникам спрямувати роботу на координацію спільної діяльності школи, сім'ї та громадськості й використовувати у своїй роботі нові форми виховної роботи: особистісно орієнтовані спільні творчі дії; виховні тренінги спілкування; проблемні довірчі бесіди; збори-роздуми; «філософські столи».

3. На шкільній методичній комісії класних керівників розглянути питання «Визначення головної мети, завдань виховної роботи в класі».

4. Планування виховної роботи здійснювати за обраним варіантом плану класного керівника.

(Примітка: кожен пункт проекту рішення, після його уточнення на педраді, в остаточному варіанті повинен обов'язково містити прізвища відповідальних за виконання, дату виконання. Крім того, доцільно в рішенні педради передбачити прізвище відповідальної особи (осіб), яка готуватиме повідомлення «Про хід виконання рішень попередньої педради» до розгляду першим питанням на черговій педраді).

ТЕМА 4.2 ВЗАЄМОДІЯ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА ТА БАТЬКІВ У ВИХОВАННІ УЧНІВ (кейс-стаді)

Мета: формування умінь колективного вирішення проблем сімейного виховання.

Кейс-стаді – це метод аналізу конкретних ситуацій, який дає змогу проводити ефективно навчання в умовах швидких змін.

Рекомендації щодо проведення

Вид роботи	Час	Вид діяльності
Індивідуальна робота	30 % часу	1. Ознайомлення із ситуацією (за текстом або за розповіддю). 2. Виявлення проблем. 3. Узагальнення інформації. 4. Аналіз інформації.
Групова робота	50 % часу	1. Уточнення проблем та їхня ієрархія. 2. Формування альтернатив рішення. 3. Складання переліку переваг і недоліків кожного рішення. 4. Оцінка альтернатив.
Індивідуальна й групова робота	20 % часу	1. Обґрунтування можливості застосування альтернатив. 2. Підготовка звіту й презентації результату.

Інструкція вєдучому

1. Детально вивчити літературу з даної проблеми. Підібрати суперечливі педагогічні факти, ситуації з теми, обраної заздалегідь.

2. Підготувати коротке вступне слово, в якому мотивувати постановку полемічних питань.

3. Фіксувати думки виступаючих, оцінювати їх ідеї.

4. Підвести підсумки дискусії та думок учасників.

Інструкція учасникам гри

1. Добре уявляти свою роль, вміти переконуватися.

2. Під час виступу демонструвати чіткий зв'язок між теорією та практикою відповідно до загальної ідеї дискусії; виступи повинні бути діловими, переконливими, обґрунтованими, грамотними.

Хід проведення

Міні-кейс № 1.

Після чергового пропуску уроків п'ятикласником Юрою, класний керівник сказав йому:

– Юра, можна я сьогодні прийду до тебе в гості?

Очі хлопчика округлилися:

– А що я накоїв?

– Нічого. Просто хочу завітати до вас у гості, – сказав класний керівник.

– А ви нічого поганого не скажете?

– Чесне слово, ні, – сказав класний керівник і пішов у вчительську одягатися.

Вдома в Юри класний керівник почав розмову про шкільні справи, про те, як збирали металобрухт, ходили на екскурсію на хлібзавод. Нічого поганого про Юру він не сказав. Після бесіди Юра проводить класного керівника і всім своїм виглядом показує, що візит учителя йому сподобався.

Які психолого-педагогічні вимоги слід знати і виконувати класному керівнику при відвідуванні сім'ї учнів і бесіди з батьками?

Міні-кейс № 2.

В четвертому класі з'явилась нова дівчинка. Жила вона з матір'ю та двома меншими братами. Мати мало турбувалася про дочку. Тому вона часто запізнювалася до школи, приходила неохайна. З учнями дівчинка майже не спілкувалася, погано вчилася.

Що б Ви порадили класному керівнику в такій ситуації? Вкажіть основні форми та методи роботи класного керівника з дітьми з проблемних сімей.

Міні-кейс № 3.

На батьківських зборах батьки запропонували, щоб у класного керівника і вчителів-предметників кожного тижня були чітко визначені години прийому батьків.

Як Ви ставитесь до такої пропозиції батьків?

Міні-кейс № 4.

В одній дружній сім'ї з'явилася така традиція – вечорами за чашкою чаю обговорювались події дня. Всі разом переживали радощі та невдачі в житті кожного члена сім'ї. Багато розмов було про роботу матері – вона вчителька, про складні операції батька-хірурга. Всі досягнення і невдачі дітей обговорювались з

такою ж зацікавленістю, як і справи дорослих. І не тільки їх успішність, а також гуртки, спорт – усе викликало інтерес. У дім досить часто приходили однокласники дітей. Батько й мати з інтересом слухали про шкільне життя, брали участь в обговоренні подій.

Який вплив на виховання дітей мала атмосфера цієї сім'ї? Які моральні якості формуються у дітей у цій сім'ї?

Міні-кейс № 5.

До класного керівника за порадою прийшла мати однієї з учениць 10 класу. Хоча дівчинка добре вчилася, проте дочка зовсім не допомагала матері в роботі по господарству. Які можливі причини такого становища?

Що б порадили Ви матері як класний керівник? Знання яких форм і методів трудового виховання дітей у сім'ї допоможе класному керівнику надати дійову допомогу в даній ситуації?

Міні-кейс № 6.

Батько восьмикласника Колі прийшов за порадою до класного керівника щодо виховання сина. Батько скаржився, що син не слухає його і матір, пізно ввечері приходиться додому, на зауваження не реагує.

Що б Ви порадили цьому батькові як класний керівник? Знання яких форм і методів трудового виховання дітей у сім'ї допоможе класному керівнику надати дійову допомогу в даній ситуації?

Міні-кейс № 7.

Щовечора діти доповідають батькові про свої шкільні справи. Вірніше, навіть не просто доповідають, а в повній мірі звітують. Вони сідають поруч, напроти них за стіл сідає батько, і вони показують свої щоденники. Якщо немає гарних оцінок, тато веде з ними бесіду, майже завжди на ту саму тему: яким він був старанним у дитинстві і як добре вчився. Батько не терпить заперечень, тому розмовляти, заперечувати або перебивати його діти не наважуються. Іде оцінна характеристика.

Який стиль внутрішньосімейних відносин панує в цьому будинку? Що можна сказати про батька? Як позначається такого роду експерименти на дитині згодом?

ТЕМА 4.3

ОСОБЛИВОСТІ РОДИННО-СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

(батьківський лекторій)

Мета: систематизувати теоретичні знання щодо родинно-сімейного виховання.

Батьківський лекторій – надання батькам систематизованих знань з теорії виховання, привернення їхньої уваги до актуальних проблем виховання.

Рекомендації щодо проведення

Батьківські лекторії проводяться з метою піднесення рівня свідомості батьків, їхньої педагогічної освіти і докорінного поліпшення виховання дітей у сім'ї. До роботи в них можна залучити наукових працівників педагогічних інститутів та університетів, вчителів, а також інших спеціалістів.

Правильно організована робота батьківських лекторіїв активізує батьків, залучає їх до співпраці зі школою, що позитивно позначається на поліпшенні навчально-виховної роботи в школі. Успіх проведення батьківських лекторіїв забезпечується дотриманням таких умов: тематика їх складається за можливості нестандартна, що привертає увагу, викликає інтерес і навіть іноді інтригуюча. На таке зібрання батьки, як правило, приходять, тому що тема названа конкретно, вона їх цікавить. Батьки приходять з певними очікуваннями, і якщо ці очікування виправдовуються, то відразу знімається проблема відвідування наступного лекторію; зацікавлені батьки придуть на черговий лекторій.

Важливою умовою успіху батьківських лекторіїв є визначення чіткого графіку їх проведення. Цей графік на перших зборах повідомляється батькам для того, щоб вони заздалегідь могли спланувати свій час. Залежно від можливостей ЗНЗ та режиму

роботи батьків ці зустрічі можуть проходити щомісяця або раз на чверть, в одні і ті ж дні тижня і в одні і ті ж години.

Зміст проведення

В умовах українського національно-культурного відродження, створення нової системи виховання та освіти юного покоління питання співпраці сім'ї та школи у формуванні особистості, їх взаємодії та взаємовпливу є досить актуальним. Спираючись на Закон України «Про освіту», Національну доктрину розвитку освіти у XXI столітті, Концепцію розвитку освіти України на період 2015 – 2025 р., на одне з перших місць виходить проблема сімейного та громадянського виховання – школа і сім'я – це дві сили, які здатні сформувати майбутнього громадянина України.

Роль сім'ї у вихованні та розвитку особистості важко переоцінити. Адже загальноосвітні навчальні заклади ніколи не зможуть узяти на себе всю справу виховання і замінити повністю сім'ю. Родина – це основа формування людської особистості, бо робить життя кожного щасливим, повноцінним, плідним. Перші уроки життя діти здобувають у сім'ї, де громадянськість виховується всім укладом спільного життя: побутом, працею, звичаями. Тут насамперед дитина засвоює такі загальнолюдські поняття, як добро і зло, правда і кривда, гарне і погане, корисне і шкідливе – тобто ті морально-етичні принципи, на яких споконвіку ґрунтується педагогічний досвід народу. Саме в родині дитина отримує досвід громадянської поведінки. Джерело громадянськості дітей міститься у психоповедінці батьків – їхньому патріотизмі, вболіванні за біди й невдачі, гордості за успіхи Батьківщини, готовності стати на захист; примножувати її матеріальну і духовну культуру.

Теоретичні основи формування родинно-сімейного виховання у школі на сучасному етапі

Родина є основою держави. Родина, рід, родовід, народ – поняття, що розкривають моральну й духовну сутність, природну послідовність основних етапів формування людини. Від роду до наряду, нації – такий природний шлях розвитку кожної дитини, формування її національної свідомості і громадянської зрілості.

Родинне виховання – перша природна і постійно діюча ланка виховання. Без докорінного поліпшення сімейного виховання не можна домогтися значних змін у подальшому громадянському вихованні підростаючих поколінь. У сім'ї закладається духовна основа особистості, її мораль, самобутність національного світовідчуття і світорозуміння. Сімейне виховання – це перевірений віками досвід національного виховання дітей у сім'ї. Воно є джерелом формування світогляду, національного духу, високої моральності, трудової підготовки, громадянського змужніння, глибоких людських почуттів, любові до матері, батька, бабусі і дідуся, роду і народу, пошани до рідної мови, історії, культури.

Завдання родинно-сімейного виховання:

– виховання фізично і морально здорової дитини, забезпечення необхідних екосоціальних умов для повної реалізації можливостей розвитку дитини;

– створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, умов для розвитку почуттів і сприймань дитини, її самореалізації;

– засвоєння моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми і в суспільному оточенні, виховання культури поведінки, правдивості, справедливості, гідності, честі, людяності, здатності виявляти турботу про молодших, милосердя до слабших і людей похилого віку;

– залучення дітей до чарівного світу знань, вивчення народних казок, пісень, прислів'їв, приказок, дум, лічилок тощо; виховання поваги до школи і вчителя, прагнення до освіти й творчого самовдосконалення;

– включення дитини до спільної з дорослими діяльності, розвиток творчої працелюбності, спрямування її зусиль на турботу про навколишнє середовище; виховання дітей цивілізованими господарями та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин;

– формування естетичних смаків і почуттів, уміння розрізняти красиве і потворне в мистецтві і житті, поважати прекрасне в учинках людей;

– забезпечення умов для творчої практичної діяльності дітей;

– забезпечення духовної єдності поколінь, збереження родинних традицій, сімейних реліквій, вивчення родоводу, прилучення дітей до народних традицій, звичаїв, обрядів, виховання в них національної свідомості і самосвідомості.

Пріоритетні напрями родинно-сімейного виховання

1. Правове виховання.

2. Моральне виховання. Мета: набуття молодим поколінням морального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжлюдських і міжнаціональних взаємин, формування моральної культури. Зміст морального виховання у сім'ї становить насамперед виховання любові до рідної землі, свого народу, його культури та мови; виховання гуманних почуттів; формування розумних потреб, свідомої дисципліни; виховання в дітей скромності, чесності і працьовитості, здатності до прояву почуттів сорому та власної гідності, непримиренності до аморальних учинків людей.

3. Статеве виховання. Від морально-психологічного клімату в сім'ї, від взаємовідносин між батьками залежить виховання в підростаючого покоління кращих моральних якостей.

4. Художньо-естетичне виховання, що спрямоване на формування в дітей основ естетичної культури.

5. Формування духовності й духовної культури дітей у сім'ї певним чином відображає сферу інтересів і потреб життя суспільства. Значне місце у формуванні духовності людини посідає родинно-побутова культура, в якій найбільш повно відображено норми стосунків у сім'ї, шанобливе ставлення до найрідніших людей. Зміст родинно-побутової культури сприяє збереженню рідної мови, традицій, історії родоводу, забезпечує духовну єдність поколінь, неперервність минулого, сучасного, майбутнього нації. Формування духовності тісно пов'язується з релігійними виховними традиціями.

6. Патріотичне виховання. Могутнім стимулом виховання патріотичних почуттів і практичної діяльності є формування національної свідомості. Воно передбачає усвідомлення дітьми

своєї етнічної спільності, оволодіння національними цінностями і мовною культурою свого народу.

7. Трудове виховання. Воно має забезпечити повагу до людей праці; свідоме ставлення до праці як вищої цінності людини суспільства, формування творчої працелюбної особливості; взаємодію сім'ї, школи, трудових об'єднань учнів, позашкільних установ і трудових колективів; нетерпимість до проявів безвідповідальності в праці і лінощів.

8. Екологічне виховання. Екологічна культура передбачає усвідомлення людиною себе як частини природи, що є основою життя: свідоме дотримання норм поведінки в природі; пропаганду природоохоронних ідей.

9. Розумове виховання. Зумовлює розвиток у дітей цікавості, допитливості, кмітливості, інтелекту і формування в них пізнавальних інтересів; виховання свідомого ставлення до навчання, розвиток пізнавальної активності, культури розумової праці: розвиток потреби у творчому оволодінні знаннями і вміння самостійно їх здобувати; виховання мотивів та відповідального ставлення до навчання, готовності до практичного застосування знань і вмінь; привчання до наукової організації розумової праці. Розумове виховання передбачає створення сприятливих умов, за яких діти мають розвивати свої природні здібності і таланти, задовольняти інтереси, вдосконалювати інтелектуальні вміння, збагачувати почуття. Виховання дітей у сім'ї вимагає від батьків глибоких знань і врахування їх вікових особливостей. Це повною мірою сприяє формуванню в дітей уміння міжособистісного спілкування та підготовки їх до життя.

10. Фізичне виховання. Спрямоване на турботу про здоров'я та збереження життя як найвищої цінності й забезпечення гармонічного фізичного розвитку та духовного життя, багатогранної діяльності дитини. Дотримання чіткого режиму праці, відпочинку і харчування; система бесід про людину і особливості людського організму; оптимальне чергування розумової і фізичної праці; залучення дитини до активної участі у спортивних секціях; активна пропаганда і утвердження здорового способу життя в родині

Успіх виховання у сім'ї залежить від таких чинників:

1. Сприятливого морального клімату.
2. Спільної діяльності членів сім'ї, що породжує доброту, людяність, духовність.
3. Справедливого розподілу обов'язків, взаємодопомоги та підтримки.
4. Спільного життєвого світогляду.
5. Оптимістичного настрою в сім'ї.
6. Особистого прикладу батьків – головного методу сімейного виховання (наслідування досвіду).
7. Шанування членів родини: поваги до старших, навчання спілкування, розвитку власних моральних цінностей, адаптації.
8. Бережливого ставлення до природи.
9. Активної участі дітей у сімейному житті.
10. Стилю виховання (прагнення до демократичного).
11. Відсутності насилля.
12. Збереження добрих традицій та звичаїв. У них засвоюється культура сім'ї, повага до старших, любов до молодших, такт.
13. Підготовки до майбутнього сімейного життя.

Виховний ідеал української сім'ї

Він формувався протягом усієї історії українського народу. Цей ідеал викристалізувався у формі ставлення в народі до сім'ї і праці, особливостях засвоєння, збереження і розвитку духовної культури, вияву громадянських почуттів, дотримання обов'язків, прав і свобод українського народу. В сучасних умовах на виховний ідеал мають орієнтуватися державна політика, школа, сім'я, суспільство. Він створювався віками і за традицією сьогодні має переходити від старших поколінь до молодших, що його доповняють і вдосконалять.

Українська сім'я має культивувати такі якості і особливості характеру людини, як:

- повага і відданість своїм батькам, готовність до взаємодопомоги;
- шанування культу предків, традицій і звичаїв свого народу;
- сформованість національної свідомості, любов до рідної землі і народу, відданість Україні;
- розуміння і відчуття духовної єдності поколінь, повага до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;

- сформованість високої мовної культури, досконале володіння українською мовою, яка є основою національної культури;
- шанобливе ставлення до культури, звичаїв, традицій народів, що населяють Україну;
- усвідомлення власної національної гідності, честі, внутрішньої свободи, гордості за свою землю і народ;
- усебічний і гармонійний розвиток особистості;
- висока духовна культура особистості, сформований світогляд, розуміння законів розвитку природи, суспільства;
- дотримання принципів загальнолюдської і народної моралі: правдивості, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, гуманного ставлення до людини і довкілля;
- повноцінний фізичний розвиток, міцне здоров'я, фізична досконалість;
- повага до Конституції, законодавства України, державної символіки; усвідомлення громадянської відповідальності за дотримання основ державного права, трудового, громадянського, сімейного законодавства;
- висока художньо-естетична освіченість і вихованість особистості;
- екологічна культура, гармонія відносин з природою;
- спроможність розвивати пізнавальну активність і культуру розумової праці;
- розуміння суспільної ролі наукових знань;
- уміння міжособистісного спілкування, культура спілкування, гуманізм, колективізм, товариськість, доброзичливість, чесність, дисциплінованість, взаємопідтримка, чесність і порядність в особистій поведінці і відносинах з іншими.

Рекомендації щодо вдосконалення роботи в системі родинно-сімейного виховання

1. Створення сприятливого психологічного клімату в сім'ї, де виховується дитина.
2. Організація і проведення спільної роботи в системі «вчитель – діти – батьки».

3. Безпосередня участь батьків, членів педагогічного колективу в навчально-виховному процесі, в медико-профілактичній роботі з учнями.

4. Безпосередня участь батьків у розвитку та зміцненні матеріально-технічної бази навчального закладу.

ТЕМА 4.4

РОЗУМІННЯ БАТЬКАМИ ШЛЯХІВ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНОГО ДІАЛОГУ В РОДИНІ (тренінг)

Мета: сприяти становленню батьківської компетентності шляхом усвідомлення і осмислення механізмів діалогічного спілкування та формування вмінь і навичок конструктивної взаємодії з дітьми у сім'ї.

Тренінг – педагогічна технологія навчання, оскільки він має чіткий алгоритм використання й гарантує досягнення запланованого результату [8].

Рекомендації щодо проведення

Тренінгові заняття проводяться з батьками з метою розширення комунікативних можливостей батьків, їх уявлень про себе і про дитину, зміцнення позитивних якостей учасників, розуміння інших людей, пошуку оптимальних шляхів спілкування з дитиною на основі повного її прийняття, методів виховання дитини, активізація її внутрішніх психологічних ресурсів для вирішення різноманітних проблем виховання і розвитку дитини. Існують такі форми батьківських тренінгів: очні та заочні; з дітьми і батьками; тільки з батьками.

Психолого-педагогічними основами будь-якого тренінгу є те, що будь-яка людина має багатий позитивний досвід

вирішення різних проблем, ознайомена з методами реагування на різноманітні сімейні ситуації. Оскільки доросла людина критично сприймає будь-яку інформацію, спираючись на власний життєвий досвід, навчити себе може тільки вона сама.

Тренінги включають лекції, семінари, консультації, практикуми, рольові ігри.

Хід проведення

1. Вправа на знайомство «Інтерв'ю».

Мета: познайомити учасників, сприяти згуртованості групи та створенню комфортної атмосфери для успішної роботи.

Хід вправи. Учасники об'єднуються в пари і по черзі беруть один в одного інтерв'ю за такими запитаннями :

- Ім'я.
- Відомості про сім'ю.
- Три речі, які Ви найбільше любите в житті.
- Життєве кредо.
- Найцікавіший спогад з дитинства.

Рефлексія.

- Які почуття виникли у вас під час виконання вправи?
- Що цікавого для себе ви дізналися?

2. Вправа «Мої очікування від тренінгу».

Мета: сформулювати очікування від тренінгу, сприяти подальшому знайомству учасників один з одним.

Ресурси: різнокольорові стікери.

Хід вправи. Учасники стисло (не більш ніж за одну хвилину) розповідають про себе все те, що вони вважають необхідним, назвають причини, з яких вони вирішили брати участь у роботі тренінгу, проговорюються очікування від тренінгу.

Рефлексія.

- Які почуття виникли у вас під час виконання вправи?

3. Вправа «Правила роботи в групі».

Мета: створити атмосферу довіри, доброзичливості в тренінговій групі, надати інформацію про принципи роботи групи.

Хід вправи. Учасники оголошують принципи групи, які, на їх думку, сприяють створенню доброзичливої та ділової атмосфери водночас:

- кожен учасник має можливість висловитися, якщо у нього є бажання;
- всі учасники групи поважають цінності і погляди кожного, навіть, якщо не згодні з ними;
- обговорюються ідеї, пропозиції, а не люди, що їх висловили;
- всі учасники роблять зауваження коротко і по суті;
- кожен учасник, навіть захищаючи свою точку зору, відкритий для сприйняття чужих ідей, думок та інтересів інших учасників;
- усі розбіжності, конфлікти, що виникають під час роботи, розв'язуються мирним шляхом з урахуванням інтересів учасників і правил роботи;
- всі учасники прагнуть створити відкриту, ділову, дружню атмосферу.

4. Міні-лекція «Три шляхи у вихованні».

Мета: ознайомити учасників з різними підходами у сімейному вихованні.

Зміст міні-лекції. Батьки у всьому світі, виховуючи своїх дітей, можуть іти одним з трьох шляхів: влади, поступливості або діалогу. Ось коротка характеристика цих шляхів.

Влада

Цей шлях опирається на переконання дорослого, що батьки завжди краще знають і мають рацію, демонструють дитині, хто головний. Дитина повинна підкорятися їхній волі, найкраще без дискусії. Батьки найчастіше виступають у ролі контролера, ексекютора, судді, володаря, поліцейського, а іноді й ката. Такий образ батьків викликає у дитини почуття страху, злості, гніву, жалю, несправедливості, кривди, приниження, сорому. У дитини з'являється переконання, що батьки її не розуміють, можливо, не люблять. У поведінці дитини може з'явитися опір, брехня, покір, агресія, ворожість, бунт або лицемірство. Дитина може думати: «ніхто не прислухається до моєї думки, а, значить, мої думки дурні та нічого не варті. Я ні на що не здатна, якщо мене треба постійно контролювати, слідкувати за мною, перевіряти. Тільки батьки знають, що добре для мене».

Можливі наслідки для дитини – відсутність бажання змінюватися, залежність від думки та оцінок інших, нездатність

творчо мислити, самостійно вирішувати проблеми, занижена самооцінка, відсутність віри у власні можливості.

Можливі наслідки для батьків – почуття безсилля, незадатності вплинути на ситуацію, що посилюють незадоволення дитиною та собою як батьками.

Наслідки для родини – холодність, неприязнь, емоційна відчуженість, ворожість, конфлікти. Родина перетворюється на поле битви.

Поступливість

На цьому шляху батьки заради «святого спокою» поступаються дитині, хоча це суперечить їхнім відчуттям і потребам. Вони підкоряються волі дитини, щоб уникнути конфронтації. Постать батьків поступлива, але наелектризована злістю, роздратуванням щодо «самолюбивої, сповненої бажань і претензій» дитини.

Дитина відчувається у виїгрі – «Я перемогла». Це породжує змішані почуття: триумф, почуття провини, невпевненість, викликані відсутністю опору з боку дорослого. Вона може думати: «Всі повинні мені підкорятися», «Найважливіші мої почуття і потреби», «Батьки все зроблять заради мене, варто тільки бути впертою». Свою волю дитина диктує за допомогою крику, плачу, шантажу, тиску.

Можливі наслідки для дитини – відсутність почуття безпеки через своєрідну зміну ролей – батьки виявляються «слабкими», а дитина «сильною». У дитини може розвинути імпульсивний спосіб реагування, егоїзм, нездатність підпорядковуватися авторитетові, суспільним та етичним нормам, а також працювати в колективі (виникають проблеми в школі, з ровесниками).

Можливі наслідки для батьків – неприязнь до дитини, безсилля, незадоволення собою як батьками, незадоволення з приводу постійних поступок дитині всупереч своїм потребам та почуттям.

Наслідки для родини – відчуженість, холодність, неприязнь (батьки не можуть витримувати поведінку своєї дитини, їм не подобається бути з нею).

Діалог

На шляху діалогу батьки передають дитині важливі для них цінності, враховуючи почуття та потреби дитини, а в ситуації конфлікту шукають спільне рішення, яке б задовольняло всіх зацікавлених. Батьки поважають почуття, потреби та думки дитини. Допомагають дитині розкривати свої можливості, сприяють ставленню її адекватної самооцінки. Також батьки поважають свої потреби та почуття, можуть твердо сказати «ні», коли ситуація вимагає цього. Тому дитина може бути задоволена сама собою, відчувати повагу до власної думки та думки батьків (вчителів, інших людей), мати високе почуття власної вартості та відповідальності за свої вчинки. Дитина може думати: «Я можу сама приймати рішення, я можу бути відповідальною, я здатна багато на що і хочу спробувати свої сили, а якщо в мене не вийде, – спробую ще раз».

Можливі наслідки для дитини – бажання співпрацювати з батьками, їй подобається бути з ними. У дитини розвивається впевненість у собі, повага до потреб і почуттів інших.

Можливі наслідки для батьків – задоволення собою як батьками, почуття близькості, радість від перебування разом з дитиною, приязні стосунки з нею. Можливість виразити своє незадоволення (гнів, розчарування, злість), не ображаючи дитину.

Наслідки для родини – менше конфліктів, бо вони вирішуються вчасно і за допомогою діалогу. Дитина вчиться самостійності та відповідальності. Розвиваються конструктивні діалогічні стосунки між батьками та дітьми, формуються міцні емоційні зв'язки та вміння виявляти взаємну турботу та повагу.

5. Рольова гра «Застосування трьох шляхів у вихованні».

Мета: проаналізувати різні виховні підходи батьків стосовно дитини, сприяти розумінню необхідності використання діалогу у сімейному вихованні.

Ресурси: фігурки з кольорового паперу у відповідності до кількості учасників – зірочки, сонечка, квіточки для об'єднання в групи; картки з написами «Влада», «Поступливість», «Діалог».

Хід проведення. За допомогою кольорових фігурок модератор об'єднує учасників у три групи, кожна з яких вибирає картку з надписом «Влада», «Поступливість», «Діалог». У відповідності з написом на картці придумати проблемну

ситуацію у сім'ї та за допомогою рольової гри продемонструвати її. Кожна група по черзі розігрує проблемну ситуацію в сім'ї, де батьки застосовують певний виховний підхід: «Влада», «Поступливість», «Діалог».

Учасники вгадують, який це був підхід і чому саме вони так вважають. Таким чином, учасники краще усвідомлюють отриману інформацію, розуміють особливості кожного виховного підходу, його недоліки та переваги.

Рефлексія.

- Як почувалися учасники в ролі дитини, батьків в кожному окремому випадку?
- Як проявляють батьки свою любов до дитини у кожному з випадків?
- Що важливого у розігруванні стосунків помітили «глядачі»?
- Які важливі висновки Ви для себе зробили, аналізуючи кожен з виховних підходів у сім'ї?

6. Творче завдання «Спогади дитинства».

Мета: сприяти актуалізації дитячого досвіду батьків для усвідомлення і розуміння проблем, які зараз переживає дитина.

Хід проведення. Модератор пропонує учасникам озирнутися на своє минуле і пригадати своє дитинство у віці, в якому зараз їхня дитина.

Завдання:

1. Пригадайте себе у віці вашої дитини.
2. Що для вас було важливим.
3. Яким був ваш характер, особливості поведінки.
4. Повертаючись у сьогодення, пригадайте ті вчинки вашої дитини, які вам не подобаються і уявіть, як би ви вчинили на її місці.
5. Спробуйте знайти в кожному з цих вчинків такі сторони, які можуть викликати у вас розуміння чи навіть відчуття радості, задоволення.
6. Визначте в кожному конкретному випадку, що саме нагадує про ваші вчинки в минулому.
7. Подумайте про те, як саме поведінкові прояви дитини відображають її індивідуальність та до чого вона прагне.
8. Розкажіть про свої спостереження.

Рефлексія.

➤ Одна із переваг батьків – радіти приємним сюрпризам своєї дитини. Бажання батьків дозволяти дитині робити те, що вона хоче, і бути ким вона хоче, – і є, в кінцевому рахунку, проявом любові до неї. Звичайно, батьки інколи прагнуть попередити неприємності у житті дитини, відгородити її від помилок, але у цьому випадку найбільшою помилкою батьків є позбавлення дитини досвіду та здатності самостійно пізнавати життя.

Метафора «Лялечка – метелик». «Якщо ми будемо прискорювати розвиток лялечки, вона ніколи не перетвориться в метелика і може загинути. Перетворення метелика з лялечки повинно пройти усі стадії».

7. Тренувальна вправа «Як звертатися до дитини».

Мета: розглянути особливості спілкування батьків та дітей і відпрацювати комунікативні вміння.

Хід проведення. Учасники об'єднуються в пари. Одному з них пропонується виконувати роль батька, іншому – дитини. Тренер пропонує попрактикуватися взаємодіяти з дитиною на основі «правильних» і «неправильних» звернень (див. табл. 4.1). Учасник отримує 2 картки з різними зверненнями і повинен з різною інтонацією сказати фразу відповідно до ситуації.

Ресурси: картка «Як звертатися до дитини».

Таблиця 4.1

Як звертатися до дитини

Неправильні звернення	Правильні звернення
Говорите з жахом: «Залиш! Не чіпай цей молоток! Це чоловіча справа!»	Говорите спокійно та доброзичливо: «О! Я бачу, ти хочеш забити цей цвях. Подивись, молоток треба тримати так, а цвях отак...»
Дитина хоче допомогти Вам скласти пазли. Ви сердитесь, відкидаєте її руки і кажете: «Залиш! Ти їх зіпсуєш! Якщо ти знищиш пазли, я буду змушена за них заплатити!!! Іди робити уроки!»	Візьміть дитину за руку і скажіть рішучим тоном: «Мені важливо, щоб ти ретельно намила руки, помила і витерла їх насухо! Потім прийдеш і ми разом складемо пазли. Руки повинні бути чистими, бо ми маємо віддати пазли в ідеальному стані»

Продовження

Неправильні звернення	Правильні звернення
Говорите зі стурбованістю у голосі: «Почни, нарешті, вчити цей вірш. Ти ж знаєш, що ти слабша учениця і потребуєш більше часу на навчання!»	Скажіть з радістю у голосі: «А пам'ятаєш, як у минулому році ти боялася того довгого вірша Тараса Шевченка, але ж вивчила на таку гарну оцінку! Мужності! Вивчиши і зараз!»
Кричите: «Перестань його бити! Ти поводишся, як бандит! Що з тебе виросте!»	Зловіть дитину за руку і скажіть рішучим тоном: «Мені не подобається, що ти його б'єш! Битися не можна! Скажи брату словами, чого ти хочеш. Я вірю, що ти зможеш захистити себе у гідний спосіб!»
Говорите жалісливим тоном: «Синочку, чому ти такий лінивий! Ти ж такий здібний. Якби ти не був таким лінивим, то міг би добре вчитися. Я справді не знаю, в кого ти такий вдався!»	Говорите рішуче, але доброзичливим і діловим тоном: «Синочку, ти досить розумний та здібний для того, щоб досягнути це! Я чекаю рішучих змін у школі.»
Говорите незадоволено та з гнівом до дитини, яка не хоче виступати на публіці: «Перестань боятися! Тут нічого боятися та соромитися! Ти вже велика, а поводишся, як мала дитина! Ну давай! Не бійся!»	Говорите спокійним голосом із розумінням: «Ти боїшся...? Ти напевно трохи засоромилась...? Розповідати вірш на публіці – це дуже складна справа навіть для справжніх акторів... Це називається хвилюванням. Але, напевно, ти скоро переможеши цей страх! Ти переконаєшся...»

Рефлексія.

- Які почуття виникли у вас під час виконання вправи?
- Чому до дитини краще звертатися за допомогою одних фраз та чим інші звертання можуть їй нашкодити?

8. Казкова розповідь «Фіолетове кошеня».

Мета: за допомогою метафори показати різні підходи у вихованні та їх вплив на розвиток дитини.

Хід проведення. Модератор пропонує учасникам послухати казку Д. Соколова «Фіолетове кошеня».

«Фіолетове кошеня мило лапи тільки в місячному сяйві.

– І що я маю з ним робити? – кішка плескала у лапи. – Адже хороше, розумне кошеня, а тут таке. Ну що ти будеш робити, хоч кіл на голові теши – ніщо не допомагає! Тільки в місячному! І що ти будеш робити!

– Та що з ним бавишся? – проревів кабан. – Скупати його у сонячному світлі, або ще краще, – у річці! Подивіться на нього, – всі кошенята, як кошенята, а цьому місячне сяйво подавай!

– Та воно ще ж зовсім дурне! – каркала ворона. – Голова маленька, розуму небагато. Ось підросте – з сонячного світла не витягнеш!

Фіолетове кошеня мило лапи тільки в місячному сяйві. Місяць був великий, білий, яскравий.

– Миле кошенятко, – говорив Місяць, – а чому ти фіолетове?

– А що ще якимсь буває? – дивувалося кошеня.

– У мене є брат, – сказав Місяць, він дуже великий і яскраво жовтий. Хочеш на нього подивитися?

– Він схожий на тебе? Звичайно, хочу.

– Тоді не лягай спати, коли я почну танути в небі, а трішки почекай. Він вийде з-за тієї гори і займе моє місце.

Рано-вранці кошеня побачило Сонце.

– Який же ти теплий! – вигукнуло кошеня. – А я знаю твого брата Місяця!

– Передавай йому привіт, – сказав Сонце, – коли зустрінеш. А то ми з ним рідко бачимося.

– Звичайно, передам.

Фіолетове кошеня тепер вміє мити лапки не тільки на сонці, а навіть у мильній ванні. Ну і що?»

Рефлексія.

➤ Як Ви думаєте, про що була казка?

Інформація для модератора. У казці за допомогою метафори були зображені різні підходи у вихованні дитини. Кішка, кабан і ворона – це звичні стереотипні підходи у вихованні, а саме: провина, погроза та насмішка. Місяць – це символ віри. Він допомагає розширити рамки можливостей і відкрити власні ресурси дитини. Тому батькам важливо пам'ятати, що, виховуючи дитину, важливо прислухатися до неї, іти від її потреб, а не від власного уявлення про них.

9. Вправа «Поради щодо встановлення довіри між підлітком і батьками в кризовому стані для них».

Мета: за допомогою метафори показати різні підходи у вихованні та їх вплив на розвиток дитини.

Хід проведення. Модератор пропонує учасникам тренінгу поради щодо встановлення довіри між підлітком і батьками в кризовому стані для них:

1. Уважно вислухайте підлітка. Прагніть до того, щоб підліток зрозумів, що він вам не байдужий і ви готові зрозуміти і прийняти його; не перебивайте, не показуйте свого страху, ставтеся до нього серйозно, з повагою.

2. Запропонуйте свою підтримку та допомогу. Постарайтесь переконати, що даний стан (проблеми) тимчасовий, швидко пройде. Проявіть співчуття і покажіть, що ви поділяєте і розумієте його почуття.

3. Поцікавтесь, що найбільше в даний час турбує підлітка.

4. Впевнено спілкуйтесь з підлітком. Саме це допоможе йому повірити у власні сили. Головне правило роботи з дітьми – не нашкодь.

5. У спілкуванні з підлітком використовуйте слова, речення, які будуть сприяти розвитку контакту: розумію, звичайно, відчуваю, хочу допомогти.

6. У розмові з підлітком дайте йому зрозуміти, що він потрібен іншим і унікальний як особистість. Кожна людина, незалежно від віку, прагне дати позитивну оцінку своїй поведінці, переживає потребу в похвалі.

7. Недооцінка гірша, ніж переоцінка. Надихайте підлітка на високу самооцінку. Вмійте слухати, довіряти і викликати довіру в нього.

8. Звертайтеся за допомогою, консультацією до спеціаліста, якщо щось насторожило вас у поведінці підлітка.

Рефлексія.

➤ Поділіться власним досвідом щодо спілкування з підлітком.

10. Вправа «Компліменти».

Мета: сприяти підвищенню психоемоційного тону групи, розвивати почуття власної самоцінності.

Хід проведення. Модератор пропонує учасникам висловити один одному компліменти (по колу).

Рефлексія.

- Що було приємніше: дарувати чи отримувати комплімент?
- Чи справдилися ваші очікування щодо участі у тренінгу?

ТЕМА 4.5 ВЗАЄМОВІДНОСИНИ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ (тренінг)

Мета: формування усвідомлення різниці між «світом» дитини і дорослого, емоційного переживання, мотивації поведінки; навичок аналізу причин поведінки дитини з огляду на її позицію; ознайомлення з поняттям «прийняття» дитини, особливостями батьків, які приймають і не приймають дитину, впливом негативних установок; визначення правила «мови прийняття» і «мови неприйняття».

Тренінг – форма інтерактивного навчання, метою якого є розвиток міжособистісної й професійної поведінки [43, с. 48].

Рекомендації щодо проведення

Сім'я, як і навчальний заклад, – це своєрідний посередник між особистістю, яка формується, і суспільством. Отже, батьки повинні мати уявлення про мету і завдання, кінцевий результат процесу виховання, що допоможе їм у вихованні власної дитини. Процес сімейного виховання має підготувати до життя і праці у суспільстві, забезпечити формування громадянина, інтегрованого у сучасне йому суспільство. Завдання батьків – проектування тих особистісних якостей дитини, які їй знадобляться для майбутнього життя. Однак практика свідчить, що багато батьків відчувають труднощі у встановленні контактів з дітьми. Тренінг спрямовано на формування позитивного ставлення до дитини, формування педагогічної готовності батьків до спілкування з дитиною, активізації здатності батьків до аналізу своєї виховної діяльності та об'єктивної оцінки її результатів.

Хід проведення

1. Вправа «Аматорське фото – сімейний фотоальбом».

Мета: познайомити учасників, сприяти згуртуванню групи, створенню позитивної комфортної атмосфери.

Хід вправи. Модератор пропонує батькам виконати малюнок «Моя сім'я», використовуючи різні асоціації.

Рефлексія.

- Які почуття виникли у вас під час виконання вправи?
- Обговорення результатів.

2. Вправа «Дерево сподівань».

Мета: отримати інформацію, що стосується сподівань учасників тренінгу.

Ресурси: малюнок дерева, стікери у формі квіточок.

Хід вправи. Учасники на стікерах записують свої очікування від заняття і наклеюють на «дерево».

Рефлексія.

- Які почуття виникли у вас під час виконання вправи?
- Обговорення результатів.

3. Вправа «Правила роботи в групі».

Мета: спільне вироблення правил поведінки учасників у групі.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам оголосити правила групи, які, на їх думку, сприяють створенню доброзичливої та ділової атмосфери водночас: добровільність; позитивність; правило «стоп»; не перебивати один одного; не оцінювати і не засуджувати жодні висловлювання; не давати порад, коли цього не просять учасники; брати участь в обговоренні проблеми за бажанням.

4. Інформаційна частина «Особливості дитячого світу».

Мета: надати інформацію щодо особливостей сприйняття дитиною навколишнього світу.

Інформація для модератора. Дорослі вважають, що дитина сприймає навколишній світ так само, як вони. Але це – найбільша омана. Діти роблять свої висновки з огляду не тільки на те, що говорять дорослі, а й на те, що дорослі при цьому роблять, як поведуться з іншими людьми. Особистий приклад дорослих виховує більше, ніж усі слова.

Особливості дитячого світу порівняно зі світом дорослих: відсутність сформованих поглядів; швидкість перевтілення; емоційність; висока мінливість; необтяженість побутовими турботами; відкритість; імпульсивність; злиття із зовнішнім світом; життя реальними подіями; повнота світовідчуття.

Часто батькам здається, що дитина погано поводить себе навмисно, однак так буває далеко не завжди. В основі будь-якої небажаної, негативної поведінки дитини можуть бути: вимога впливу або комфорту; бажання показати свою владу або демонстративну непокору; помста, відплата.

Рефлексія.

- Які з особливостей дитячого світу вам знайомі?
- Які з особливостей можна використати у вихованні дитини?

5. Вправа «Наші права».

Мета: спільне вироблення правил поведінки учасників у групі.

Хід вправи. Учасників розподіляють на дві групи («Діти» і «Батьки»). Кожна група складає список своїх прав. Потім вони по черзі називають ці права один одному. При цьому кожне право може бути внесене в остаточний список тільки тоді, коли воно прийняте іншою стороною. Кожна сторона може відхилити якесь право або наполягати на його зміні. Модератор має право «вето» на припинення обговорення, він виносить прийняті обома сторонами права на обговорення.

Наприклад, правами батьків можуть виступати: заохочувати, давати поради, отримувати любов з боку дитини, піклуватися про дитину, контролювати виконання обов'язків; права дітей – мати і виражати свою думку, приймати поради, отримувати любов і увагу з боку батьків, обирати друзів.

Рефлексія.

- Чи задоволені ви результатами виконання вправи?
- В який час виникли труднощі у спілкуванні?
- Яким чином доводили свою правоту?

6. Вправа «Інформація про дві території».

Мета: спрямувати учасників на розуміння необхідності надання самостійності власній дитині.

Хід вправи. Учасники розглядають особисту територію людини як необхідну умову її самостійності.

Інформація для модератора. «Я маю знати про дитину все...», «У нього (неї) не може бути жодних таємниць від мене», – так вважають багато батьків. За результатами батьківських опитувань рівень контролю за дитиною досить високий. З чим це пов'язано?

Розглянемо на малюнках дві території – дорослу й дитячу. Найкраще ця модель може бути продемонстрована на прикладі «території матері». В період виношування плоду територія дитини цілком належить матері, перебуває під її контролем (див. рис. 4.3). Поява на світ лише трішки змінює ситуацію – за територією дитини (ліжечко, бажання) так само потрібен постійний контроль (див. рис. 4.4). Але подальші події розгортаються таким чином, що дитина все частіше й частіше починає виходити з поля зору матері, і зрештою метою її розвитку стає самостійність (див. рис. 4.5). Звичайно, цей процес поступовий та індивідуальний, з постійною передачею прав і відповідальності в міру готовності дитини діяти незалежно від матері, однак уся проблема в тому, наскільки батьки готові надати ці права. Іноді на цих «територіях» можуть відбуватися справжні «битви» – дитині доводиться боротися за свою самостійність, або, навпаки, ситуація «маминоного крильця» дуже влаштовує, зате маму значно обтяжує соціальна неспроможність дорослої дитини.

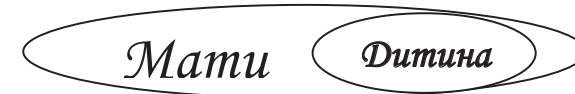

Рис. 4.3. Територія матері

Рис. 4.4. Територія матері і дитини

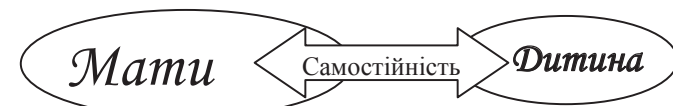

Рис. 4.5. Територія матері, дитини

Рефлексія.

- Що означає самостійність для матері?
- Що означає самостійність для дитини?
- Для кого самостійність є сенсом життя?

7. Вправа «Риси моєї дитини».

Мета: з'ясувати, наскільки учасники тренінгу здатні до самоаналізу.

Хід вправи. Учасникам пропонується заповнити таблицю (див. табл. 4.2) і з'ясувати, наскільки батьки проявляють любов по відношенню до своєї дитини.

Таблиця 4.2

Риси моєї дитини

№	Що мене засмучує в моїй дитині?	Що мене тішить у моїй дитині?
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

Рефлексія.

- Що було найважчим у виконанні вправи?
- Яким чином даний аналіз може вплинути на вибір методів виховання в сім'ї?

8. Вправа «Мова «прийняття/неприйняття».

Мета: визначити правила «мови прийняття» і «мови неприйняття» дитини.

Хід вправи. Модератор надає інформацію щодо важливості прийняття дитини власними батьками.

Інформація для модератора. Педагоги та психологи говорять про безумовне прийняття дитини у всіх її проявах. Цілком зрозуміло, що це викликає в батьків подив і навіть протест. Усі батьки ставлять перед собою виховну мету: виховати самостійність, відповідальність, навчити дитину бути акуратною, контролювати свою агресивність. Часто батьки, які намагаються демонструвати своє безумовне прийняття, не

можуть виявити ці риси, і в результаті мають справу з досить егоцентричною особистістю дитини.

Е. Фромм ще в 50-ті роки ХХ ст. писав про важливість як безумовної, так і умовної любові. Так, батьки мають право любити дитину за щось, показуючи їй важливість якихось її рис. Якщо раніше можна було говорити, що носієм безумовної любові (або любові до безумовних понять) є мати, а умовної – батько, то зараз кожний з батьків може виконувати обидві ці функції. Хоча в конкретній родині ситуація може складатися по-різному, загалом любов батька все одно більш умовна, а у формуванні ставлення до дитини з боку матері велику роль відіграє її перший досвід спілкування з малюком. Саме в перші роки життя дитині необхідна велика любов, її безумовне прийняття, що формує довіру до світу й почуття впевненості в собі. Недарма в багатьох народів дитині до 5 – 6 років дозволяють багато, а потім настає період навчання соціальних вимог і заборон. Якщо мати виховує дитину одна, їй доводиться поєднувати в собі різні риси.

Насправді людина живе у світі, де їй щось подобається, а щось – ні, вона переживає різні почуття й щодо своєї дитини: позитивні і негативні. Одним з критеріїв діагностики прийняття дитини може стати те, наскільки швидко і легко батьки заповнювали графу «Що мене засмучує в моїй дитині?» (див. вправу «Риси моєї дитини»). Якщо легко вписували «-», але важко «+», навряд чи такі батьки приймають свою дитину такою, якою вона є. Однак навіть батьки, які вважають, що приймають свою дитину такою, якою вона є, далеко не завжди можуть показати дитині своє прийняття. Адже його необхідно демонструвати. Саме тому дуже важливо навчитися говорити «мовою прийняття», не використовуючи негативних установок. Пропонуємо ознаки мови прийняття та неприйняття дитини.

Ознаки мови прийняття: оцінка вчинку, а не особистості; похвала; комплімент; ласкаві слова; підтримка; вираження зацікавленості; порівняння з самим собою; схвалення; згода; позитивні тілесні контакти; посмішка; контакт очей; доброзичливі інтонації; емоційне доручення; заохочення; вираження своїх почуттів; відображення почуттів дитини.

Ознаки мови неприйняття: відмова від пояснень; негативна оцінка особистості; порівняння не на краще; зауваження щодо невідповідності батьківським очікуванням; ігнорування; команди; накази; акцентування на невдачі; образа; погрожування; покарання; сердита міміка; загрозливі пози; негативні інтонації.

Рефлексія.

- Яку мову прийняття ви використовуєте?
- Як часто ви використовуєте мову неприйняття?
- Чи взагалі потрібно знати мову прийняття і неприйняття?

9. Підведення підсумків тренінгу.

Мета: підвести підсумки тренінгу та сформувані завдання на майбутнє.

Хід вправи. Модератор проводить з учасниками роботу щодо очікувань; наголошує, що дитина – це дзеркало життя своїх батьків. Як у краплі води відбивається сонце, так і в дітях відображається духовне багатство мами і тата. Треба робити усе, щоб дитинство і майбутнє дітей було прекрасним.

ТЕМА 4.6 ТРАДИЦІЇ МОЄЇ РОДИНИ – ЧАСТОЧКА СІМЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ (тренінг)

Мета: ознайомити батьків з умовами успішного виховання дітей в сім'ї; допомогти пізнати себе, виробити єдину лінію у сімейному вихованні; визначити, базуючись на особистому досвіді, реальний розподіл домашньої праці, особливості сімейних стосунків.

Навчальний тренінг – запланований процес модифікації знань, поведінкових звичок того, хто навчається, через знаходження практичного досвіду для ефективного виконання певного виду діяльності [81, с. 11].

Рекомендації щодо проведення

Тренінг спрямований на підвищення культури взаємин батьків і дітей, удосконалення умінь і навичок культури спілкування з дітьми, на дотримання правил виховання. Зміст тренінгу складають завдання на формування в дорослих членів сімей потреби створювати та будувати авторську модель «щасливих батьківсько-дитячих взаємин», за яких панують злагода, взаємоповага, щирість, поступливість, утверджується гуманна моральна сімейна атмосфера.

Хід проведення

1. Знайомство.

Мета: сприяти згуртуванню групи, створенню позитивної комфортної атмосфери.

Хід вправи. Модератор пропонує батькам сісти в коло, по черзі назвати своє ім'я і коротко розповісти про традиції у вихованні, що існують у сім'ї.

Рефлексія.

- Які почуття виникли у вас під час виконання вправи?
- Які традиції у вихованні допоможуть дітям стати нашою гордістю?

2. Очікування.

Мета: з'ясувати очікування учасників від тренінгу.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам на стікерах написати, чого саме вони чекають від тренінгу, і прикріпити на плакаті.

Рефлексія.

- Обговорення результатів.

3. Правила роботи в групі.

Мета: виробити спільні правила, яких треба дотримуватися під час участі у тренінгу.

Хід вправи. Модератор пропонує батькам записати спільні правила роботи під час тренінгу. Правила мають силу протягом заняття і розміщуємо їх на видному місці.

Інформація для модератора. Правила роботи в групі:

- добровільна участь у виконанні вправ і завдань;
- говорити тільки про себе, свої переживання;

- не критикувати, бути позитивним;
- радіти успіхам, вміти слухати і чути;
- бути толерантними.

Рефлексія.

- Для чого у нашому житті існують різні правила? Обговорення результатів

4. Вправа «Фотографія домашнього дня».

Мета: проаналізувати обов'язки кожного члена сім'ї, навчити корегувати сімейні обов'язки.

Хід вправи. Модератор об'єднує учасників в групи. Дає завдання:

1. Скласти фотографію домашнього дня.
2. Зробити підрахунки, скільки приблизно часу витрачає кожний член сім'ї на різні види домашньої праці і відпочинку.
3. Відповісти на питання:
 - Які враження від отриманих фотографій?
 - Що можна побачити на цих фото?
 - Як розподіляється час на виконання роботи між членами родини?
 - Що потрібно зробити, щоб розподіл праці між членами сім'ї був справедливим і рівномірним?

(Заздалегідь на ватмані заготовлена «Фотографія домашнього дня» див. табл. 4.3)

Таблиця 4.3

Фотографія домашнього дня

<i>Види роботи</i>	<i>Мама</i>	<i>Тато</i>	<i>Дитина</i>
Підйом			
Сніданок			
Справи по господарству			
Обід			
Перевірка д/з			
Відпочинок			
Спілкування у колі сім'ї			
Вечеря			
Перегляд телепередач			
Затрачено часу			

Рефлексія.

- Підрахувавши та підбивши результати, батьки презентують свої роботи.
- Батьки аналізують ситуації, роблять висновки, пропозиції.

5. Гра «Господар і будиночок».

Мета: зняти напругу, надати можливість учасникам відпочити.

Хід вправи. Модератор об'єднує учасників в групи по троє. Двоє, піднявши руки вгору, утворюють будиночок, а третій – це господар. Коли модератор говорить слово «господар», то господар шукає новий будиночок. Коли модератор говорить слово «будиночок», то будиночок шукає нового господаря. Умова – кожен учасник тренінгу має побувати в гостях один в одного.

6. Робота в групах. «Дитячі заповіді».

Мета: познайомити учасників з дитячими заповідями для більш продуктивного розуміння власної дитини.

Хід вправи. Модератор об'єднує учасників в групи і пропонує ознайомитися з дитячими заповідями. Батьки зачитують та обговорюють в групах дитячі заповіді.

Дитячі заповіді для мам, тат, бабусь та дідусів

1. Дорогі батьки, пам'ятайте, що ви самі запросили мене у свою родину. Колись я залишу батьківську оселю, але до того часу навчіть мене, будь ласка, мистецтва стати і бути людиною.
2. У моїх очах світ виглядає інакше, ніж у ваших. Прошу вас, поясніть мені, що, коли, чому кожен із нас у ньому має робити.
3. Мої ручки ще маленькі, не очікуйте від мене досконалості, коли я стелю ліжко, малюю, пишу або кидаю м'яча.
4. Мої почуття ще незрілі. Прошу, будьте чутливими до моїх потреб, не нарікайте на мене цілий день.
5. Щоб розвиватися, мені потрібне ваше заохочення, а не тиск. Лагідно критикуйте й оцінюйте, але не мене, а лише мої вчинки.
6. Дайте мені трохи самостійності, дозвольте робити помилки, щоб я на помилках вчився. Тоді я зможу самостійно приймати рішення у дорослому житті.

7. Прошу, не робіть усього за мене, бо я виросту переконаним у своїй неспроможності виконувати завдання згідно з вашим очікуванням.

8. Я вчуся у вас усього: слів, інтонації голосу, манери рухатися. Ваші слова, почуття і вчинки повертатимуться до вас через мене. Тому навчіть мене, будь ласка, кращого.

9. Пам'ятайте, що ми разом не випадково: ми маємо допомагати один одному у цьому безмежному світі.

10. Я хочу відчувати вашу любов, хочу, щоб ви частіше брали мене на руки, пригортали, цілували. Але будьте уважні, щоб ваша любов не перетворилася на милиці, які заважатимуть мені робити самостійні кроки. Любі мої, я вас дуже-дуже люблю!!! Покажіть мені, що ви любите мене також.

Рефлексія.

- Обговорення в групах дитячих заповідей.
- Чи можна якусь із цих заповідей вважати головною? Чому?

7. Гра «Думка по колу».

Мета: познайомити учасників з основними правилами виховання за В. Сухомлинським.

Хід вправи. Учасникам пропонується об'єднатися в пари, називаючи слова «день» і «ніч» і сісти у коло. Парам пропонується обговорити поняття «виховання», сформулювати його визначення і озвучити аудиторії.

Батьки доходять спільної думки, що виховання – це сукупність знань, культурних навичок, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини.

Інформація для модератора. У всі часи (і в наш також) вихователів можна було умовно поділити на дві великі групи. Одні вважають, що успіх у вихованні залежить від керівництва дитиною, її підкорення волі дорослого. Інші вбачають основу виховання в доброму ставленні до дітей. І першим, і другим вдалося успішно впоратись з деякими труднощами виховання, але тільки жорстокість або тільки доброта не змогли допомогти в усіх випадках. І це відбувається тому, що батьки не враховують основних правил виховання. Які ж вони, ці правила? В. Сухомлинський залишив нам правила виховання дітей [78].

Правило перше. Ніколи не беріться за виховання в поганому настрої. Виховання дітей – це одне з найпрекрасніших занять людини і його, безперечно, повинні супроводжувати хороший настрій, спокій, схильність до спілкування.

Правило друге. Ясно визначте, чого ви хочете від дитини (і поясніть їй це), а також дізнайтесь, що вона сама думає з цього приводу.

Правило третє. Надавайте дитині самостійність. Виховуйте, але не контролюйте кожен крок.

Правило четверте. Не підказуйте готового рішення, а показуйте можливі шляхи до нього і час від часу розбирайте з дитиною її правильні й хибні кроки на шляху до мети.

Правило п'яте. Не пропустіть того часу, коли досягнуто перший успіх. Ніколи не чекайте особливого випадку хвалити дитину за кожен вдалий крок. Дуже важливо хвалити не взагалі, а конкретно. Не «ти в мене молодець», а обов'язково «ти поступив добре, тому що...», і обов'язково дайте відчуті свій настрій – у данному випадку це радість успіху дитини.

Правило шосте. Якщо ж дитина робить певний невірний рух, здійснює помилку, то необхідно зробити своєчасно їй зауваження. Відразу дати оцінку вчинку і зробити паузу – дати усвідомити почуте. Будь-яке зауваження потрібно робити відразу після помилки.

Правило сьоме. Оцінювати вчинок, а не особистість!

На жаль, якраз у цьому пункті закладена найпоширеніша і важка батьківська помилка. «Ти – поганий» (оцінка особистості) звучить замість більш вдалого в цій ситуації «ти вчинив погано» (оцінка вчинку). І необхідно конкретно пояснити, у чому, власне, помилка, чому в даному випадку дитина вчинила неправильно.

Правило восьме. Після зауваження обов'язково доторкніться до дитини і тим самим дайте відчуті, що співчуваєте її помилці, вірите в неї, що ви хорошої думки про неї, не дивлячись на помилки.

Правило дев'яте. Виховання повинно бути поетапним.

Правило десяте. Виховання повинно бути жорстким, але добрим.

У цьому і полягає суть своєчасності виховання. Не потрібно мучитися хибним вибором – який спосіб виховання кращий: жорстокість або доброта, авторитарність або лібералізм – і те, і інше рівно віддалене від суті ефективного сучасного виховання дітей у сім'ї. Усе добре в свій час, і потрібно вміти застосувати різні методи у відповідності з конкретною ситуацією. Тоді й виховання буде своєчасним. Головне – досягти того, щоб і батько, і мати, як вихователі своїх дітей, виступали в єдності.

Рефлексія.

- Чи погоджуєтеся ви з даними правилами виховання дітей?
- Що можна змінити або додати до цих правил?

8. Вправа «Спадщина В. Сухомлинського».

Мета: об'єднати учасників у поглядах щодо вибору методів виховання в родині.

Хід вправи. Учасники отримують інформацію щодо вибору методів виховання в родині та висловлюють власну точку зору.

Інформація для модератора. В. Сухомлинський у книзі «Сто порад учителям» писав: «Ми повинні турбуватися, щоб у матері й батька було єдине уявлення про те, кого вони разом із школою виховують, а звідси і про єдність їх вимог, передусім – до самих себе. Добитися того, щоб батько і мати, як вихователі, виступали в єдності – це означає навчити мудрості материнської і батьківської любові, гармонії доброти і суворості, ласки і вимогливості. З великим тактом, не доторкаючись до особистого, часто болісного, ми прагнемо запобігти помилкам батьків у цій найтоншій сфері духовного життя. Там, де немає мудрості батьківської педагогіки, любов матері й батька калічать дітей» [79].

Рефлексія.

- Чи погоджуєтеся ви з даною точкою зору?
- Як ви думаєте, що таке батьківський обов'язок?
- Оцініть традиційні взаємини у вашій сім'ї, стосунки між дорослими і дітьми.
- Учасники доходять висновку: важливо, щоб уся родинна атмосфера, щоденний вплив сім'ї були спрямовані до тієї ж мети, що й виховання у школі. Єдина спрямованість виховання у сім'ї та школі, єдність

поставлених до дитини вимог сприяють успішному розв'язанню спільних завдань виховання нашого майбутнього.

9. Підведення підсумків тренінгу. Робота з очікуваннями учасників.

Мета: підвести підсумки роботи тренінгу.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам висловити враження, які склалися від тренінгу; чи співпали очікування, які учасники писали на початку тренінгу. Пропонує учаснику покласти праву руку на плече сусіда справа і подякувати всім, що знайшли час і прийшли в школу, де змогли так чудово поспілкуватися. Кожний учасник по черзі кладе праву руку на плече сусіда і висловлює свої побажання.

ТЕМА 4.7 ПРОБЛЕМИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ. ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ (батьківський ринг)

Мета: навчити батьків обирати правильні методи виховання, шляхи вирішення конфліктних ситуацій, розвивати зацікавленість до співпраці з психолого-педагогічним центром школи у вирішенні проблем, що виникають у вихованні дітей, вчити знаходити спільну мову, відстоювати свою думку.

Батьківський ринг – одна з дискусійних форм спілкування батьків і формування батьківського колективу.

Рекомендації щодо проведення

Батьківський ринг готується у вигляді відповідей на запитання з педагогічних проблем. Питання вибирають самі батьки. Вони можуть зробити вибір тем вже на початку нового навчального року (перелік питань готує вчитель) на перших батьківських зборах. На одне запитання відповідають дві

родини. У них можуть бути різні позиції, різні думки. Інша частина аудиторії в полеміку не вступає, а лише підтримує думку родин оплесками. Експертами в батьківських рингах можуть виступати молоді педагоги, учні класу, визначаючи, яка родина у відповідях на запитання була найбільш близька до їх правильного трактування.

Останнє слово в ході рингу залишається за фахівцями, яких необхідно запрошувати для участі в зустрічі, або за класним керівником, який може привести вагомі доводи з життя класного колективу в захист певної позиції.

Хід проведення

1. Вступ.

Класний керівник оголошує тему і завдання рингу. На дошці записано вислови видатних педагогів за темою. Батькам пропонується висловити свою думку і своє ставлення до поданих висловів. Необхідно висловити свою точку зору – «за» і «проти». Всі пропозиції батьків записуються на двох аркушах ватману: «за», «проти».

2. Ситуації для обговорення за темою: «Що робити, якщо...».

Батькам пропонується об'єднатися у 5 – 7 груп, кожна група отримує завдання, обговорює, намагаючись знайти шляхи вирішення проблеми. Результати роботи кожної групи обговорюються, доповнюються, вивішуються на дошці. Після виступу кожної групи шкільний психолог дає практичні поради.

Ситуація 1

В останній час дитина дуже змінилася, мало спілкується з близькими людьми, мовчить, довго сидить і про щось думає. Намагається уникнути запитань. Батьки бачать, що дитина страждає, але як вчинити, не знають.

Ситуація 2

Ваша дитина вже достатньо доросла, навчається в міру своїх можливостей, але проблема в тому, що не хоче займатися хатньою роботою. Що робити, щоб залучити дитину до роботи та виконання своїх обов'язків у сім'ї.

Ситуація 3

Протягом семестру ви вважали, що у вашої дитини в школі все добре. В щоденнику ви бачили, що результати навчання достатньо успішні. Ви цілком довіряєте своїй дитині. Але в кінці

семестру вас викликають до школи. Ви дізнаєтеся, що результати навчання вкрай незадовільні, і дитина говорила не правду.

Ситуація 4

Сором'язливість і невпевненість в собі характерні риси вашої дитини. Це накладає серйозні відбитки на його (її) манеру спілкування з однолітками, результати навчання погіршуються. Дитина страждає від цього.

Ситуація 5

Ваша дитина змінилася. Стала агресивною, жорстокою. Про це зауважують сторонні люди. Прояв цих рис ви вже бачите і відчуваєте на собі.

Ситуація 6

Дитина виросла. Все частіше зникає з дому, невідомо де затримується. Хоча всі свої обов'язки виконує, але ви відчуваєте, що дитина живе своїм життям, яке його цікавить більше. Ви все частіше залишаєтесь поза дитячою увагою.

Ситуація 7

Ваша дитина відвідувала танцювальний гурток і покинула. Потім вирішила ходити у вокальну студію і теж покинула. Потім зацікавилася волейболом і знову покинула. Всі свої дії син чи дочка пояснює тим, що стало нецікаво. Вона просить оплатити заняття в художній школі. Як ви вчините у даній ситуації?

3. Практичні поради психолога у вирішенні ситуацій.

Розв'язання ситуації №1

У підлітковому віці діти намагаються віддалитися від батьків і стверджувати свою незалежність, хочуть звільнитися від стереотипу дитячо-батьківських відносин. В різних випадках підтримуйте дитину, цікавтеся її шкільним життям, друзями. Знайдіть можливість розпочати бесіду про людські відносини, стан душі. Наведіть приклади зі свого життєвого досвіду. Ні в якому разі не можна кричати на дитину і нагадувати про те, що вона замкнута. Це погіршить стан дитини.

Розв'язання ситуації №2

Поговоріть з дитиною про можливість захворювання, яке виникає, якщо не дотримуватися правил гігієни. Поясніть дитині, що ви потребуєте її допомоги. В будь-якому випадку наголосіть на тому, що дитина вже доросла і повинна нести відповідальність за порядок у своїй кімнаті.

Розв'язання ситуації №3

Без криків та насильства поговоріть та виявіть причини обману. Поясніть, що освіта необхідна в сучасному житті. Наголосіть на тому, що він поставив вас у незручне становище перед педагогічним колективом школи.

Розв'язання ситуації №4

Сором'язливість супроводжується негативними переживаннями, самотністю, тривогою, депресивним станом. Морально підтримуйте дитину, зміцнюйте її впевненість у собі, у власних силах. Залучайте дитину до виконання різних доручень, пов'язаних зі спілкуванням з іншими людьми. Запропонуйте дитині відвідувати гурток або спортивну секцію.

Розв'язання ситуації №5

Обмежте дитину в перегляді відеофільмів та комп'ютерних ігор зі сценами насильства. Намагайтеся спрямувати енергію підлітка у заняття спортом, різними гуртками. Ні в якому разі не застосовуйте фізичних покарань, приділяйте дитині більше уваги, любові.

Розв'язання ситуації №6

Поспостерігайте, чим почала цікавитися ваша дитина (журнали, ігри, фільми). Чи з'явилися у неї нові друзі, чим вони займаються, куди ходять, як проводять час. Домовтеся про тривалість прогулянки і час повернення додому.

Розв'язання ситуації №7

Саме в цьому віці підлітки починають планувати своє майбутнє. Вони вибирають, що їм найцікавіше, знаходяться в пошуку, роблять вибір. З дитиною необхідно обговорити, що було найцікавішого в тих гуртках і секціях, які вже відвідувала дитина. Обговоріть, чому ваша дитина зацікавилася навчанням в художній школі. Допоможіть їй зробити правильний вибір.

4. Рубрика «Поради батькам».

Батьківський ринг закінчується тим, що психолог роздає батькам пам'ятку з порадами «Як любити дитину».

Пам'ятка «Як любити дитину»

1. Любіть дитину не за те, що вона розумна чи красива, а лише за те, що вона ваша рідна дитина.
2. Розмовляйте з дитиною, розвивайте її мову. Цікавтесь її справами і проблемами.

3. Надавайте дитині самостійності в діях і прийнятті рішень.
4. Не відгороджуйте дитину від обов'язків і проблем. Вирішуйте всі справи разом із нею.
5. Слідкуйте за своєю зовнішністю. Дитина повинна пишатися вами.
6. Привчайте дітей до самообслуговування, формуйте трудові навички і любов до праці.
7. Пам'ятайте, що дитина коли-небудь подорослішає і їй доведеться жити самостійно. Готуйте її до майбутнього життя. Ви – перший друг і порадник дитини.

ТЕМА 4.8 ДИТЯЧІ СТРАХИ ТА СПОСОБИ ЇХ КОРЕКЦІЇ (бесіда)

Мета: визначити основні причини дитячих страхів та шляхи їхнього усунення.

Бесіда – це розмова двох чи більше осіб з метою отримання певної інформації, вирішення важливих проблем.

Рекомендації щодо проведення

Бесіда – чи не найскладніший з усіх жанрів усного фахового спілкування, оскільки значною мірою це експромт, а для експромту треба мати значний життєвий досвід, величезний запас теоретичних знань, а також досконало володіти мовним етикетом. Бесіда веде до збагачення обох сторін – батьків і вчителя. Діалогічні стратегії соціальної взаємодії та їх принципи – це, в першу чергу, рівноправність психологічних позицій вчителя і батьків, взаємна активність, готовність до компромісу, зацікавлене та доброзичливе ставлення один до одного.

Незалежно від мети методика бесіди складається з таких частин: вступна (нагадування й виклад основної інформації, яка

стосується методики та змісту проведення бесіди); основна (ознайомлення з новими проблемами, їх зв'язок з попередніми знаннями, відповідне їх обговорення й аналіз, спільне обґрунтування); заключна (підсумок результатів обговорення, аналіз і оцінка відповідей, рекомендації щодо застосування отриманих знань у практичній діяльності).

Інформація для проведення бесіди

Страх – одна з перших емоцій, яку відчуває новонароджений. На думку психолога Т. Шишової, навіть найперша. Багато вчених переконані, що дитину в процесі пологів охоплює безмежний страх. Недаремно за давніх часів вважалось, що діти, які побачили світ внаслідок кесаревого розтину, вирізнялися згодом особливою безстрашністю.

Отже, лише народившись, людина починає лякатись: спершу різких звуків, яскравого світла, потім чужих облич, незнайомої обстановки. Дорослі до цього ставляться з розумінням і співчуттям, але з часом їхнє ставлення змінюється і дитина чує: «Як тобі не соромно? Такий великий (велика), а боїшся!»

Справді, якщо про більшість дитячих проблем можна сказати, що з роками вони минають, то дитячі страхи часто ростуть разом з дітьми. Чим більше розширюється дитяча фантазія, розвивається пізнання, тим більше маленька людина усвідомлює небезпеку, якою переповнений, особливо нині, дорослий світ, нестабільний і агресивний.

Останнім часом спеціалісти фіксують істотне зростання дитячих страхів як дуже небезпечну тенденцію у розвитку індивідуальності.

Що ж це таке – страх? Страх можна визначити як емоційно насичене відчуття неспокою у відповідь на реальну чи уявну загрозу для життя і благополуччя. У разі явної небезпеки для життя, наприклад, при запамороченні, задухах, падіннях, нападах страх є інстинктивною зворотною реакцією, засобом захисту. В інших випадках страх визначається життєвим досвідом. Це може бути страх перед якимись подіями, покараннями, засудженнями, перед тваринами, фантастичними і казковими персонажами тощо. Такі страхи також виконують захисну функцію, виступаючи як засіб самоконтролю і саморегуляції. Вони можуть проявлятися у незрозумілому

хвилюванні, неспокої, побоюваннях і тривогах, тобто бути розпливчатими і невизначеними.

Дитячі страхи притаманні певному віку, певному рівню психічного розвитку, але вони спостерігаються і за наявності в дітей деяких захворювань, наприклад, неврозів. В інших випадках зі страхами частіше стикаються емоційно чутливі і вразливі діти, виховані надто турботливими суворими батьками, які оберігають своїх дітлахів від будь-яких, навіть уявних, небезпек. Найчастіше страхи виникають у дітей дошкільного віку, не минають вони й молодших школярів і навіть підлітків. Такі страхи мають тимчасовий, минулий, віковий характер. Батькам їх слід брати до уваги як своєрідність певного етапу психічного розвитку індивіда.

Розглянемо причини виникнення дитячих страхів. Як правило, корінь їх у родинній ситуації, батьківській поведінці: гіперопікуванні, авторитаризмі, сімейних конфліктах. На всіх вікових етапах дитячого розвитку страхи більше притаманні дівчаткам, ніж хлопчикам, оскільки дівчата чутливіші до сприйняття зовнішньої загрози. Однак хлопчики важче переживають ситуації страху, вони страждають водночас і через страх, і через сором за свій страх, оскільки в нашій культурі побутує думка, що «справжні чоловіки нічого не бояться», а маскультура зорієнтована на героїв-суперменів. Дорослі, особливо батьки, ніколи не повинні глузувати з маленького боягуза, сподіваючись, що хлопчику стане соромно і він виправиться. Дитина лише замкнеться в собі, перестане довіряти дорослим, комплексуватиме. Краще, якщо батьки, не боючись підірвати свій авторитет, розкажуть синові чи доньці про власні дитячі страхи та подолання їх, тим самим вселяючи в маленьку людину впевненість, що страх можна побороти. Крім того, у такий спосіб батьки і діти більше зближаться, довіряться один одному.

Батькам не варто очікувати швидких результатів у подоланні дитячих страхів. Краще користуватися прислів'ям: «Помалу їдь, далі зайдеш», терпляче і зацікавлено долаючи разом з дитиною існуючу психічну травму. Ні за яких обставин не можна лаяти, карати, соромити дитину за страхи, вимагати негайного подолання їх. Батькам слід знати, що страхи бувають

різні, і відповідно різною має бути тактика батьківських дій щодо їх усунення.

Отже, найпоширеніший страх – страх дітей перед темрявою. Річ у тому, що в темряві є щось містичне, і у всіх народів ніч і морок асоціюється з багатьма страшними казками, легендами, бувальщинами. Особливо сильний страх темряви притаманний народам з малорозвиненою цивілізацією, а оскільки у дітей архаїчне колективне несвідоме виявляється значно яскравіше, ніж у дорослих (недарма ж діти так люблять казки), то темрява часто викликає у них панічний жах.

Психологи і педагоги радять батькам ні в якому разі не примушувати дітей проти їхнього бажання засинати в темній кімнаті. Це можна робити лише за погодженням з дитиною. Багато батьків наївно вважають, що сон з увімкненою електрикою набагато шкідливіший для дитячої психіки, аніж щовечірній стрес. «Хай звикає», – стверджують такі дорослі, не розуміючи, що нічні дитячі страхи готують підґрунтя для майбутніх неврозів. Діти дошкільного і молодшого шкільного віку ще не можуть собі пояснити, що нічний кошмар – лише сон, і примусити себе прокинутись. Великої помилки припускаються ті батьки, які уникають розмов з дітьми на тему нічних страхів, марно сподіваючись, що з роками все якось поступово минеться. Однак багатьох людей нічні жахи дитинства турбують навіть у дорослі роки, спричиняючи серйозні нервові розлади і страждання.

Учені рекомендують розпитувати дитину про сутність того, що насилось, активно співпереживаючи, проте не зациклюватись на жахах, а намагатись разом з дитиною перевести їх зміст у площину кумедного і безглузлого, кожного разу придумуючи щасливу розв'язку. Суть у тому, щоб дитина навчилась відчувати себе хазяїном у ситуації, яка насилась, поступово позбулась містичних страхів.

Багато дітей не менше, ніж темряви, бояться самотності. Як правило, це хворобливі, сором'язливі, нерішучі діти з досить високим інтелектом і розвиненою уявою, яка не знаходить адекватного застосування і посилено малює страшні ситуації. Тому найперше завдання батьків – спрямувати багату уяву дитини на подолання страху, зацікавити і навчити її самостійної

роботи, прищепити любов до читання, ручної праці, творчого самовираження. Деякі діти, пам'ятаючи обіцянки дорослих: «Не будеш слухатись – залишу тебе одного (одну) і піду!» – панічно бояться загубитись у натовпі, опинитись у незнайомому місці. У таких випадках батькам слід привчати дитину спілкуватися з правоохоронцями, лікарями тощо, водночас категорично забороняючи розмовляти з незнайомими особами, брати подарунки тощо.

Один з найпоширеніших дитячих страхів сучасності – страх перед казковими персонажами, чудовиськами, привидами, який останнім часом набуває особливо тяжких форм. І тут немає нічого дивного, адже сучасне мистецтво для дітей насичене монстрами, роботами-вбивцями, вампірами, зомбі тощо. До того ж діти повсякчасно дивляться бойовики, трилери, фільми жахів, розраховані на дорослу аудиторію. І якщо додати комп'ютерні ігри, то стає зрозумілим, чому серед дітей так багато невротичних.

Батькам слід розумно дозувати й обмежувати доступ дітей до подібних «виготовів мистецтва», водночас знаходячи час і аргументи, щоб, долучившись до них разом із дітьми, виявляти найменші можливості показати штучність ситуації та дій героїв, навчити дитину ставитись до них із зрозумілою іронією.

Наступний дитячий страх – це страх смерті, війни, катастроф тощо. Страх смерті проявляється десь у шість років і в принципі є нормальним явищем. Коли дитина усвідомлює, що і вона сама, і всі оточуючі люди смертні, у дитячій душі відбувається серйозне потрясіння, маленька людина переживає шок. Проте з часом життя бере своє, і дитина більш-менш втішається думкою, що смерть – це нескоро, страх відходить, думки про неї не заважають дитячому існуванню. Однак на деяких дітей смерть справляє тяжке враження, тому вчені не радять до десяти років долучати їх до прощання з небіжчиком, похоронів, поминання. А ось згадувати померлих у присутності дитини необхідно, оскільки якщо небіжчика пам'ятають добром, то це дає оточуючим – і дітям, і дорослим – надію на «життя після життя».

Що стосується дитячого страху перед війнами, катастрофами тощо (в основі якого той самий страх перед

смертю), то наш час сприяє обґрунтованості виникнення у дітей таких почуттів. Дорослим необхідно, по можливості, створювати у дитини відчуття захищеності – не дивитись разом з нею телевізійні новини, не обговорювати надто емоційно побачене, почуте, прочитане щодо терактів, військових конфліктів, природних катаклізмів. Такі ситуації поглиблюють дитячі страхи і ще більше невротизують особистість маленької людини.

І, нарешті, страх покарання. Ідеться не про фізичні покарання, які, зрозуміло, є абсолютно недопустимими ні за яких обставин. Часто буває, що дорослі до дитини ніколи пальцем не торкаються, але їхня владна авторитарна поведінка стосовно сина або доньки, несприйняттям батьками ніяких заперечень, завищені вимоги призводять до страху маленької людини бути нелюбою, незрозумілою, знехтуваною.

Батьки мають зрозуміти, що крики, образи, зневажання – це одне з найгірших покарань для дитини. Постійне перебування в брутальній, антипедагогічній виховній родинній атмосфері призводить до справжніх дитячих страждань і може перетворити дитину на жалюгідну, затуркану істоту, хоча в культурній сім'ї ті самі хлопчик або дівчинка зростають б вільними, розкряпанними, сміливими особистостями.

Досить поширеним, особливо у молодших школярів, є страх поганих оцінок. Вчителі знають, як гірко плачуть деякі діти, отримавши незадовільну оцінку. Потім вдома такі діти ховають зошити і щоденники, боючись покарань і намагаючись їх уникнути; відмовляються виконувати домашнє завдання, переконуючи дорослих, що до них ставляться упереджено.

Шановні батьки! У таких випадках у вас є два шляхи вирішення проблеми. Перший – спробувати розібратись, чого ви чекаєте від дитини і які в неї реальні фізичні та інтелектуальні можливості. Якщо ваші завищені очікування і реальний стан розвитку дитини не збігаються, треба змиритися і спокійно допомагати дитині опанувати шкільну програму на відповідному їй особистісному розвитковому рівні. Другий – встановити реальні причини неуспішності: неувважність, прогалини у знаннях у зв'язку з перенесеною хворобою, відсутність контактів з учителями, завантаженість

позашкільними заняттями, музикою, танцями, спортом тощо. В таких випадках слід організувати життєдіяльність дитини в інший спосіб, виділити більше часу на вирішення суто навчальних завдань, «загасити» шкільні конфлікти, розвивати увагу, пам'ять, увагу, наполегливість.

У цілому батькам слід усвідомити, що позбавлення дитячого життя страхів вимагає терплячості і зацікавленості. За страхи не можна сварити, соромити, карати, вимагати від дитини негайного припинення лякливості. Постійна і толерантна участь батьків у вирішенні емоційних проблем дітей, довірливий контакт з ними, взаєморозуміння – ось необхідні умови попередження й подолання дитячих страхів.

ТЕМА 4.9 УРОКИ СПІЛКУВАННЯ (тренінг)

Мета: сприяти підвищенню рівня психолого-педагогічної компетентності в питаннях сімейного виховання; дати батькам можливість поділитися власним досвідом; виявити протиріччя і проблеми у використанні методів сімейного виховання; активізувати комунікативну взаємодію в сім'ї, здатність батьків до аналізу своєї виховної діяльності та об'єктивної оцінки її результатів.

Тренінг – група методів розвитку здібностей до навчання й оволодіння будь-яким складним видом діяльності [34]

Рекомендації щодо проведення

Під час проведення тренінгу слід враховувати, що спілкування – це не тільки обмін інформацією, знаннями, а й організація спільних дій. Воно завжди припускає досягнення деякого результату. Таким результатом звичайно є зміна

поведінки і діяльності батьків стосовно дітей. Спілкування сприяє фізичній взаємодії, допомагає в разі потреби спланувати її, змінити, дає змогу об'єднати батьків у групи з метою організації їх спільної діяльності щодо виховання дітей, в якій формуються позитивні міжособистісні взаємини.

Хід проведення

1. Вправа «Привітання»

Мета: підготувати учасників до роботи, створити комфортну атмосферу, сприяти згуртованості групи.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам об'єднатися в пари, потрібно взяти інтерв'ю один в одного, щоб представити свого «візаві» Запитання для інтерв'ю:

- Життєве кредо учасників.
- Три найулюбленіші речі.

Потім відбувається по чергове представлення всіх учасників.

Рефлексія.

- Обговорення результатів.

2. Вправа «Очікування»

Мета: визначити очікування учасників щодо проблематики тренінгу.

Хід вправи. Учасники пишуть на стікерах свої очікування від тренінгу. Потім всі по черзі виголошують свої очікування та приклеюють стікери у верхню частину символічного «пісочного годинника».

Рефлексія.

- Обговорення результатів.

3. Вправа «Правила роботи в групі»

Мета: сформулювати правила роботи в групі, сприяти створенню робочої та доброзичливої атмосфери під час тренінгу.

Хід вправи. Кожне правило обговорюється окремо. Враховуються пропозиції учасників щодо доповнень або змін до правил.

Рефлексія.

- Чи важливо дотримуватися цих правил у повсякденному житті?

4. Оперативне анкетування.

Мета: визначити, наскільки співпадають бажання спілкуватися у батьків з дитиною, дитини з батьками.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам дати відповіді на запитання. Після цього відбувається обговорення та аналіз відповідей учасників і дітей (діти задалегідь відповіли на аналогічні запитання).

Інформація для модератора. Запитання для учасників:

- Скільки часу в день ви відводите на спілкування з дитиною?
- Чи відомо вам від самої дитини про її навчальні успіхи, про друзів?
- Які проблеми є у вашої дитини?

Рефлексія.

- Наскільки ваші відповіді співпали з відповідями дітей?
- Чи маєте ви бажання щось змінити?

5. Обговорення педагогічної ситуації.

Мета: звернути увагу на кількість часу спілкування з дитиною.

Хід вправи. Учасникам пропонується проаналізувати педагогічну ситуацію.

Одного разу вчителька запитала першокласницю, тиху дівчинку:

- Чого тобі найбільше хочеться?
- Я хочу захворіти.
- Чому? – здивувалася вчителька.

– Коли я хворіла, мама сиділа біля мене, розмовляла, розказувала мені казки, читала книжки. Мені було так добре.

Інформація для модератора. Сімейне спілкування... Від цих слів віє теплотою і сердечністю, турботою про дітей, доброзичливістю і чуйністю. Психологи стверджують, що правильно організоване спілкування – запорука доброго настрою, душевного спокою. З другого боку, встановлено, що ніде люди не ранять один одного так боляче, як вдома, у сімейних конфліктах. Виявляється, що вмінням говорити з дитиною, правильно будувати спілкування володіють не всі батьки.

Рефлексія.

- Про що свідчать слова дівчинки?

- Чому так часто нашим дітям не вистачає уваги батьків?
- Про яке з основних прав дитини ведеться мова?

6. Тестування батьків «Яких принципів ви дотримуетесь у вихованні дітей?».

Мета: визначити психологічну атмосферу в родині учня, намітити шляхи корегування родинного виховання дитини.

Хід вправи. Батькам пропонується дати відповіді на 15 запитань («так» або «ні») і потім підрахувати кількість балів (див. табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Тест «Яких принципів ви дотримуетесь у вихованні дітей?»

Чи можете Ви:

№	Питання	Так	Не завжди	Ні
1.	У будь-який момент залишити свої справи і зайнятися дитиною?			
2.	Порадитися з дитиною, незважаючи на її вік?			
3.	Зізнатися дитині, що припустилися помилки у ставленні до неї?			
4.	Вибачитися перед дитиною, якщо вчинили неправильно стосовно неї?			
5.	Опанувати себе і зберігати спокій, навіть якщо вчинок дитини викликає обурення?			
6.	Уявити себе у ролі дитини?			
7.	Стати для дитини доброю феєю (добрим чарівником)?			
8.	Розповісти дитині повчальний випадок зі свого дитинства, в якому Ви будете виглядати не якнайкраще?			
9.	Завжди утримуватися від слів, які можуть образити дитину?			
10.	Пообіцяти виконати будь-яке бажання за гарну поведінку?			
11.	Знайти хоча б один день, коли дитина зможе робити, що захоче, і не втручатися, якщо навіть Вам здаватиметься, що це необхідно?			

Продовження

№	Питання	Так	Не завжди	Ні
12.	Не реагувати, якщо Ваша дитина вдарила чи штовхнула іншу, а та дала їй відсіч?			
13.	Встояти перед дитячими примхами і слізьми?			
14.	Поставити перед дитиною посильне для неї завдання і не допомагати їй, навіть якщо бачите її невправність та невміння?			
15.	Подолати бажання віддати дитині все найкраще на шкоду іншим членам сім'ї?			

Рефлексія.

➤ Підрахунок суми балів:

- за кожною відповідь «так» ставиться 2 бали;
- за «не завжди» – 1 бал;
- за «ні» – 0 балів.

21-30 балів. Дитина – найбільший скарб у вашому житті. Ви прагнете не тільки зрозуміти дитину, а й пізнати її, ставитися до неї з повагою, дотримуетесь прогресивних принципів виховання і постійної ліній поведінки. Інакше кажучи, ви дієте правильно та можете сподіватись на хороші результати.

11-20 балів. Дбати про дитину – для вас найважливіше. Ви маєте здібності вихователя, але не завжди дієте послідовно і цілеспрямовано. Часом ви надто суворі, а в інших випадках – занадто лагідні, окрім того, схильні до компромісів, які послаблюють виховний ефект. Вам необхідно серйозно подумати про свої методи виховання дитини.

До 11 балів. У вас серйозні проблеми з вихованням дитини. Вам бракує або знань, або ж бажання і прагнення зробити дитину особистістю, а можливо, того та іншого. Радимо звернутися до фахівців за допомогою.

7. Інтерактивна гра «Незакінчене речення».

Мета: навчити учасників обирати правильні методи виховання дитини.

Хід вправи. Модератор розподіляє учасників на групи і пропонує утворити логічно закінчені вирази, дібравши потрібну кінцівку із запропонованих.

Дитину постійно критикують...	вона вчиться ненавидіти.
Дитину постійно хвалять...	вона стає замкнутою.
Дитину постійно висміюють...	вона вчиться бути шляхетною.
Дитину підтримують...	вона вчиться цінувати себе.
Дитина росте в докорах...	вона вчиться жити з почуттям провини.
Дитина росте в терпимості...	вона вчиться розуміти інших.
Дитина росте в чесності...	вона вчиться бути справедливою.
Дитина росте в безпеці...	вона вчиться вірити в людей.
Дитина живе у ворожнечі...	вона вчиться бути агресивною.
Дитина живе в розумінні та дружельності...	вона вчиться знаходити любов у цьому світі.

Рефлексія.

- Які з методів виховання слід обирати для того, щоб дитина виросла успішною?

8. Вправа «Скринька почуттів».

Мета: виявити позитивні та негативні вислови, які учасники застосовують до дітей у процесі виховання.

Хід вправи. Модератор акцентує увагу на тому, що є слова та вирази, котрі начебто необразливі, але при частому повторенні дратують не менше за грубість та окрики, навіть, якщо вимовляються спокійною інтонацією. А є слова, які люди інколи соромляться казати, хоча вони позитивно впливають на дитину, підіймають настрій, підтримують. Пропонує на аркушах паперу записати висловлювання, заборонені у спілкуванні з дитиною, помістивши їх у скриньку «Негативні установки»; висловлювання, що рекомендуються й бажані, займають місце у чарівній скринці «Позитивні установки».

Інформація для модератора.

До «заборонених» можна віднести такі висловлювання:

- Я тисячу разів казав тобі, що...
- Скільки разів треба повторювати...
- Невже тобі важко запам'ятати...
- Ти став таким (лінивим, неохайним)...

Ти такий же, як...

Чого ти до мене пристав...

Відчепись, ніколи мені...

До бажаних висловлювань належать:

Я тобі так довіряю...

Я б ніколи не змогла зробити це без тебе...

Порадь мені...

Спробуй ще, це тобі обов'язково вдасться...

Як ти добре це зробив, навчи й мене...

Дякую тобі...

Учасникам тренінгу можна запропонувати пам'ятку «Поради психолога»:

1. Безумовно приймайте свою дитину.
2. Активно слухайте її переживання, думки.
3. Якнайчастіше спілкуйтеся з нею.
4. Не втручайтеся у заняття, які їй по плечу.
5. Допомагайте, коли просять.
6. Підтримуйте.
7. Діліться своїми почуттями.
8. Вирішуйте конфлікти мирно.
9. Використовуйте у спілкуванні фрази, що викликають позитивні емоції.

Рефлексія.

- Кожний вислів, що записаний учасниками, обговорюється.
- Після озвучення «заборонених» висловлювань скринька замикається на ключ, символізуючи неможливість подальшого користування негативними установками.
- Скринька з позитивними установками залишається відкритою з метою регулярного використання.

9. Підсумок тренінгу.

Мета: підвести підсумки тренінгу, з'ясувати, чи справдилися очікування учасників.

Хід вправи. Модератор розподіляє учасників на групи. Кожній групі пропонується аркуш паперу. Члени групи записують на ньому одне з тверджень чи висновків, які запам'яталися із заняття. Потім по колу групи обмінюються записами, аж доки до першої групи повернеться перший аркуш.

Далі усі записи зачитуються. З'ясовуються результати очікувань учасників тренінгу.

Модератор наголошує на тому, що дитина – дзеркало життя своїх батьків. Треба зробити все, щоб дитинство і майбутнє дітей було прекрасним. Треба не забувати, що тільки «покрашуючи» себе, можна допомогти дитині.

ТЕМА 4.10

ЕМОЦІЙНА СКЛАДОВА ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН

Мета: визначити емоційну складову у відносинах між дітьми та батьками, сформулювати у батьків позитивне емоційне ставлення до власної дитини, вчити батьків взаємодіяти в групі, залучити батьків до більш активної участі у виховному процесі дитини та житті закладу освіти.

Тренінг – інтегрована універсальна система цілеспрямованого психологічного тренування людини відповідно до потреб та цілей її особистості й діяльності [51, с. 128]

Рекомендації щодо проведення

Тренінг проходить у три етапи. На першому – *підготовчому етапі* відбувається ознайомлення учасників із цілями і задачами тренінгу та принципами роботи групи. Учасники знайомляться один з одним та з модератором. Метою даного етапу роботи є створення дружньої і творчої атмосфери, зниження рівня психологічного дискомфорту учасників групи, засвоєння групових норм і правил, створення в групі психологічної атмосфери, сприятливої для самопізнання і самореалізації. На другому – *основному етапі* відбувається проведення вправ, що створюють терапевтичну атмосферу в групі, після чого

відбувається перехід до обговорення життєвих проблем, де виявляються найбільш значимі особистісні реакції кожного учасника. Метою цього етапу є формування досвіду особистісних змін під впливом психокорекції. Третій – *завершальний етап* підводить учасників тренінгу до усвідомлення наявності сформованих у них особистісних змін.

Хід проведення

1. Вправа «Що в імені тобі моєму?»

Мета: познайомити учасників тренінгу між собою, сприяти створенню теплої та доброзичливої атмосфери в групі для більш плідної подальшої роботи.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам оформити бейджики (написати своє ім'я, або варіант свого імені, який найбільше їм подобається, і пришпилити до власного одягу). Надалі вправу продовжують у колі. Кожен учасник по черзі називає ім'я попереднього учасника і або говорить комплімент, або називає рису характеру, яка на його думку, притаманна власникові імені. Умова – комплімент або риса характеру повинні починатися на першу літеру імені. Наприклад: Рая – романтична, Катя – красива, Андрій – акуратний.

Рефлексія.

- Що було приємніше: слухати про себе чи говорити про іншого?
- Які почуття виникли у вас під час виконання вправи?

2. Вправа «Мої очікування від тренінгу».

Мета: сформулювати очікування від тренінгу, сприяти подальшому знайомству учасників один з одним.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам назвати причини, з яких вони вирішили брати участь у роботі тренінгу, проговорюються очікування від тренінгу.

Рефлексія.

- Які почуття виникли у вас під час виконання вправи?

3. Вправа «Мені зручно буде, якщо...»

Мета: створити сприятливу атмосферу серед учасників тренінгу, виробити принципи роботи групи.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам оголосити принципи групи, які, на їх думку, сприяють створенню доброзичливої та ділової атмосфери водночас.

Всі принципи модератор записує на великому аркуші, який потім вивішується на стіні і лишається на ній протягом усього часу роботи тренінгової групи:

- гендерна рівність;
- не давати оцінок;
- конфіденційність;
- правило «піднятої руки»;
- не давати порад, коли цього не просять учасники.

4. Вправа «Перетворюємо проблеми у цілі».

Мета: надати можливість учасникам тренінгу скласти загальні враження про їхні проблеми, сформулювати найбільш важливі з них у вигляді цілей.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам скласти список проблем, які можна вирішити самостійно і представити їх у вигляді цілей. Для виконання завдання модератор формулює учасникам наступні питання:

- Що я дійсно бажаю зробити і чого хочу досягти?
- Що останнім часом займало мої думки?
- На що я частіше скаржусь?
- Що дає можливість мені відчувати себе комфортно?
- Що найбільш всього мене дратує?
- На що я гаю час?
- Що я хотів би змінити у ставленні до самого себе?
- Що мені дуже важко робити?
- Від чого я дуже часто втомлююсь?
- Як я міг краще розрахувати свій час?

Рефлексія.

- Які почуття виникли у вас під час виконання вправи?
- Опишіть проблему, яку б ви хотіли вирішити перш за все?
- Сформулюйте мету, якої ви б змогли досягти?
- Що вам потрібно зробити для того, щоб ваша проблема перестала існувати чи стала менш гострою?

5. Вправа «Весь світ на долоні».

Мета: сприяти формуванню вміння систематизувати цілі за сферами існування людини та за шляхами їх досягнення.

Хід вправи. Модератор об'єднує учасників у групи по 3 – 4 особи і пропонує методом неструктурованого мозкового штурму визначити сфери життєдіяльності людини.

Бажано сформулювати думки учасників таким чином, щоб вони згуртувались в наступні напрямки: сім'я; здоров'я; фінансові досягнення; дозвілля; захоплення.

Від кожної групи виступає висунутий нею лідер, котрий дає загальну характеристику цілям та перепонам. Після цього на основі групових характеристик створюється загальне визначення цілей та перепон, яке модератор записує на фліп-чарті.

Рефлексія.

- Досягненню цілей в яких сферах людського існування ви надасте найбільшого значення і чому?
- Які почуття виникали у вас під час виконання вправи?
- Що було легше визначити – цілі чи перепони?

6. Вправа «Моя сім'я до і після народження дитини».

Мета: залучати батьків до самоаналізу змін, які відбулися в родині.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам проаналізувати стан родини до і після народження дитини за такими напрямками: соціальне становище; фінансове (матеріальне) становище; професійне становище; міжособистісні стосунки; інтимно-особистісні стосунки; захоплення, дозвілля; рівень здоров'я.

За шкалою: від 0 до 10 балів.

- 0-2 бала – дуже низький рівень;
- 2-3 бала – низький рівень;
- 4-6 балів – середній рівень;
- 6-7 балів – вище середнього рівня;
- 8-9 балів – високий рівень;
- 9-10 балів – дуже високий рівень.

Рефлексія.

- Які труднощі виникли під час виконання вправи?
- Які зміни відбулися у вашій родині?

7. Вправа «Давайте проаналізуємо...»

Мета: аналіз життєвих ситуацій та засвоєння психотехнік нової поведінки.

Хід проведення. Модератор пропонує учасникам тренінгу відтворити запропоновані діалоги, проаналізувати ситуацію взаємодії, визначити і охарактеризувати тип поведінки кожного з учасників, дати аналіз взаєморозуміння та засвоїти

психотехніки нової поведінки. Після обговорення запропонованих діалогів модератор допомагає кожному з учасників у виборі найефективніших технік поведінки з оточуючими, близькими, дітьми.

Діалоги можуть бути найрізноманітніші: в них можуть розглядатися проблеми міжособистісного спілкування, взаєморозуміння, неадекватні батьківські позиції щодо виховання власної дитини з вадами розвитку. Пропонуємо декілька зразків.

Зразок діалогу 1.

Дружина: Любий, я б хотіла сьогодні піти до подруги. Я її давно вже не бачила. Будь ласка, забори Артема зі школи!

Чоловік: Кохана, ти ж знаєш, що я не можу цього зробити. Я буду дуже зайнятий. Мені сьогодні здавати звіт.

Дружина: Але ж звіт тобі здавати лише на наступному тижні!

Чоловік: Але ж я повинен підготуватися. Люба, не ображайся!

Відвідаєш подругу в наступний раз.

Зразок діалогу 2.

Тетяна: Знаєш, Олено, в останній час я така втомлена. Після народження Діаночки ми з чоловіком зовсім не відпочивали! Весь час одне й теж саме: школа, хвороби, виховання дитини.

Олена: Не засмучуйся! Все буде гаразд!

Тетяна: Ти так гадаєш? Але ж Андрій весь час такий зажурений, не розмовляє зі мною, наче я у всьому винна!!!

Олена: Вам необхідно поговорити відверто один з одним!

Зразок діалогу 3.

Вікторія: Шановний Дмитре Олександровичу, будь ласка, дозвольте мені взяти відпустку (додаткову)!

Дмитро Олександрович (начальник): Але ви її вже брали!!!

Вікторія: Так, але мені дуже потрібно! У школі – карантин, мені ні з ким залишити дитину!!!

Начальник: Ні, це ваші проблеми! На наступному тижні ви повинні здати річний звіт!!! Ніхто краще вас з цим не впорається!

Рефлексія.

- Які труднощі виникли під час виконання вправи?
- Що ви відчували у процесі роботи з діалогами стосовно до самого себе, до інших?

- Які зразки діалогів ви можете запропонувати самостійно?

8. Вправа «Художній фільм».

Мета: формування свідомої активної життєвої позиції батьків, сприяння формуванню позитивного образу майбутнього.

Хід вправи. Модератор зачитує вголос інструкцію виконання вправи: «Станьте режисером свого життя замість того, щоб бути актором. Поставимо фільм – кожен про своє майбутнє життя. Уявіть собі все ваше майбутнє життя як художній фільм, у якому ви виконуєте головну роль. Ви самі – і сценарист, і постановник, і директор картини. Вам вирішувати, про що цей фільм, вам вибирати, які у ньому будуть діяти персонажі, де будуть відбуватися події. А далі – увага. Дуже важливий момент – потрібно намалювати на папері свій портрет – портрет героя майбутнього фільму, але незвичайний, а того, ким би ви хотіли стати. При цьому неважливо, чи буде цей малюнок виконаний у реалістичній, абстрактній або в якій завгодно іншій манері. Важливо, щоб він відтворював вас такими, якими б ви хотіли бачити себе в майбутньому. А тепер герой готовий до дії. Складіть сценарій фільму і нехай у ньому будуть і невдачі, і незадоволення, але це повинен бути сценарій переможний. Тому ви повинні придумати найбільш цікаві шляхи подолання життєвих ситуацій. Якщо ви виберете для сценарію шляхи уникнення труднощів, то фільм про переможця не вийде».

Рефлексія.

- Чи сподобалось вам бути режисером?
- Чи вдалось вам намалювати героя фільму, який був схожий на вас? Чи подобається він вам особисто?
- Якщо ні або не зовсім, то що можна виправити?

9. Вправа «Свобода!»

Мета: активізація життєвої позиції учасників тренінгу.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам тренінгу уявити наступну ситуацію: «Уявіть собі, що ви прийняли чарівну таблетку, яка на деякій час усуває усі фактори (моральні фактори і правила), що заважали вам. Ви звільняєтесь від нерішучості, тривожності, від внутрішньої цензури і від будь-якого зовнішнього втручання. Дія таблетки триває тиждень».

- Що ви будете робити весь цей час?
- Що ви будете говорити?
- Як буде виглядати ваше життя?
- Що ви будете відчувати?

Напишіть, будь ласка, як би ви прожили цей тиждень».

Рефлексія.

- Які відчуття виникли у вас під час виконання вправи?
- Подумайте, чи змогли ви це зробити без чарівної таблетки?
- Якої мети ви можете досягти без цієї таблетки? Чи це можливо зробити?

10. Вправа «Напиши листа...»

Мета: самоаналіз виявлених проблем.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам тренінгу написати листа самій близькій людині (собі, чоловіку, дружині, дитині, бабусі...). Учасники повинні написати, що найбільше турбує їх у власному житті або що б вони хотіли змінити. Модератор може надавати рекомендації у процесі виконання вправи. Слід звернути увагу на те, як хтось себе повчає, дивиться на себе знизу вгору, ділиться теплом і ніжністю, хтось радіє близькому, а дехто сумує за тим, кого вже немає.

Рефлексія.

- Обмін враженнями: з яким почуттям писали листа?
- Які труднощі виникли у вас під час виконання вправи?
- Хто хоче переказати або зачитати свого листа?

11. Вправа «Медитація».

Мета: зниження нервово-м'язової напруги за допомогою релаксації.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам тренінгу розслабитись та вибрати зручну позу, закрити очі, уважно слухати.

Інструкція. «Закрийте очі і розслабтесь. Дихайте глибоко. Знайдіть свій пульс, відчуйте, як тече ваша кров. Ваше серце б'ється рівно. Вам затишно і добре. Вас оточують люди, котрим цікаві ви і які цікаві вам. Ви довіряєте їм, ви – один з групи. Зробіть декілька глибоких вдихів. Ви відчуваєте свої сили, свої можливості. Ось ви й проросли, прорвались на поверхню. Відчуйте сонячне тепло, комфорт. Вас оточують рослини, схожі на вас, але інші. Це квіти, ягоди, гриби, дерева. Їх зовнішній

вигляд дуже різний, але вони і ви розвиваєтесь за одними законами. Ніхто нікому не заважає, вам радісно, що тепер ви не самотні: ви можете чути, відчувати інших. Уявіть себе з усіма подробицями, яка ви рослина, у що ви вирости. Поступово повертайтеся сюди, в нашу аудиторію. Коли будете готові – відкривайте очі».

Рефлексія.

- Опитування по колу – хто у що виріс.
- Які відчуття виникли під час виконання вправи?
- Чи допомогла вам вправа-релаксація у зниженні нервово-м'язової напруги?

12. Направлений асоціативний експеримент. Закінчить речення.

Мета: виявити емоційний стан учасників тренінгу.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам записати свої асоціації, що пов'язані з нижче поданими словами.

Моя сім'я...	
Боюся...	
Гроші..	
Мої мрії...	
Праця...	
Мої сни...	
Боротися...	
Найбільше люблю...	
Вдома...	
Моя голова...	
Діти...	
Серце віщує...	
Моє здоров'я...	
Вночі...	
Мені приємно...	

Рефлексія.

Після закінчення роботи над експериментом відбувається групове та індивідуальне обговорення.

13. Вправа «Прийняти себе».

Мета: самоаналіз особистісних (негативних та позитивних) рис.

Хід вправи. Модератор пропонує попрацювати з деякими недоліками й звичками учасників, тими, про які вони добре знали до початку тренінгу. Для цього пропонується розділити аркуш на дві половини. Зліва в колонку «Мої недоліки» слід записати все, що учасники вважають за свої недоліки саме сьогодні, зараз, на цьому занятті. Модератору слід наголосити, що треба бути відвертими. Наступний крок – проти кожного недоліку написати по одній із переваг, тобто те, що можна протиставити недоліку, що є на даний момент і що приймають оточуючі. Записати їх у колонці «Мої переваги».

Мої недоліки	Мої переваги
1.	1.
2.	2.
3.	3.

Наступний етап – об'єднання у групи по 3 – 4 особи й обговорення записів. Під час обговорення треба бути максимально відвертими у своїх висловлюваннях і уважними до того, що скаже партнер.

Рефлексія.

- Які відчуття виникли під час виконання вправи?
- Що було складніше визначити: власні недоліки чи переваги?
- Що було складніше під час обговорення: бути максимально відвертими чи уважними до того, що скаже ваш партнер?

14. Вправа «Груповий малюнок: людина у кризовому стані».

Мета: організувати арттерапевтичну роботу у групі та спрямувати групу на спільне вирішення проблеми в дружній атмосфері.

Хід вправи. Учасникам тренінгу пропонується намалювати колективний малюнок «Людина у кризовому стані», після чого арттерапевтична робота обговорюється в групі.

Рефлексія.

- Що зображено на малюнку?
- Що ви відчули, коли малювали?
- Чи можна за малюнком зробити висновок про настрої думок групи?

- Які труднощі виникали?

15. Вправа «Опиши свій стан у кризі».

Мета: проаналізувати почуття і емоційні стани, що переживають у кризі.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам описати найхарактерніші для них емоції і почуття під час переживання змін у житті.

Інформація для модератора.

У процесі виконання цієї вправи група приходить до висновку, що будь-які кризові зміни в житті можна зустріти не як неприємність чи трагедію, а як шанс розпочати нове життя і психологічно вигідно не впасти в депресію, а свідомо активно вирішити проблеми.

Рефлексія.

- Які труднощі виникли у вас під час виконання вправи?
- Чи вдалось вам описати найхарактерніші емоції і почуття під час переживання змін у житті?

16. Рухлива гра «Калейдоскоп».

Мета: сприяти розвитку уміння взаємодії між учасниками тренінгу.

Хід вправи. Модератор пропонує учасникам тренінгу згадати дитячу іграшку «Калейдоскоп», в якій комбінується безліч варіантів яскравих малюнків, і пропонує групам пограти в такий собі «живий калейдоскоп». За командою учасники мають дуже швидко збиратися у відповідні групи. Наприклад: «Швидко знайдіть тих учасників, у яких: однаковий колір волосся; однаковий колір очей; у кого є жовтий (зелений, синій, чорний тощо) колір в одязі; у кого гарний настрій». На виконання кожної команди відводиться по 30-40 секунд.

Рефлексія.

- Які почуття виникли у вас під час виконання вправи?

17. Вправа «Емоції у моєму тілі».

Мета: аналіз особливостей сприйняття власних емоцій учасниками тренінгу, усвідомлення зв'язку емоцій з тілесними переживаннями.

Матеріал: необхідно підготувати листки із схематичним зображенням людського тіла для кожного учасника і олівці.

Хід вправи. Учасникам пропонується намалювати емоції у вигляді ліній на тих частинах тіла, які вони відчувають напруженими («заброньованими», «одягненими в панцир»). В залежності від типу емоції (радості, злості, страху, суму...), що вони переживають, треба намалювати лінії різними кольорами: сумні лінії, злі, втомлені, тривожні... Наприклад, для того, щоб актуалізувати емоцію злості (для багатьох це зробити найважче), треба уявити, що сильно розсердилися. Треба відчути, де саме в тілі знаходиться злість. Як вона відчувається? Потім намалювати її. Тепер треба подумати, що може злякати? Де локалізується на тілі страх? На що він схожий? Треба замалювати його чорним олівцем на своєму малюнку. Де в тілі відчувається радість? Слід згадати, як у гніві в людини морщиться лоб, напружуються губи і шия, стискають руки в кулаки або, навпаки, пальці безперервно рухаються. Якщо людині вдається скоротити тонус м'язів тієї частини тіла, яка є найбільш напруженою, розслаблення поширюється на всю центральну нервову систему. Так спрацьовує ефект зниження нервового напруження. Для цього учасникам тренінгу рекомендується використати вдома деякі прийоми аутогенного тренування та релаксаційної гімнастики зранку і перед сном.

Рефлексія.

- Які відчуття та емоції виникли у вас під час виконання вправи?
- Чи допомогло вам виконання основних завдань вправи знизити нервову напруженість?
- Як ви гадаєте, чи існує зв'язок емоцій з тілесними переживаннями?
- Які труднощі виникли у вас під час виконання вправи?
- Чи вдалось вам актуалізувати емоції злості?
- Чи відчули ви, де саме в тілі знаходиться ваша злість?
- Чи вдалося вам встановити, де локалізується на тілі ваш страх?
- Які саме почуття (негативні чи позитивні) вам легше всього уявити і відчути в тілі?

18. Медитативна вправа «Тихе озеро».

Мета: зниження нервово-м'язової напруги за допомогою релаксації

Хід вправи. Модератор проводить медитаційну вправу: «Уявіть собі чудовий сонячний ранок. Ви знаходитесь біля тихого, чарівного озера. Чути лише ваше дихання та клекіт води. Навколо тихо і спокійно, ви дихаєте рівно та легко. Сонце яскраво світить, і це змушує вас відчувати себе все краще та краще. Ви відчуваєте, як сонячні промені зігрівають вас. Ви абсолютно спокійні. Сяє сонечко, повітря чисте і прозоре. Вам легко дихається. Ви відчуваєте всім тілом сонячне тепло, воно зігріває вас. Ви спокійні та нерухомі, як цей тихий ранок. Кожна частинка вашого тіла насолоджується сонячним теплом та відчуває спокій. Ви відпочиваєте... На рахунок «три» відкрийте очі. Ви чудово відпочили».

19. Вправа: «Чому я навчився?»

Мета: вербалізація учасниками отриманого досвіду, аналіз результатів роботи.

Хід вправи. Модератор розвішує великі аркуші паперу з наступними незакінченими реченнями:

- «Я навчився...»
- «Я дізнався (дізналась), що...»
- «Я знайшов підтвердження тому, що...»
- «Я відкрив, що...»
- «Я був здивований тим, що...»
- «Мені подобається, що...»
- «Я був розчарований тим, що...»
- «Найважливішим для мене було...»

Модератор пропонує учасникам подумати над тим, що вони придбали, працюючи в групі, і дописати за вибором будь-яке з незакінчених речень, які представлені на плакаті.

Рекомендація модератору: надайте кожному учаснику достатню кількість часу для написання свого варіанту речення.

Рефлексія.

- Які труднощі виникли під час виконання вправи?
- Що нового ви дізнались про себе, про оточуючих?

20. Вправа «Що я майже забув?»

Мета: аналіз подій та ситуацій тренінгу.

Хід вправи. Модератор пропонує проговорити те, що учасники тренінгу не встигли сказати, чи обговорити протягом роботи. «Уявіть собі, що ви повертаєтесь додому і по дорозі

пригадуєте групу... В голові у вас з'являються обличчя учасників і ситуації, які ви прожили, і раптово усвідомлюєте, що за якихось причин не зробили або не сказали щось... Ви шкодуєте про це... Що ж залишилось невисвітленим або незробленим?»

Рефлексія.

- Що ви відчули під час виконання вправи?
- Ваші домінуючі емоції і потреби в даний час?

21. Вправа «Подарунок».

Мета: створення доброзичливої атмосфери.

Хід вправи. Учасники тренінгу встають і, тримаючись за руки, потискуванням руки своєму сусіду справа передають подарунки: це може бути просто усмішка, слова «я вдячний тобі за приємне заняття, участь у тренінгу», зображення якогось предмета засобом пантоміми (шоколадки, сонця, троянди...).

Рефлексія.

- Які відчуття виникли під час виконання вправи?
- Що було приємніше: дарувати чи отримувати подарунки?

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Проаналізуйте власну сім'ю за основними структурними та динамічними характеристиками сім'ї як системи. Результати аналізу запишіть у таблицю:

№	Етапи життєдіяльності сім'ї	Завдання, які має виконати сім'я на даному етапі	Проблеми, які можуть виникнути на даному етапі	Приводи звернень до психолога на даному етапі

Завдання 2. Створіть модель співпраці класного керівника з батьками на основі національних та загальнолюдських цінностей.

Завдання 3. Заповніть таблицю, визначаючи почуття дитини і надаючи відповідь.

Ситуація і слова дитини	Почуття дитини	Ваша відповідь
1. Сьогодні, коли я виходила зі школи, хлопчик-бешкетник вибив у мене портфель, і з нього все висипалось	Образа, засмучення	Ти дуже засмутилася і образилася
2. Дитині зробили укол, вона плаче: «Лікар поганий!»		
3. Старший син – мамі: «Ти завжди її захищаєш, говориш «маленька, маленька», а мене ніколи не жалієш»		
4. Дитина розбиває чашку: «Ой!!! Моя ча-а-шечка!»		
5. Влітає в двері: «Мамо, ти знаєш, я сьогодні першим зробив роботу»		
6. «Це ж треба, я забула увімкнути телевізор, а там було продовження мультфільму»		

Завдання 4. Зверніться до праці В. О. Сухомлинського «Батьківська педагогіка» і випишіть цікаві міркування відомого педагога про особливості сімейного виховання, які були б для вас слушними як матері чи батькові.

Завдання 5. Опишіть сімейні відносини, які, на ваш погляд, найбільш оптимальні:

- найчастіше зустрічаються;
- вимагають суттєвої корекції.

Яка з сімей і в якій мірі може позитивно впливати на свою дитину, не може допомогти іншим сім'ям і чому?

Завдання 6. Складіть анкету для батьків «Ваша дитина стала школярем».

Завдання 7. Як ви розумієте слова: «Все починається з дитинства»?

Завдання 8. У чоловіків та жінок різні підходи до страхів дитини. Жінка збирається реагувати на дитячі страхи, її перший імпульс – віднестися до дитячого страху серйозно й почати із цим страхом працювати. Чоловіки у меншій мірі схильні працювати з дитячими страхами, їм простіше й зрозуміліше на дитячі страхи – реагувати: колись дитину підтримати, колись присоромити.

Враховуючи дану інформацію сформууйте перелік дитячих страхів та визначте способи їх подолання.

ПИТАННЯ ТА ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

I рівень

Інструкція: уважно прочитайте завдання та знайдіть одну правильну відповідь

1. Що визначено в Законі України «Про загальну середню освіту»?
 - А) поведінку батьків та учнів;
 - Б) права та обов'язки батьків.
2. Що передбачає Закон України «Про звернення громадян»?
 - А) захист прав і свобод людини;
 - Б) право на рівний доступ учнів до якісної освіти;
 - В) право отримати необхідну інформацію.
3. Хто із науковців досліджував специфіку роботи з батьками учнів?
 - А) В. Білоусова, І. Зязюн, А. Сущенко;
 - Б) Ш. Амонашвілі, І. Бех, А. Макаренко;
 - В) Н. Віноградова, А. Макаренко, В. Сухомлинський.
4. Які чинники слід враховувати у процесі розробки стратегії співпраці ЗНЗ з батьками учнів?
 - А) місію школи, авторитет педагогічного колективу, співпрацю з батьками;
 - Б) місію школи, репутацію школи, критичне мислення педагогів;
 - В) місію школи, критичне мислення педагогів, співпрацю з батьками, вибір навчального закладу батьками та учнями, авторитет педагогічного колективу, репутацію школи.
5. Що таке мотивація?
 - А) забезпечення підвищення продуктивності та якості надання освітніх послуг в закладі освіти;
 - Б) процес спонукання особи до дієвості, спрямованої на досягнення особистих цілей чи цілей організації;
 - В) функція керівництва, що полягає у формуванні в працівників стимулів до діяльності.
6. Що таке потреби?
 - А) особливий стан людини;
 - Б) все те, чого потребує людина;
 - В) стан ставлення людини до умов існування.

7. Які ознаки має потреба вчителя у співпраці з батьками?

- А) повторюваність, наступність, активність;
- Б) імпульсивність, вибірковість, повторюваність, наступність;
- В) імпульсивність, вибірковість, повторюваність, наступність, активність.

8. Що таке інтерес?

- А) усвідомлення суб'єктом потреб і засобів їх задоволення, які існують в об'єктивній дійсності;
- Б) зміст, характер і спрямованість потреби;
- В) соціальні умови забезпечення або незабезпечення потреби.

9. Сім'я є динамічною системою, що постійно перебуває у розвитку:

- А) так;
- Б) ні.

10. Що таке сім'я (або родина)?

А) мала соціальна група, що складається з поєднаних шлюбом чоловіка та жінки, їх дітей (власних або усиновлених), інших осіб, пов'язаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів;

Б) замкнуте об'єднання людей, яке захищає свій внутрішній світ і протистоїть зовнішнім впливам та втручанням;

В) добровільно об'єднані спільною метою та спільною діяльністю люди.

11. Що таке життєвий цикл сім'ї?

- А) це динаміка змін родини від її формування до розпаду;
- Б) зміна місця дітей в сімейній структурі;
- В) особистісний ріст кожного члена сімейного колективу;

12. Скільки етапів має життєвий цикл сім'ї?

- А) п'ять;
- Б) вісім;
- В) десять.

13. Які виділяють функції сім'ї?

- А) виховну, навчальну, розвивальну;
- Б) економічну, господарсько-побутову, репродуктивну, духовного спілкування, виховну, рекреативну;
- В) соціально-статусну, економічну, дозвільну, емоційну, господарсько-побутову, репродуктивну, духовного спілкування,

виховну, рекреативну, сексуальну, сферу первинного соціального контролю.

14. У чому полягає репродуктивна функція сім'ї?

- А) веденні домашнього господарства та організації домашнього побуту;
- Б) продовженні людського роду;
- В) створенні сприятливого сімейного мікроклімату.

15. Яка з функцій сім'ї включає в себе систему регулювання стосунків між членами сім'ї, в тому числі первинний соціальний контроль і реалізацію влади та авторитету?

- А) комунікативна;
- Б) виховна;
- В) регулятивна.

16. У чому полягає рекреативна функція сім'ї?

А) відновлення та зміцнення фізичних, психологічних, емоційних і духовних сил людини після трудового робочого дня;

Б) забезпечення сім'ї житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту;

В) народження дітей.

17. Як називається сім'я, що складається з однієї шлюбної пари та їхніх дітей (або без них)?

- А) нуклеарна сім'я;
- Б) розширена сім'я;
- В) родина.

18. Яку сім'ю називають сім'єю соціального ризику?

А) сім'ю, яка в силу тих чи інших причин повністю або частково втратила свої виховні можливості;

Б) соціально незахищену сім'ю, яка потребує підтримки соціальних служб.

В) сім'ю, в якій постійно відбуваються конфлікти, що проявляються у лайках, чварах, навіть бійках.

19. Що покладено в основу дидактичної культури батьків?

А) вміння оптимально організувати навчальний і виховний процес, забезпечити необхідну мотивацію, володіння сучасними формами і методами виховання;

Б) доводити розпочату справу до кінця, турбота про якісні і кількісні результати праці;

В) оптимальне використання жестикуляції, вміння вибирати позу під час спілкування.

20. Якими параметрами забезпечується педагогічна культура батьків?

А) моральна культура, культура мислення, культура мовлення, комунікативна культура, дидактична культура, культура праці, культура рухів;

Б) культура рухів, фізична культура, естетична культура, екологічна культура, моральна культура, культура мислення;

В) моральна культура, культура мислення, культура мовлення, комунікативна культура, дидактична культура, культура праці, культура рухів, фізична культура, естетична культура, екологічна культура.

21. Що таке авторитет батьків?

А) вплив будь-якої особи, заснований на знаннях, етичних достоїнствах, життєвому досвіді;

Б) загально визнана учнями значущість достоїнств батьків й заснована на цьому сила їх виховного впливу на дітей;

В) критерій визначення ступеня активності батьків в оволодінні новітніми технологіями, участі у громадському і суспільно-політичному житті.

22. Назвіть види «фальшивих» авторитетів (за А. Макаренком)

А) авторитет придушення (пригноблення), авторитет допомоги, авторитет віддалі, авторитет чванства, авторитет педантизму, авторитет резонерства, авторитет любові, авторитет знання;

Б) авторитет придушення (пригноблення), авторитет допомоги, авторитет віддалі, авторитет чванства, авторитет педантизму, авторитет резонерства, авторитет любові;

В) авторитет придушення (пригноблення), авторитет віддалі, авторитет чванства, авторитет педантизму, авторитет резонерства, авторитет любові, авторитет доброти, авторитет дружби, авторитет підкупу.

23. Визначте принципи гуманістичної педагогіки.

А) громадянськість, демократизм, ретроспективність, педагогізація батьків;

Б) громадянськість, демократизм, гуманізація взаємин педагогів і батьків, ретроспективність;

В) пріоритетність сімейного виховання, громадянськість, демократизм, гуманізація взаємин педагогів і батьків, ретроспективність, педагогізація батьків.

24. Які існують форми взаємодії ЗНЗ з батьками?

А) колективні, групові, індивідуальні, масові;

Б) колективні, групові;

В) тренінги, батьківські збори, групові, семінари;

25. Яка форма взаємодії з батьками включає тренінги, батьківські ринги, рольові та ділові ігри, диспути, практикуми, клуби взаємодопомоги, школи молодих батьків, проекти?

А) групова;

Б) колективна;

В) масова.

26. Що таке «інфантилізм»?

А) хронічні соматичні захворювання;

Б) затримка фізичного і сексуального розвитку;

В) інтереси і захоплення, притаманні молодому віку.

27. Що таке «акселерація»?

А) затримка психічного розвитку дитини;

Б) прискорення зросту та розвитку дітей та підлітків;

В) затримка фізичного розвитку дитини.

П рівень

Інструкція: уважно прочитайте завдання та надайте відповіді.

28. Визначте та розкрийте основні параметри педагогічної культури батьків.

29. Використовуючи техніку «Я-повідомлення», дайте відповіді на наступні ситуації.

Ситуація 1. Ви кличете доньку до столу. Вона відповідає: «Зараз», – і продовжує займатись своєю справою. Ви почали сердитись. Ваші слова:

1. Скільки разів тобі треба казати!

2. Я починаю сердитись, коли доводиться повторювати одне і те саме.

3. Мене сердить, коли ти не чуєш.

Ситуація 2. У вас важлива розмова з другом. Дитина постійно заважає вам розмовляти. Ваші слова:

1. Мені важко розмовляти, коли мені заважають.
2. Не заважай розмовляти.
3. Ти не можеш зайнятися чимось іншим, поки я розмовляю?

30. Ознайомтеся з текстом «Класифікація стилів батьківського виховання». Як вказані стилі виховання реалізуються у наведених нижче типових ситуаціях? Обґрунтуйте свій вибір.

Класифікація стилів батьківського виховання включає чотири види: авторитетний, авторитарний, ліберальний, індіферентний. Авторитетний стиль характеризується теплим емоційним прийняттям дитини й високим рівнем контролю з визнанням і заохоченням розвитку автономії дітей. Авторитетні батьки реалізують демократичний стиль спілкування, готові до зміни системи вимог і правил з урахуванням зростаючої компетентності дітей. Авторитарний стиль вирізняється відкиданням або низьким рівнем емоційного прийняття дитини й високим рівнем контролю. Стиль спілкування авторитарних батьків – командно-директивний, система вимог, заборон і правил ригідна й незмінна. Особливостями ліберального стилю виховання є тепле емоційне прийняття й низький рівень контролю у формі вседозволеності. Вимоги й правила при такому стилі виховання практично відсутні, рівень керівництва недостатній. Індіферентний стиль виховання визначається низьким залученням батьків у процес виховання, емоційною холодністю й дистантністю стосовно дитини, низьким рівнем контролю у формі ігнорування інтересів і потреб дитини, неоліком протекції.

Ситуація 1. Син-дошкільник дивиться по телевізору улюблену програму, яка закінчується тоді, коли йому вже треба спати. Він умовляє батьків почитати йому перед сном один розділ казки. Їхня реакція така:

1. «Навіть не проси! Пора спати!»
2. «Як скажеш, мій маленький...»
3. «Нехай сам приймає рішення!»
4. «Добре! Одну коротеньку історію – і спати».

Ситуація 2. Донька-школярка скаржить, що треба виконувати домашнє завдання. «Навіщо мені робити цю дурницю?» – запитує вона. Реакція батьків:

1. «Якщо вчителька сказала, то це потрібно».
 2. «Піди запитай у тата (мами)».
 3. «Як ти сама думаєш?» (батьки залишають на розсуд дитини).
 4. «Я розумію, що нудно, але потрібно» (батьки допомагають своїми порадами).
31. У чому полягає криза 13 років? Які її передумови, причини, суть та симптоми?
32. Прокоментуйте міф щодо участі батьків у вихованні дітей, про те, що батьки повинні мати владу над своїми дітьми.

III рівень

Інструкція: уважно прочитайте завдання та виконайте їх

33. Розкрийте психологічні особливості спілкування підлітків з батьками?

34. Дайте визначення поняття «педагогічна культура батьків».

35. Сплануйте роботу класного керівника з батьками та запропонуйте план заходів.

36. Розробіть рекомендації керівнику загальноосвітнього навчального закладу щодо мотивування педагогічного колективу до співпраці з батьками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Альперович В. А. Проблемы старения : Демография, психология. Социология / В. А. Альперович. – М. : Астрель; АСТ, 2004. – 352 с.
2. Андреева Т. В. Семейная психология : учеб. пособие / Т. В. Андреева. – СПб. : Речь, 2005. – 205 с.
3. Антонов А. И. Микросоциология семьи (методология исследования структур и процессов) : учеб. пособ. / А. И. Антонов. – М. : Изд. дом Nota Bene, 1998. – 360 с.
4. Бадмаев С. А. Психологическая коррекция отклоняющегося поведения школьников / С. А. Бадмаев. – М. : Магистр, 1997. – 95 с.
5. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход: избранные труды по экономической теории / Г. С. Беккер; [пер. с англ., науч. ред., послесл. Р. И. Капелюшников; предисл. М. И. Левин]. – М. : ГУВШЭ, 2003. – 672 с.
6. Белякова А. М. Советское семейное право / А. М. Белякова, Е. М. Ворожейкин. – М. : Юрид. лит., 1974. – 304 с.
7. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений / Э. Берн; [пер. с англ., общ. ред. М. С. Мацковского]. – СПб.-М. : «Университетская книга» АСТ, 1998. – 246 с.
8. Беспалько В. П. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов / В. П. Беспалько, Ю. Г. Татур. – М. : Высшая школа, 1989. – 143 с.
9. Богданов В. С. Феномен авторитета. Социально-философская гипотеза структурирования и моделирования в истории и теории / В. С. Богданов. – К. : Наукова думка, 1996. – 131 с.
10. В'ячеслав Липинський та його доба : наук. збірник / [упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко; відп. ред. Ю. Терещенко]. – К. ; Житомир : Видавничий центр КНЛУ, 2008. – 390 с.
11. Варга А. Я. Системная семейная психотерапия: Краткий лекционный курс / А. Я. Варга. – СПб. : Речь, 2001. – 144 с.
12. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер; [пер. с нем., сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко]. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.

13. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М. : Высшая школа, 1991. – 204 с.
14. Вершловский С. Г. Проблемы гуманизации школьного образования / С. Г. Вершловский // Гуманизация образования: Теория. Практика. – СПб., 1994. – С. 5-14.
15. Винославська О. В. Психологія : навч. посібник / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнецов, В. Л. Зливков та ін.; за наук. ред. О. В. Винославської. – К. : ІНКІОС, 2005. – 352 с.
16. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська та ін. – К. : Каравела, 2006. – 344 с.
17. Воликова Т. В. Учитель и семья / Т. В. Воликова. – М. : Просвещение, 1980. – 111 с.
18. Воловик В. І. Філософія історії / В. І. Воловик. – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 1997. – 126 с.
19. Выготский Л. С. Педология подростка / Л. С. Выготский // Собр. соч.: в 6 т. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. – 432 с.
20. Габермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Габермас. – М. : Наука, 1992. – 176 с.
21. Гаврилова Т. П. Личностные трудности и проблемы подростков / Т. П. Гаврилова // Психологическая наука и образование. – 1997. – № 3. – С. 104-109.
22. Гегель Г. Энциклопедия философских наук : в 3 т. / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1977. – Т. 3 : Философия духа. – 471 с.
23. Генік С. М. Усе починається з родини / С. М. Генік. – Івано-Франківськ : Сіверія, 1998. – 725 с.
24. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.
25. Горбатенкова Л. М. Отец и семья / Л. М. Горбатенкова. – М. : Просвещение, 1980. – 128 с.
26. Гребенников И. В. Основы семейной жизни / И. В. Гребенников. – М. : Просвещение, 1991. – 158 с.
27. Гурко Т. Родительство в социокультурных условиях / Т. Гурко // Социол. исслед. – 1997. – № 1. – С. 7-9.
28. Гордон Т. Виховання без невдач. Стосунки батьків з дітьми / Т. Гордон; пер. з англ. О. Мельник. – Л. : Свічадо, 2011. – 333 с.

29. Дармодехин С. В. Государственная семейная политика в России : история и современность / С. В. Дармодехин // Всероссийский центр уровня жизни : мониторинг соц. экон. потенциала семей. – М., 2001. – Вып. 2. – 205 с.
30. Джайнотт Х. Дж. Родители и дети / Х. Дж. Джайнотт. – М. : Арбат, 1992. – 93 с.
31. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : в 2 т. / М. П. Драгоманов. – К., 1970. – Т. 1. – 532 с.
32. Драгунова Т. В. Проблема конфликта в подростковом возрасте / Т. В. Драгунова // Вопросы психологии. – 1972. – №2. – С. 51-63.
33. Ершова Н. М. Правовые вопросы воспитания детей в семье / Н. М. Ершова. – М. : Наука, 1971. – 203 с.
34. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – 166 с.
35. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 р. № 651-XIV // Інформаційний збірник Міносвіти України. – 1999. – № 15. – Ст. 39.
36. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>
37. Закон України «Про охорону дитинства» 26.04.2001 р. № 2402-III ст. 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
38. Захарченко О. А. Школа над Россю / О. А. Захарченко, Мазурик С. М. – К. : Радянська школа, 1979. – 149 с.
39. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард; пер. с англ. – СПб. : Питер, 2000. – 464 с.
40. Капралова Р. М. Работа классного руководителя с родителями / Р. М. Капралова. – М. : Просвещение, 1980. – 190 с.
41. Классному руководителю : учеб.-метод. пособие / под ред. М. І. Рожкова. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 280 с.
42. Ковбас Б. І. Родина педагогіка : у 3 т. / Б. І. Ковбас, В. І. Костів. – Том 2: Основи родинного виховання. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, 2006. – 288 с.
43. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь для студентов

- высших, средних учебных заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Академия, 2000. – 176 с.
44. Колот А. М. Мотивація персоналу : підруч. / А. М. Колот. – К. : КНЕУ, 2002. – 337 с.
45. Комісарова С. М. Мистецтво сімейного життя / С. М. Комісарова, М. В. Білогорка, Г. А. Скорейко. – Чернівці: Склавія, 2000. – 112 с.
46. Кон И. С. Психология ранней юности: кн. для учителя / И. С. Кон. – М. : Образование, 1989. – 254 с.
47. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2002. – 987 с.
48. Левитов Н. Д. К психологии формирования авторитета учителя / Н. Д. Левитов // Хрестоматия по педагогической психологии. – М. : Педагогика, 1995. – С. 258-275.
49. Леонов Б. Ф. Психологические процессы и общение / Б. Ф. Леонов. – М. : Наука, 1975. – С. 124-135.
50. Леонтьев А. Н. Ощущение, восприятие и внимание детей младшего школьного возраста / А. Н. Леонтьев // Очерки психологии детей (мл. шк. возраст). – М., 1950. – С. 21-26.
51. Лефтеров В. О. Психологічні тренінгові технології в органах внутрішніх справ : монографія : у 2 т. – Т. I : Методологія психотренінгу та його використання у професійно-психологічному розвитку персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності / В. О. Лефтеров. – Донецьк : ДЮІ, 2007. – 247 с.
52. Лисяк-Рудницький І. П. Історичні есе / І. П. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.
53. Лізинський В. М. Практичне виховання в школі: методи й організація / В. М. Лізинський. – Х. : Веста; Ранок, 2007. – 160 с.
54. Макаренко А. С. Книга для родителей / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1987. – 384 с.
55. Макаренко А. С. Лекции о воспитании детей : в 8 т. / А. С. Макаренко // Педагогические сочинения. – М., 1984. – Т. 4. – С. 59-115.
56. Макаренко А. С. О родительском авторитете / А. С. Макаренко // Сочинения. – М. : Педагогика, 1957. – Т. 4. – С. 123-125.

57. Матвеев Г. К. Советское семейное право / Г. С. Матвеев. – М. : Юрид. лит., 1978. – 240 с.
58. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; [пер. с англ.]. – 2-е изд. – М. : Дело, 2001. – 800 с.
59. Методика воспитательной работы : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / [Л. К. Гребёнкина, Е. М. Аджиева, О. В. Ерёмкина и др.] ; под. ред. В. А. Слостёнина. – 7 изд. – М. : Академия, 2009. – 160 с.
60. Минухин С. Техники семейной психотерапии / С. Минухин, Ч. Фишман. – М. : Независимая фирма «Класс», 1998. – 304 с.
61. Миньковский Г. М. Проступок и преступление / Г. М. Миньковский, Л. С. Халдеев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 56 с.
62. Міньковський Г. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх / Г. М. Міньковський, А. П. Тузов. – К. : Політвидав. України, 1987. – 215 с.
63. Мочерний С. В. Закон Енгеля / С. Мочерний, І. Топішко, Н. Колганова // Економічна енциклопедія : у 3 т. / відп. ред. С. В. Мочерний. – К. : Академія, 2000. – Том I. – 864 с.
64. Муляр В. І. Проблема становлення особистості в системі «індивід – суспільство» (філософсько-культурологічний аналіз): дис. доктора філос. наук : 09.00.03 / Муляр Володимир Ілліч. – Житомир, 1999. – 362 с.
65. Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті // Шкільний світ. – 2001. – С. 3-6.
66. Недвицкая М. Н. Теория и практика организации педагогического взаимодействия школы и семьи / М. Н. Недвицкая. – М. : УЦ Перспектива, 2011. – 152 с.
67. Поротова И. В. Авторитет воспитателя как результат его личностного влияния (на материалах профтехучилищ): автореф. дис. на соискание научн. степени канд. психол. наук: спец.: 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / Поротова И. В. – М., 1989. – 20 с.
68. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової

- інформації» від 14.04.1997 р. №348 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/348-97-%D0%BF>
69. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования : учеб. пособие / Е. И. Артамонова, Е. В. Екжанова, Е. В. Зырянова и др.; под ред. Е. Г. Силяевой. – М. : Академия, 2002. – 192 с.
70. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: погляд в майбутнє / З. В. Ромовська // Право України. – 2001. – № 2. – С. 63-69.
71. Рясенцев В. А. Советское семейное право / В. А. Рясенцев. – М. : Юрид. лит., 1982. – 256 с.
72. Семейное воспитание : краткий словарь / [сост. : И. В. Гребенников, Л. В. Ковинько]. – М. : Политиздат, 1990. – 319 с.
73. Семенова Н. А. Соціально-педагогічні умови виховання особистості молодшого школяра у сучасній сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / Н. А. Семенова. – Луганськ, 2005. – 23 с.
74. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
75. Смелзер Н. Социология: пер. с англ. / Н. Смелзер. – М. : Феникс, 1998. – 688 с.
76. Стефановская Т. А. Классный руководитель : Функции и основные направления деятельности : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Т. А. Стефановская. – 3 изд. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 192 с.
77. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека: Советы воспитателям / В. А. Сухомлинский. – К. : Рад. школа, 1975. – 236 с.
78. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1978. – 264 с.
79. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Педагогіка: хрестоматія / [уклад. А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко]. – К. : Знання-Перес, 2003. – 700 с.
80. Травин В. В. Подготовка и реализация управленческих решений : Модуль IV: учеб.-практич. пособие / В. В. Травин,

- М. И. Магура, М. Б. Курбатова. – 2-е изд, испр. – М. : Дело, 2005. – 80 с.
81. Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін : навч. посібник / Г. О. Ковальчук, Н. Ю. Бутенко, М. В. Артюшина та ін. – К. : КНЕУ, 2006. – 320 с.
82. Харчев А. Г. Современная семья и ее проблемы: Социально-демографическое исследование / А. Г. Харчев, М. С. Мацковский. – М. : Статистика, 1978. – 223 с.
83. Чалдини Р. Психология влияния / Р. Чалдини. – 4-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
84. Черников А. В. Интегрированная модель системной семейной психотерапевтической психодиагностики / А. В. Черников. – М., 1997. – 160 с.
85. Черноусова Ф. П. Направления, содержание, формы и методы воспитательной работы классного руководителя на диагностической основе (методические рекомендации) / Ф. П. Черноусова. – М. : Центр «Педагогичний пошук», 2004. – 160 с.
86. Шаповал М. Ю. Загальна соціологія / М. Ю. Шаповал. – К. : Український центр духовної культури, 1996. – 368 с.
87. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений: Курс лекций / Л. Б. Шнейдер. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 185 с.
88. Эйдемиллер Э. Г. Семейная психотерапия / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкий. – Л. : Медицина, 1990. – 245 с.
89. Duvall E. M. Family Development. – Chicago: Lippincott, 1957. – 533 p.
90. Giddens A. The Transformation of Intimacy, Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies / A. Giddens. – Stanford (Cal), 2002. – P. 217.
91. McGoldrick A. Early retirement: a new leisure opportunity // Leisure studies association Conference paper, 15. London, 1973.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ I. Робота з батьками: управлінський аспект	
Інструктивно-методичні вказівки щодо вивчення розділу.....	5
Інформаційно-довідкові матеріали	
1.1. Проблема взаємодії ЗНЗ та сім'ї в сучасних умовах.....	8
1.2. Роль керівника загальноосвітнього навчального закладу у налагодженні співпраці з батьками.....	13
1.3. Мотивація педагогічних працівників загальноосвітнього навчального закладу до співпраці з батьками.....	20
Завдання для самостійної роботи.....	27
Розділ II. Психологічні особливості сімейного спілкування	
Інструктивно-методичні вказівки щодо вивчення розділу.....	28
Інформаційно-довідкові матеріали	
2.1. Спілкування з дітьми молодшого шкільного віку.....	31
2.2. Психологічні аспекти спілкування підлітків з однолітками та дорослими.....	37
2.3. Вплив вікових особливостей дітей старшого шкільного віку на процес спілкування.....	46
2.4. Рекомендації щодо оптимального сімейного спілкування.....	51
Завдання для самостійної роботи.....	56
Розділ III. Співпраця з батьками в умовах загальноосвітнього навчального закладу	
Інструктивно-методичні вказівки щодо вивчення розділу.....	57
Інформаційно-довідкові матеріали	
3.1. Сім'я як соціальний інститут.....	60
3.1.1. Сутність феномену «сім'я».....	60

3.1.2. Життєвий цикл та функції сім'ї.....	64
3.1.3. Типи сімей.....	80
3.2. Педагогічна культура сучасних батьків.....	82
3.3. Авторитет батьків. Роль батьків у вихованні дітей.....	89
3.4. Форми та методи взаємодії загальноосвітнього навчального закладу з батьками.....	102
Завдання для самостійної роботи.....	120
Глава IV. Практикум	
Інструктивно-методичні вказівки щодо вивчення розділу.....	127
Інформаційно-довідкові матеріали	
4.1. Взаємодія школи і сім'ї у вихованні особистості (педагогічна рада).....	130
4.2. Взаємодія класного керівника та батьків у вихованні учнів (кейс-стаді).....	135
4.3. Особливості родинно-сімейного виховання в сучасній школі (батьківський лекторій).....	139
4.4. Розуміння батьками шляхів виховання дитини як умова формування конструктивного діалогу в родині (тренінг).....	146
4.5. Взаємовідносини батьків і дітей (тренінг).....	156
4.6. Традиції моєї родини – часточка сімейної педагогіки (тренінг).....	162
4.7. Проблеми підліткового віку. Шляхи вирішення (батьківський ринг).....	169
4.8. Дитячі страхи та способи їх корекції (бесіда).....	173
4.9. Уроки спілкування (тренінг).....	179
4.10 Емоційна складова дитячо-батьківських відносин.....	186
Завдання для самостійної роботи.....	198
Питання та тестові завдання для самоконтролю.....	201
Список використаної літератури.....	208

Воронова С. В.
 В754 Робота з батьками: теорія та практика : навчально-методичний посібник / С. В. Воронова.— Одеса : Астропринт, 2015. — 220 с.

ISBN 978–966–927–033–7

У навчальному посібнику наведено загальні відомості про сім'ю (життєвий цикл, функції, типи сім'ї); розглянуто педагогічну культуру та авторитет батьків в сучасних умовах. Визначено роль керівника загальноосвітнього навчального закладу у налагодженні співпраці з батьками; основні форми та методи взаємодії загальноосвітнього навчального закладу з батьками учнів; розроблено практичні рекомендації щодо оптимального сімейного спілкування; наведено розробки практичних занять для підвищення педагогічної культури батьків.

Навчальний посібник пропонується керівникам загальноосвітніх навчальних закладів, класним керівникам, батькам, студентам педагогічних університетів, слухачам курсів підвищення кваліфікації вчителів.

УДК 37.018.26(07)
 ББК 74.205я7

Навчальне видання

ВОРОНОВА Світлана Віталіївна

**РОБОТА З БАТЬКАМИ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Навчально-методичний посібник

Надруковано з готового оригінал-макета

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 12,79.
Тираж 300 прим. Зам. № 427 (100).

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855
www.astroprint.odessa.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

